

แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา
ในการสอนอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

ปริญญานิพนธ์
ของ
ประยูร วงศ์จันทร์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการมัธยมศึกษา (การสอนสิ่งแวดล้อม)

พฤษภาคม 2547

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

388.81

๒/๓/๕๗

๒.๓

แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา
ในการสอนอนุรักษป่าไม้และสัตว์ป่า

16 11 01 557

บทคัดย่อ
ของ
ประยูร วงศ์จันทร์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการมัธยมศึกษา (การสอนสิ่งแวดล้อม)
พฤษภาคม 2547

16 11 01 557

ประยูร วงศ์จันทร์ (2547). แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอน การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. (การมัธยมศึกษา-การสอนสิ่งแวดล้อม). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : รองศาสตราจารย์ ดร.วินัย วีระวัฒนานนท์, อาจารย์ ดร.สฤษฎ ภู่ง

การศึกษาครั้งนี้เพื่อศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอน การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าโดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา จำนวน 7 ท่าน และเพื่อทราบความคิดเห็นของพระธรรมวิทยากรเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทาง พระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยกลุ่มตัวอย่างเป็นพระธรรมวิทยากร ซึ่งเป็นพระนักศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ปีการศึกษา 2546 จำนวน 108 รูป ได้มาโดยการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เป็นแบบสัมภาษณ์ วิเคราะห์ ข้อมูลแบบบรรยายและแบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการแจกแจงความถี่ หาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการศึกษาพบว่า

หลักทางพระพุทธศาสนาที่สามารถนำมาเป็นแนวทางประยุกต์ใช้ในการสอนการอนุรักษ์ ป่าไม้และสัตว์ป่า ได้แก่ หลักกรรมและผลของกรรม หลักกตัญญูกตเวที (การรู้จักบุญคุณ และตอบแทน) หลักทานและจาคะ (การให้และการเสียสละ) หลักเมตตากรุณาธรรม หลักโภชน มัตตัญญูตา (การรู้จักประมาณในการบริโภค) หลักสันโดษ หลักสมชีวิตา (การใช้ชีวิตอย่าง เหมาะสม) หลักปฏิจาสัมปทา (การอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น) หลักปธาน (ความเพียร) หลักปาณาติปาตาเวรมณี (เว้นจากการฆ่าสัตว์) หลักอหิงสา (การไม่เบียดเบียน) หลักสัพพปาปัสสะ อกรรมัง (การไม่ทำบาปทั้งปวง) หลักมัชฌิมปฏิปทา (การเดินทางสายกลาง) หลักกวนโรปสูตร (สูตรว่าด้วยการปลูกต้นไม้) หลักพระวินัยบัญญัติเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ และหลักพระวินัย บัญญัติเกี่ยวกับการอนุรักษ์สัตว์ โดยนำหลักการเหล่านี้ไปจัดกิจกรรมต่างๆ ทั้งการทำโครงการ จัดสัมมนา อบรม เทศนาสั่งสอน บรรยาย สอนตามสถานที่ต่างๆ และจัดทำเอกสารออกเผยแพร่ แก่ประชาชน เป็นต้น

สำหรับความคิดเห็นของพระธรรมวิทยากรเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทาง พระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่านั้น ส่วนใหญ่เห็นว่าโดยรวมทั้ง ด้านวัตถุประสงค์ ด้านเนื้อหา ด้านกิจกรรม และด้านการประเมินผล มีความเหมาะสมมาก

AN APPLICATION OF BUDDHISM PRINCIPLES
IN TEACHING OF WILDLIFE CONSERVATION

AN ABSTRACT
BY
PRAYOON WONGCHANTRA

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree in Secondary Education - Environment
at Srinakharinwirot University
May 2004

Prayoon Wongchantra. (2004). *An Application of Buddhism Principles in Teaching of Wildlife Conservation*. Master thesis, M.Ed. (Secondary Education - Environment). Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University.
Advisor Committee : Assoc. Prof. Vinai Veeravatnanond, Dr. Sadhon Bhookong

The purposes of this study were to study an application of Buddhism principles in teaching of wildlife conservation interviewing seven experts in Buddhism principles and opinion of monks teaching Buddhism principles (Pradhammawittayakorn) about an application of Buddhism principles in teaching of wildlife conservation. The sample was monks teaching Buddhism principles (Pradhammawittayakorn) being students of Mahamakut Buddhist university in academic year 2003 total 108, obtained by Simple Random Sampling. The equipments that used in this research were interviewnaire analysising of information used description and questionnaire analysising of information used frequency, percentage, means and standard deviation.

The results revealed that :

Buddhism principles being able to apply to teach of wildlife conservation were : a volitional action (Kamma), gratitude (Katannukatawedita), charity and a bandoning (Dana and Caga), loving - kindness and Compassion (Metta and Karuna), moderation in eting (Bhojane mattannuta), contentment (Santosa), balanced livelihood (Samajivita), the dependent origination (Paticcasamuppada), effort (Padhana), abstain from taking life (Panatipata veramani), non - violence (ahimsa), don't make all evil (Sappapapassa Akaranam), the middle path (Majjhimapatipada), growth forest method (Wanaropasutta), disciplines about forest conservation and disciplines about animal conservation. These Buddhism principles can apply to take activities projects, seminar, admonition, teaching, description, and making papers to declare for people.

For opinion of monks teaching Buddhism principles about an application of Buddhism principles in teaching of wildlife conservation in total in aspects of objective, principle, activity and evaluation was very suitable level.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

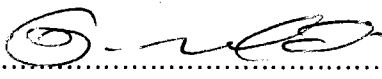
แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา
ในการสอนอนุรักษปาโมและสัตว์ป่า

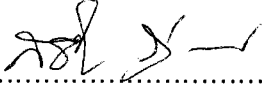
ของ
นายประยูร วงศ์จันทร์

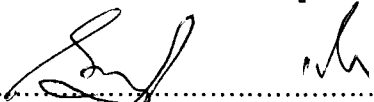
ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการมัธยมศึกษา (การสอนสิ่งแวดล้อม)
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

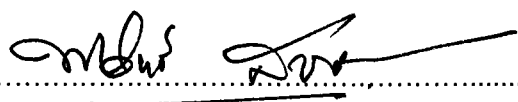
.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.นภาพร หะวานนท์)
วันที่ 28 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2547

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

.....ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร.วินัย วีระวัฒนานนท์)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร.สฤษฎ ภูทอง)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไพโรจน์ เบาใจ)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิสิทธิ์ สารวิจิตร)

ประกาศคุณูปการ

การทำปริญญานิพนธ์ในครั้งนี้สำเร็จได้ด้วยความอนุเคราะห์อย่างยิ่งจาก
รองศาสตราจารย์ ดร.วินัย วีระพัฒนานนท์ ประธานกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์
และอาจารย์สฤษฎ์ ภู่งง การกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไพโรจน์ เบาใจ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิสิทธิ์ สารวิจิตร กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม ที่ให้คำปรึกษา ข้อเสนอแนะ
และข้อแก้ไขต่างๆ จนทำให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ
เป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไพโรจน์ เบาใจ อาจารย์ ดร.สนอง
ทองปาน พระราชกวี รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่รับ
เป็นผู้เชี่ยวชาญ และให้คำแนะนำในการทำวิจัย และคณาจารย์ในสาขาวิชาการมัธยมศึกษาทุกท่าน
ที่ให้ความช่วยเหลืออย่างยิ่ง และคุณอุมาพร นาคะวัจนะ ที่ช่วยเหลือในการพิมพ์เอกสาร
มาโดยตลอด

ท้ายสุดนี้ขอขอบพระคุณ คุณพ่อสมบูรณ์ – คุณแม่สมพร วงศ์จันทร์ ผู้ให้ชีวิตและ
คอยให้กำลังใจในการเรียนและทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ประยูร วงศ์จันทร์

สารบัญ

บทที่

หน้า

1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง.....	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	5
ความสำคัญของการวิจัย.....	5
ขอบเขตของการวิจัย.....	5
ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย.....	5
ตัวแปรที่ศึกษา.....	6
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	6
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	6
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	8
ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย.....	9
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	10
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	10
เอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม.....	10
เอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า.....	22
เอกสารเกี่ยวกับหลักการทางพระพุทธศาสนา.....	29
เอกสารเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม.....	57
เอกสารเกี่ยวกับการเรียนการสอนตามแนวพุทธศาสตร์.....	64
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า.....	72
งานวิจัยในประเทศไทย.....	72
3 วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	77
รูปแบบการวิจัย.....	77
การกำหนดประชากรและเลือกกลุ่มตัวอย่าง.....	77
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	78
การสร้างและหาคุณภาพเครื่องมือในการวิจัย.....	79
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	80
การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล.....	80
สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล.....	80

สารบัญ(ต่อ)

บทที่		หน้า
4	ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	82
	สัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล.....	82
	การวิเคราะห์ข้อมูล.....	82
	ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	83
5	บทย่อ สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	115
	บทย่อ.....	115
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	115
	ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษาค้นคว้า.....	115
	เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล	115
	วิเคราะห์ข้อมูล.....	117
	สรุปผลการศึกษาค้นคว้า.....	117
	อภิปรายผล	126
	ข้อเสนอแนะ	130
	ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	131
	บรรณานุกรม.....	132
	ภาคผนวก	139
	ประวัติย่อผู้วิจัย	148

บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

1	ตาราง 1 แบบสอบถามข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับพระธรรมวิทยากร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.....	104
2	แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกตามวัตถุประสงค์.....	107
3	แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกตามเนื้อหา.....	108
4	แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกตามกิจกรรมหรือ กระบวนการ.....	110
5	แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกตามการวัดและ การประเมินผล.....	113
6	แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า.....	114

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ

หน้า

1	กรอบแนวคิดในการศึกษาค้นคว้า.....	8
2	ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย.....	9
3	ความแตกต่างระหว่างจิตของมนุษย์และสัตว์	65

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรโลก ทำให้ความต้องการผลผลิตจากธรรมชาติเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว เนื่องจากว่าเป้าหมายหนึ่งที่ทุกชีวิตต้องการเหมือนกันก็คือ การกินที่อยู่ดีในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ทำให้เกิดการแสวงหาให้ได้มาในสิ่งที่ตนเองต้องการ ประกอบกับความเจริญก้าวหน้าทางด้านอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี ซึ่งมีการคิดค้นสิ่งใหม่ๆ เพื่อนำมาเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกสบายของมนุษย์ตลอดเวลา มีกรรมวิธีการผลิตเพื่อให้ได้ปริมาณและคุณภาพจึงมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง แนวนอนที่สุดปัจจัยพื้นฐานที่จะนำมาใช้ก็คือทรัพยากรธรรมชาติ การสำรวจขุดค้นแสวงหาแหล่งทรัพยากรใหม่ๆ จึงเกิดขึ้น (ราตรี ภารา. 2538 : 7)

ในขณะที่เป้าหมายของการกินที่อยู่ดีก้าวรุดหน้าไปในทางสร้างสรรค์เทคโนโลยีใหม่ๆ นั้น โลกและประเทศต่างๆ รวมถึงประเทศไทยกำลังเผชิญกับปัญหาสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความเสื่อมโทรมและการขาดความสมดุลของธรรมชาติ ตลอดถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ซึ่งเป็นปัญหาหลักทางสิ่งแวดล้อม มีผลกระทบกระเทือนต่อคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของทุกคนในสังคม ซึ่งนับว่ามีความรุนแรงมากขึ้นทุกขณะ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วกันว่า สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นก็คือ กิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ ทั้งการดำเนินชีวิต การประกอบกิจการต่างๆ การแก้ไขหรือป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อมจะบรรลุความสำเร็จได้นั้น ต้องเริ่มที่ตัวมนุษย์อันเป็นต้นเหตุของปัญหาเสียก่อน และมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ทุกคน ทุกฝ่ายต้องมีส่วนร่วมในการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น มิเช่นนั้นแล้วคงจะเป็นภัยพิบัติโดยที่มนุษย์ไม่รู้ตัว

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งซึ่งประสบปัญหาสิ่งแวดล้อมมากพอสมควร ถึงแม้ว่าหลายองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนจะเข้ามามีบทบาทในการแก้ปัญหา โดยพยายามสร้างมาตรการและกลยุทธ์ต่างๆ เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมมากเพียงใดก็ตาม แต่ภาพรวมของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ก็ยังคงเป็นวิกฤตการณ์ที่สำคัญของสังคม ซึ่ง กาญจนา แก้วเทพ (2535 : 9 - 16) ได้ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดในส่วนนี้ว่า วิกฤตการณ์ด้านนิเวศวิทยานั้น แม้จะแก้ไขให้ลุล่วงไปโดยอาศัยนโยบายจากภาครัฐและความรับผิดชอบจากภาคธุรกิจ ผู้ประกอบการก็ตาม แต่ทว่าเนื่องจากผู้รับภาระทั้งสองส่วนนั้น มีขีดจำกัดอย่างมากมาย เช่น ภาครัฐก็มักจะเคยชินกับการใช้อำนาจทางการเมืองแบบสั่งการ ส่วนภาคธุรกิจผู้ประกอบการก็มักจะมุ่งหวังผลกำไรมากกว่าความห่วงใยสิ่งแวดล้อมอย่างแท้จริง ดังนั้น กลุ่มที่จะต้องทำหน้าที่เป็นตัวกระตุก เป็นผู้เริ่มเป็นผู้กำกับควบคุมดูแล จึงต้องเป็นกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนและบุคลากรที่อยู่ในสถาบันทางสังคม รวมทั้งสามารถเข้าถึงข่าวสารข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อม และยังเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งกลุ่มและสถาบันทางสังคมที่สำคัญ

ได้แก่ องค์การพัฒนาเอกชน กลุ่มประชาชนในชนบท สถาบันการศึกษา สถาบันสื่อมวลชน รวมทั้งสถาบันศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นสถาบันที่มีบทบาทในการเข้ามามีส่วนช่วยแก้วิกฤติการณ์ทางสิ่งแวดล้อมที่ได้ผลพอสมควร

ประเทศไทยมีสถาบันพระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหลักทางสังคมสถาบันหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งให้ความช่วยเหลือสังคมไทยมาโดยตลอด มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับสังคมไทยมาช้านาน หลักธรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักของพระพุทธศาสนานั้นเป็นหลักที่คนไทยส่วนใหญ่ได้ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต จนกลายเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคมดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งคำสอนและระบบจริยธรรมที่ซึมซาบแผ่ไปทั่วและหยั่งรากฝังลึกลงไปในพื้นที่ของสังคมไทย แม้ว่าในปัจจุบันระดับพื้นผิวจะมองเห็นว่าผู้คนห่างเหินจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มีปัจจัยแปลกใหม่จากภายนอกเข้ามาปะปนอยู่มาก แต่ระบบศีลธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาก็ยังสืบต่ออยู่อย่างแน่นหนาในรากฐานทางสังคมไทย (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) 2534 : 15 - 16) ตลอดถึงสถาบันพระพุทธศาสนานอกจากจะมีความสำคัญดังกล่าวแล้ว พระพุทธศาสนายังเป็นศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมอยู่โดยพื้นฐาน เพราะแก่นคำสอนหลักของพระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้มนุษย์ใช้ชีวิตอย่างสมดุลและไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ตลอดถึงวิธีการปฏิบัติบางอย่าง เช่น การเจริญสมาธิภาวนา ก็เป็นหนทางที่ช่วยสร้างความรู้สึกรู้เป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติได้เป็นอย่างดี (สมบุญ สุธาสารณ. 2530 : 11) อีกอย่างหนึ่ง หลักธรรมที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาก็คือการไม่ทำบาปทั้งปวง การทำแต่ความดีและการทำจิตใจให้สะอาดผ่องใส นั่น จักเป็นบันไดในการแก้ปัญหา หากบุคคลที่มีปัญหาเข้าใจการดำรงชีวิตและรู้จักการดำรงชีวิตอย่างถูกต้อง การพัฒนาชีวิตและรู้จักการดำรงชีวิตอย่างถูกต้อง การพัฒนาและการแก้ปัญหาต่างๆ ก็จะดำเนินไปได้ อย่างยั่งยืน แม้กระทั่งปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเกิดมาจากวิถีการดำเนินชีวิตของคน ก็สามารถแก้ไขได้ด้วยหลักของศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเรียกว่าเป็นการแก้ปัญหาทางจริยธรรม (พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต). 2535 : 200)

สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ทรงมีพระดำรัสไว้ตอนหนึ่งว่า หากพิจารณาดูหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ให้เป็นหลักสำหรับพระภิกษุสามเณรแล้ว จะเห็นได้ว่ามีหลักพระวินัยหรือสิกขาบทจำนวนไม่น้อยที่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและป้องกันมิให้สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมเสียหายหลักเมตตากรุณา ความกตัญญูรู้คุณ การรู้จักปริมาณในการบริโภคใช้สอย ก็เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดความสำคัญในทางรู้จักอนุรักษ์ปกป้องธรรมชาติ (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. 2535 : 2 - 3)

นอกจากนี้ วัดและภิกษุสงฆ์ นอกจากจะทำหน้าที่ในการสืบทอดและเผยแผ่ศาสนาแล้ว ยังได้ทำหน้าที่ให้ความเกื้อกูลสังคมอีกหลายประการ ได้แก่ การให้การศึกษา การช่วยอบรม บ่มนิสัยของคนไทย โดยที่จัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนและพระภิกษุสงฆ์ เป็นผู้คอยให้บริการ ปัจจุบันยังพบว่าพระสงฆ์ได้มีบทบาทในการเป็นผู้นำในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วย จากบทบาท สถาบันพระพุทธศาสนา ที่มีความสำคัญและสัมพันธ์ต่อสังคมเป็นอย่างมากเช่นนี้ จึงเป็นที่คาดหวัง ของสังคมที่จะให้สถาบันพระพุทธศาสนาได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ดังเช่นจากการประชุมสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ครั้งที่ 13 เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม - 1 พฤศจิกายน 2535 ณ ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ กรุงเทพมหานคร ได้มีข้อสรุปการสัมมนาในเรื่องศาสนากับสิ่งแวดล้อมว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อม ล้วนแล้วแต่มาจากมนุษย์เป็นผู้ก่อ ควรให้ศาสนาสอนให้มนุษย์เกิดความคิดแก้ปัญหา และเกิด ความคิดในการพัฒนาที่ถูกต้องและพัฒนาอย่างยั่งยืน ให้เกิดจิตสำนึกเห็นคุณค่าของธรรมชาติ ทุกศาสนาควรมีการนำหลักของศาสนาที่เอื้อต่อการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมออกมาเผยแผ่ ให้มากขึ้น โดยเฉพาะพุทธศาสนาซึ่งพบว่ามีศักยภาพสูงในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็น สถาบันสงฆ์ และวัด

กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและพลังงาน จัดให้มีการประชุมสัมมนาแนวทางการบริหาร สิ่งแวดล้อมระดับเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ โดยมีสมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราชสกลมหา สังฆปริณายก เสด็จเป็นองค์ประธาน โดยทางราชการได้ขอความอนุเคราะห์จากคณะสงฆ์ในการ เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม และคณะสงฆ์ได้มีมติเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ใน การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ดังนี้ (วโรกาส 2539 : 3 ; อ้างอิงจาก สำนักงานคณะกรรมการ สิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. 2535 : 39)

1. บทบาทในการชี้นำอบรมสั่งสอนเพื่อสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชนและ จะเป็นการสร้างเสริมนิสัยสังคมที่ดีจะอำนวยความสะดวกในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมต่อไป
2. บทบาทในการเป็นผู้นำรณรงค์แก้ไขปัญหามลพิษในเทศกาลวันสำคัญทางศาสนา รวมทั้งการรณรงค์การปลูกต้นไม้ในบริเวณที่เหมาะสม เช่น ในที่ธรณีสงฆ์ ในบริเวณวัดและชุมชน
3. บทบาทในการอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถานและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมรวมทั้ง พื้นฟูประเพณีและวัฒนธรรมที่เอื้อในการรักษาสภาพแวดล้อมหรือก่อให้เกิดปัญหามลพิษน้อยที่สุด

การที่มีความต้องการให้สถาบันพระพุทธศาสนา ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา สิ่งแวดล้อมดังกล่าว เนื่องจากเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญต่อการส่งเสริมการ อนุรักษ์และพัฒนาและสิ่งแวดล้อม หลักศีลธรรม พุทธธรรม ในพระพุทธศาสนาสอดคล้องและ เป็นไปเพื่อขจัดต้นเหตุที่แท้จริงที่ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม อีกทั้งพระสงฆ์ในวัดก็เป็นบุคคล ที่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะทำหน้าที่ชี้แนะถ่ายทอดความรู้และเป็นผู้ดำเนินการปลูกจิตสำนึก ด้านสิ่งแวดล้อมไปสู่ประชาชน เพราะเป็นบุคคลที่ได้รับความศรัทธาเลื่อมใสจากประชาชนอยู่

โดยพื้นฐาน โดยการเทศนาสั่งสอนและเผยแพร่การประยุกต์หลักทางพระพุทธศาสนาช่วยส่งเสริมในการสอนการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืนอีกทั้งเป็นแนวทางในการปฏิบัติอีกทางหนึ่งด้วย

เป็นที่ทราบกันดีว่าป่าไม้เป็นแหล่งที่อาศัยตามธรรมชาติที่เป็นปัจจัยพื้นฐานกับทั้งให้ความร่มเย็น ป่าไม้จัดเป็นทรัพยากรธรรมชาติชนิดหมุนเวียน ทำให้เกิดต้นน้ำลำธาร เป็นโรงฟอกอากาศหรือเป็นปอดในการฟอกอากาศที่ดีของมนุษย์และสัตว์ เป็นตัวควบคุมความชื้นของอากาศให้เหมาะสม ทำให้เกิดฝนตกต้องตามฤดูกาลและยังป้องกันน้ำท่วมได้อีกด้วยเมื่อป่าไม้พันธุ์ไม้ทุกชนิดที่อยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันมีปริมาณต้นไม้หนาแน่นเพียงพอ มีพื้นที่กว้างพอที่จะมีอิทธิพลต่อดินฟ้าอากาศในท้องถิ่นหรือชุมชนนั้น และทางนิเวศวิทยา ป่าเป็นแหล่งรักษาดินน้ำลำธารต่างๆ เป็นที่อยู่ของสัตว์ป่าหรือจัดเป็นสถานพักผ่อนหย่อนใจตามธรรมชาติได้ด้วย ป่าไม้มีหลายชนิด ได้แก่ ป่าดงดิบ ป่าดงดิบเขา ป่าสนเขา ป่าชายเลน ป่าเบญจพรรณ ป่าแดง ป่าหญ้า เป็นต้น ด้วยโลกมีความเจริญก้าวหน้า เทคโนโลยีเจริญก้าวหน้า ประชากรของโลกได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้มนุษย์นำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ทำให้ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว และลดลงเรื่อยๆ โดยไม่มีการปลูกป่าทดแทน และรักษาผืนป่าไว้คงเดิม เช่นเดียวกับประเทศไทยเคยเป็นประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรป่าไม้ มีสัตว์ป่ามากมาย คนไทยสมัยก่อนมีชีวิตที่เกี่ยวเนื่องกับป่า ดำรงชีวิตโดยอาศัยป่าในการทำมาหากิน ด้วยประชากรเพิ่มขึ้น มีการนำทรัพยากรป่าไม้มาใช้มากมาย ใช้สร้างที่อยู่อาศัยบ้าง ขยายบ้างทางป่าไม้ทำที่เกษตรบ้าง บุกรุกทำไร่เลื่อนลอยบ้าง ทำให้ผืนป่าของไทยลดลงอย่างน่ากลัว และส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศมากมาย ทั้งอากาศร้อน ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล น้ำท่วม แห้งแล้ง ไม้มีน้ำอุปโภค บริโภค สัตว์ป่าลดลงเพราะไม่มีที่อยู่อาศัย ห้วย หนอง คลอง บึง ดินเขิน เพราะถูกชะล้าง ทำให้ประชาชนขาดแหล่งทำมาหากิน เพราะไม่มีรากไม้ยึดเหนี่ยวหน้าดิน ทำให้หน้าดินพัง (สายใจ พินิจเวชการ. 2540 : 18 - 20)

ด้วยสถานการณ์ปัจจุบันที่ได้รับผลกระทบจากการลดลงของป่าไม้ และการทำลายป่าไม้ทำให้ประชาชนเริ่มมองเห็นความสำคัญของป่าว่ามีคุณค่าต่อสรรพสิ่งมีชีวิตเพียงใดและมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมมากเพียงใด ถ้าไม่มีการเริ่มลงมือกันการรักษাপ่าที่มีอยู่และฟื้นฟูปลูกป่าทดแทนอีกไม่ช้าก็จะมีป่าให้เห็น มนุษย์ก็จะได้รับผลกระทบมากขึ้นเรื่อยๆ ตามลำดับโดยไม่รู้ตัว เช่นเดียวกับสถานการณ์ทรัพยากรสัตว์ป่าของประเทศไทยพบว่าสัตว์ป่าซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของระบบนิเวศป่าไม้ ปัจจุบันมีการลักลอบนำมาเป็นสินค้าและล่าเกินขอบเขต ทำให้จำนวนประชากรสัตว์ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว ในขณะเดียวกันการสูญเสียป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่ามีส่วนทำให้สัตว์ป่าลดลงและเป็นการนำไปสู่การสูญพันธุ์ของสัตว์ต่างๆ เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าสัตว์ป่าบางชนิดได้สูญพันธุ์ไปแล้วอันมีสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 4 ชนิด และนก 9 ชนิด นอกจากนี้ยังพบว่าสัตว์มีกระดูกสันหลัง 109 ชนิด ได้รับการขึ้นบัญชีว่าใกล้จะสูญพันธุ์และมากกว่าครึ่งหนึ่งของชนิดพันธุ์สัตว์เหล่านี้อาศัยอยู่ในป่า (สายใจ พินิจเวชการ. 2540 : 32)

เพราะฉะนั้น ด้วยหลักทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีความสอดคล้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ซึ่งเหมาะสมในการนำมาสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เพราะป่าไม้และสัตว์ได้ลดลงอย่างมาก ผู้วิจัยจึงเห็นว่าสมควรอย่างยิ่งที่จะได้มีการศึกษาวิจัยแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เพื่อให้ได้หลักการสอนและแนวทางในการปฏิบัติเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน และเป็นประโยชน์ต่อการนำไปส่งเสริมการสอนและเผยแพร่สู่ประชาชนต่อไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ตั้งความมุ่งหมายไว้ดังนี้

1. เพื่อศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า
2. เพื่อศึกษาความคิดเห็นของพระธรรมวิทยากรเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

ความสำคัญของการวิจัย

ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะทำให้ได้แนวทางการประยุกต์ใช้ทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ตลอดจนการนำผลการวิจัยที่ได้ไปเผยแพร่เป็นความรู้ และเป็นแนวทางส่งเสริมการสอน ปลุกจิตสำนึกและการปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนทั่วไปในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ซึ่งเป็นทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่สำคัญ

ขอบเขตของการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

แบบสัมภาษณ์

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างผู้ให้สัมภาษณ์ทางข้อมูลเป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่สอนหลักทางพระพุทธศาสนาและสิ่งแวดล้อม จำนวน 7 ท่าน

แบบสอบถาม

ประชากร

ประชากรผู้ตอบแบบสอบถามเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เป็นพระธรรมวิทยากร ซึ่งเป็นพระนักศึกษา ปีการศึกษา 2546 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยสงฆ์) จำนวน 150 รูป

กลุ่มตัวอย่าง

ผู้ตอบแบบสอบถามเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เป็นพระธรรมวิทยากร ซึ่งเป็นพระนักศึกษา ปีการศึกษา 2546 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยสงฆ์) จำนวน 108 รูป

ตัวแปรที่ศึกษา

ตัวแปรต้น ได้แก่ หลักทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย

1. หลักศีล (วินัย)
2. หลักกรรม
3. หลักศาสนพิธี
4. บทบาทของวัดและพระสงฆ์

ตัวแปรตาม ได้แก่ แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอน การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ซึ่งประกอบด้วย

1. วัตถุประสงค์
2. เนื้อหา
3. กระบวนการ / กิจกรรม
4. การวัดและประเมินผล

ข้อตกลงเบื้องต้น

หลักทางพระพุทธศาสนา หมายถึง หลักศีล หลักกรรม หลักศาสนพิธี และบทบาทของวัดและพระสงฆ์ที่มีความสอดคล้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้และสัตว์ป่า หาใช้ศึกษาทั้งหมดทุกอย่างไม่

นิยามศัพท์เฉพาะ

การประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การนำหลักทางพระพุทธศาสนา โดยวิเคราะห์เป็นหลักศีล (วินัย) หลักกรรม หลักศาสนพิธี และบทบาทของวัดและพระสงฆ์ มาใช้ส่งเสริมให้เกิดประโยชน์ต่อการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

หลักทางพระพุทธศาสนา หมายถึง หลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งรวมถึง พระวินัยบัญญัติ พิธีกรรมต่างๆ และบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่มีความ สอดคล้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมและสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้

หลักศีล (วินัยบัญญัติ) หมายถึง ข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น ข้อห้ามมิให้ภิกษุล่วงละเมิด หรือข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม เช่น ศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 ศีล 227 และศีล 311 ที่มีความสอดคล้องกับการอนุรักษป่าไม้และสัตว์ป่า

หลักธรรม หมายถึง หลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่มีความสอดคล้องกับการอนุรักษป่าไม้และสัตว์ป่า

หลักศาสนพิธี หมายถึง ขนบธรรมเนียมประเพณีข้อปฏิบัติเพื่อความพร้อมเพรียงของพระสงฆ์ตลอดถึงพุทธศาสนิกชนและการประกอบพิธีกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษป่าไม้และสัตว์ป่าได้

บทบาทพระสงฆ์ หมายถึง การประพฤติปฏิบัติหรือการกระทำกิจกรรมต่างๆ ที่สมควรตามฐานะและบทบาทหน้าที่ของพระภิกษุสามเณร และในฐานะบุคคลหนึ่งสังคม เช่น การอบรมสั่งสอนให้ความรู้และปลูกจิตสำนึก การเป็นผู้นำรณรงค์แก้ไขปัญหาสัตว์ป่า การให้การสนับสนุนและส่งเสริมการอนุรักษและพัฒนาสิ่งแวดล้อม

การอนุรักษและพัฒนาป่าไม้และสัตว์ป่า หมายถึง การอนุรักษและพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ประเภทป่าไม้และสัตว์ป่า

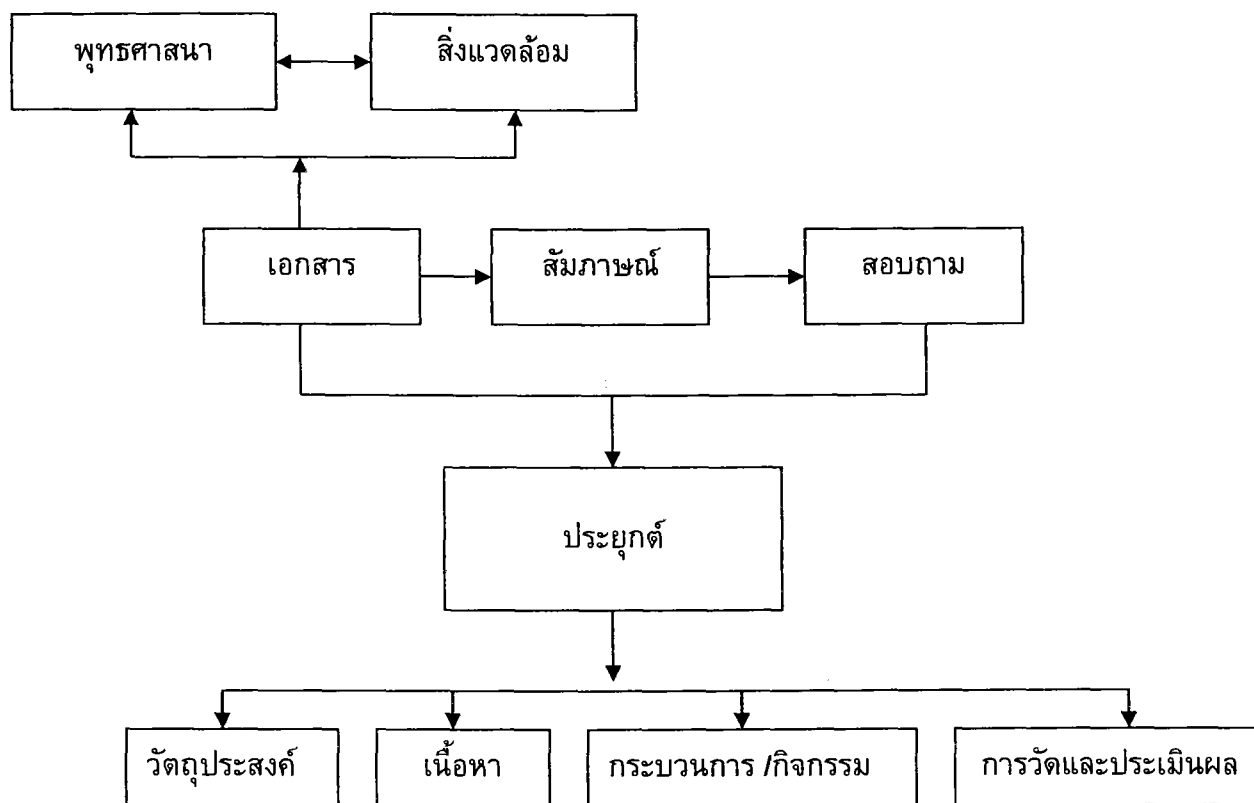
การสอน หมายถึง วิธีการนำเข้าสู่ความรู้ซึ่งมีหลายวิธี เช่น การบรรยาย การอภิปราย การเทศนาสั่งสอน การปฏิบัติให้ดู เป็นต้น ซึ่งสามารถสอนได้ทั้งในระบบโรงเรียน การสอนนอกระบบโรงเรียนและการสอนตามอัธยาศัย

ความคิดเห็น หมายถึง การแสดงออกตามทัศนะ ความเชื่อ ความรู้สึกด้วยพิจารณาข้อเท็จจริงหรือประเมินผลตามความรู้ ประสบการณ์และสภาพแวดล้อม

ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ด้านพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี และสอนหลักทางพุทธศาสนาในการอนุรักษสิ่งแวดล้อม

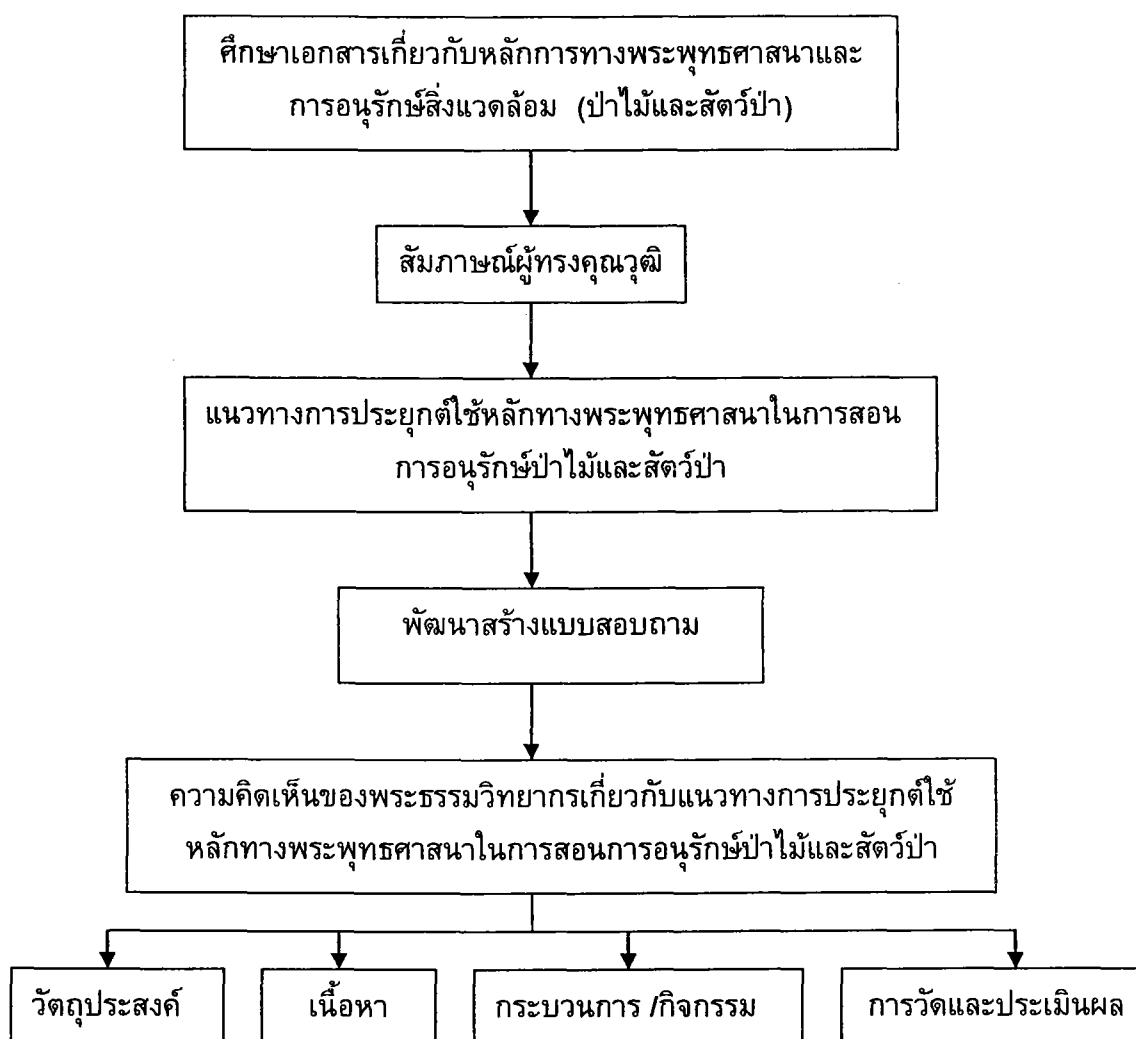
พระธรรมวิทยากร หมายถึง พระสงฆ์นักศึกษาซึ่งผ่านการอบรมเป็นผู้สอนหลักทางพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และทำการสอนวิชาพระพุทธศาสนาอยู่ในปัจจุบัน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย

ภาพประกอบ 2 ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และได้นำเสนอตามหัวข้อต่อไปนี้

1. เอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
2. เอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์
3. เอกสารเกี่ยวกับหลักการทางพระพุทธศาสนา
4. เอกสารเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
5. เอกสารเกี่ยวกับการเรียนการสอน
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. เอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

1.1 ความหมายของสิ่งแวดล้อม

คำว่าสิ่งแวดล้อม (Environment) มาจากรากศัพท์เคมีภาษาฝรั่งเศสที่ว่า Environ ซึ่งแปลว่า Around รอบๆ Environment จึงหมายถึง Totality of man's surroundings คือ หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม (ราตรี ภารา. 2538 : 9)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 ให้ความหมายไว้ว่า “สิ่งแวดล้อม” คือ สิ่งต่างๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่แวดล้อมมนุษย์อยู่” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2526 : 808)

และพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ 2535 ในมาตรา 4 ได้ให้ความหมายได้ว่า สิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน เป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันทั้งระบบ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. 2545 : 16)

จากความหมายดังกล่าว จึงสามารถให้คำนิยามสั้นๆ ของสิ่งแวดล้อมได้ว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ซึ่งง่ายต่อการเข้าใจและชี้ให้เห็นว่าสิ่งแวดล้อมในโลกนี้ เป็นทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสิ่งของหรือบ้านเรือน คน ดิน น้ำ ป่าไม้ วัฒนธรรม ประเพณี เป็นต้น หรือสรรพสิ่งที่อยู่รอบตัวเรานั้นเอง

สิ่งแวดล้อมแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ (Natural Environment) แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1.1 สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ (Biotic Environment) สิ่งแวดล้อมที่มีชีวิต ได้แก่ พืช สัตว์

1.2 สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment) คือ สิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Resources) ได้แก่ ป่าไม้ ภูเขา ดิน น้ำ อากาศ และทรัพยากรธรรมชาติทุกประเภท

2. สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man made Environment) แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

2.1 สิ่งแวดล้อมที่เป็นวัตถุ ได้แก่ วัตถุต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อการใช้สอยและอำนวยความสะดวก เช่น อาคารบ้านเรือน เสื้อผ้า เครื่องบิน รถยนต์ คน ไฟฟ้า ประปา เป็นต้น

2.2 สิ่งแวดล้อมที่ไม่ใช่วัตถุหรือเป็นนามธรรม (Abstract Environment) หรือ สิ่งแวดล้อมทางสังคม (Social Environment) หรือสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment) ซึ่งเป็นเครื่องมือกำหนดการปฏิบัติของคนในสังคมอันได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางจิตใจ คือ ทศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม สิ่งแวดล้อมทางบรรทัดฐาน คือ ความเชื่อ ค่านิยมจารีตประเพณี เป็นต้น และสิ่งแวดล้อมทางวิชาการ เช่น นวัตกรรมเทคโนโลยี ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง เป็นต้น (วินัย วีระวัฒนานนท์ และคณะ. 2541 : 1 - 2)

คุณสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อม

คุณสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อม สรุปได้ดังนี้

1. สิ่งแวดล้อมแต่ละประเภท จะมีเอกลักษณ์ที่เด่นชัดเฉพาะตัว (Unique) จะอยู่ที่ใดก็ตามเอกลักษณ์นั้นจะบ่งบอกอย่างชัดเจน เช่น ต้นไม้ มนุษย์ น้ำ บ้าน เป็นต้น

2. สิ่งแวดล้อมนั้นจะไม่อยู่โดดเดี่ยวในธรรมชาติแต่จะมีสิ่งแวดล้อมอื่นอยู่ด้วยเสมอ เช่น ปลา กับ น้ำ มนุษย์กับที่อยู่อาศัย ต้นไม้กับดิน เป็นต้น

3. สิ่งแวดล้อมประเภทหนึ่งมีความต้องการสิ่งแวดล้อมอื่นเสมอ เช่น ปลาต้องการน้ำ มนุษย์ต้องการที่อยู่อาศัย เป็นต้น

4. สิ่งแวดล้อมจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เรียกว่า ระบบนิเวศ หรือระบบสิ่งแวดล้อม ซึ่งภายในระบบนิเวศจะมีองค์ประกอบหรือหลากหลายชนิดของสิ่งแวดล้อม เช่น ระบบนิเวศป่าไม้ ระบบนิเวศทางทะเล เป็นต้น

5. สิ่งแวดล้อมทั้งหลาย มีความเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์ต่อกันเป็นลูกโซ่ ดังนั้นถ้าทำลายสิ่งแวดล้อมหนึ่งก็จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอื่นๆ เป็นลูกโซ่เสมอ ทั้งนี้เพราะสิ่งแวดล้อมแต่ละชนิดมีความต้องการกันและกันทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น

การตัดไม้ทำลายป่า ทำให้เกิดการพังทลายของดิน ส่งผลให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ เกิดอุทกภัย สูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น

6. สิ่งแวดล้อมแต่ละประเภทมีลักษณะทนทานและความเปราะต่อการถูกรบกวนแตกต่างกัน บางชนิดมีความคงทนดี บางชนิดเปราะง่าย เช่น การชะล้างของดิน เป็นต้น

7. สิ่งแวดล้อม มีการเปลี่ยนแปลงตามเวลาที่เปลี่ยนไป อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบถาวรหรือชั่วคราวก็ได้ เช่น การเติบโตของเมือง การเผาทำลายป่า จะมีพืชค่อยๆ ขึ้นมาทดแทน (เกษม จันทรแก้ว, 2540 อ้างใน สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, 2543 : 5 - 6)

1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

สิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะอาศัยอยู่ที่ใดก็ตาม จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมนั้นๆ โดยไม่ปรากฏว่า สิ่งมีชีวิตใดๆ ในธรรมชาติจะอยู่ได้โดยลำพังตัวเดียว สิ่งมีชีวิตต่าง มีความเกี่ยวข้องร่วมกัน พึ่งพาอาศัย อยู่ร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมให้แก่กันและกัน (สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, 2543 : 8) ซึ่งมนุษย์บนโลกนับว่าเป็นสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก เพราะโลกเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่เรียกว่า ชีวภาพ (Biosphere) ซึ่งมนุษย์เป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เป็นระบบที่มีความสมดุล (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2545 : 17) ซึ่งมีความสอดคล้องกับการที่ เรย์มอนด์ (Dasmann F. Raymond 1968 : 9) กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า มนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยอยู่กับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เพื่อการดำรงชีพ มนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในทางนิเวศ (Ecological interrelationships) ของสิ่งมีชีวิตต่างๆ กับสิ่งแวดล้อมกายภาพ (Physical environment) เหมือนสัตว์อื่นๆ ทั้งหลาย ความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมเป็นแนวคิดเรื่องชุมชนที่มีชีวิต (Biotic communities) กับระบบนิเวศ (Ecosystems) การอยู่ร่วมกันของชุมชนที่มีชีวิตชุมชนหนึ่งกับสิ่งแวดล้อมกายภาพของชุมชนนั้นเรียกว่า “ระบบนิเวศ” ระบบหนึ่ง

จากสิ่งที่กล่าวมาย่อมชี้ให้เห็นว่ามนุษย์มีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับสิ่งแวดล้อมมาช้านานอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ โดยที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมตามระบบนิเวศ อีกทั้งมนุษย์ได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติในสิ่งแวดล้อมเพื่อเป็นปัจจัยพื้นฐานสำหรับดำรงชีวิตด้วย วินัย วีระวัฒนานนท์ (ม.ป.ป. : 46) ยังได้กล่าวให้เห็นชัดเจนอีกว่า มนุษย์จัดได้ว่าเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ซึ่งจำเป็นที่จะต้องใช้อาหารและพลังงานที่มีอยู่ในระบบนิเวศ เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ แต่มนุษย์มิได้จำกัดการใช้ธาตุและพลังงานจากระบบนิเวศเดียวเท่านั้นแต่มีความสามารถที่จะใช้อาหารและพลังงานจากระบบนิเวศทุกระบบที่มีอยู่ในโลกทั้งหมดได้ เช่น สามารถนำสัตว์ป่ามาเป็นอาหาร นำน้ำจากใต้ดินมาดื่ม เป็นต้น นอกจากนี้มนุษย์ยังได้วิวัฒนาการในการใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายที่ซับซ้อนยิ่งขึ้นและมีได้ใช้ทรัพยากรแต่เพียงเฉพาะความต้องการทางร่างกายตามปกติเท่านั้น แต่มนุษย์จะต้องมีบ้าน

ที่อยู่อาศัย มีเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม และเครื่องประดับกาย ใช้น้ำมันและก๊าซที่มีการสะสมอยู่ในโลกในหลายกิจการและในปัจจุบันประชากรมนุษย์เพิ่มขึ้นอย่างมาก จึงก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ หรือต่อสิ่งแวดล้อมอย่างมากมาย และในที่สุดมนุษย์ก็จะได้รับผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่นเดียวกัน

1.3 ปัญหาสิ่งแวดล้อม

จากการที่มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กัน การดำรงชีวิตของมนุษย์มีกิจกรรมต่างๆ ที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในสิ่งแวดล้อม ไม่เพียงเฉพาะการนำทรัพยากรในสิ่งแวดล้อมมาเพื่ออุปโภคบริโภคตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์เท่านั้น มนุษย์ยังได้มีการพัฒนาวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและเศรษฐกิจ เพื่อตอบสนองความต้องการด้านอื่นๆ การที่ความเจริญทางด้านเทคโนโลยีเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมขยายตัวมากขึ้น มนุษย์ขวนขวายหาความสุขสบายมากขึ้น มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากยิ่งขึ้น แล้วปัญหาสิ่งแวดล้อมก็เกิดขึ้นตามมา (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. 2537 : 17) ซึ่งปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมกำลังเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นทุกหนทุกแห่งบนโลกนี้ ความรุนแรงของปัญหาจะแตกต่างกันออกไปตามระดับการพัฒนา ความหนาแน่นของชุมชนและอุตสาหกรรม ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่จำเป็นต้องให้ความสนใจในการแก้ไข เพราะถ้าปล่อยทิ้งไว้โดยไม่แก้ไขผลที่เกิดขึ้นจะกระทบต่อความเป็นอยู่ สุขภาพอนามัยของมนุษย์ ชีวิตสัตว์และพืช ส่งผลถึงการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ตลอดจนการมีชีวิตรอดของมนุษย์ในระยะยาว

ปัญหาสิ่งแวดล้อม คือ ปัญหาความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ อากาศ แร่ธาตุ ป่าไม้ สัตว์ พืช ทิวทัศน์ ระบบนิเวศทางธรรมชาติต่างๆ ตลอดจนปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาด้วย ซึ่งโดยปกติแล้วความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมที่เกิดจากการเปลี่ยนของสิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์ มักจะเป็นไปในลักษณะช้าๆ และค่อยๆ สะสมความเป็นพิษขึ้นจนถึงจุดวิกฤตที่เป็นอันตรายต่อชีวิตมนุษย์ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมในแต่ละพื้นที่ที่จะมีความสามารถในการรองรับ (Carrying Capacity) ของเสียจากกิจกรรมของมนุษย์ได้มากน้อยแค่ไหน เพราะโดยธรรมชาติแล้วจะมีความสามารถชะล้างสะสมและปรับสภาพความเป็นพิษให้อยู่ในลักษณะที่สมดุล แต่หากมีปริมาณสารเป็นพิษในธรรมชาติมากเกินไป กว่าที่จะรองรับได้ ผลกระทบที่เกิดขึ้น ได้แก่ ความเสื่อมโทรมของคุณภาพน้ำ คุณภาพอากาศ ที่อยู่อาศัย การสูญพันธุ์ของพันธุ์กรรมพืชและสัตว์ป่า การหมดไปของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แร่ธาตุ การสูญเสียความงามของทิวทัศน์ตามธรรมชาติ เป็นต้น ก็จะกลายเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. 2545 : 17)

ปัญหาสิ่งแวดล้อมอาจแบ่งออกได้ 3 ประการด้วยกัน อันจะส่งผลกระทบมาสู่ชีวิตความเป็นอยู่และการพัฒนาสังคมมนุษย์ ดังนี้ คือ

1. ปัญหาความเสื่อมโทรม หรือความร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ (Resource Depletion) เนื่องจากการดำรงชีวิตของมนุษย์จะต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญ เมื่อมนุษย์มีความต้องการทรัพยากรเพิ่มขึ้น จึงมีความต้องการ แสวงหาทรัพยากรเหล่านั้นให้ทันกับความต้องการ ตราบใดที่ยังมีมนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ ความต้องการทรัพยากรก็ยังคงดำเนินต่อไป และเพิ่มการใช้ทรัพยากรขึ้นในส่วนของคุณค่า และส่วนรวม ปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงเกิดขึ้น

2. ปัญหามลพิษ (Pollution) ซึ่งเกิดขึ้นจากการมีสิ่งแปลกปลอมเจือปนอยู่ในสิ่งแวดล้อม จนถึงระดับที่อาจก่ออันตรายต่อสุขภาพอนามัยของมนุษย์เป็นอันตรายต่อทรัพยากรที่มีชีวิต ระบบนิเวศ ปัญหามลพิษที่เกิดขึ้น ได้แก่ มลพิษทางน้ำ มลพิษทางอากาศ มลพิษทางเสียง ปัญหามลพิษ ปัญหาขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล เป็นต้น ซึ่งเกิดจากกระบวนการดำรงชีวิต ของมนุษย์ การแสวงหาทรัพยากรในกระบวนการผลิตทั้งในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ตลอดจนการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

3. ปัญหาของระบบนิเวศ กิจกรรมของมนุษย์ในการใช้ทรัพยากรและการก่อสร้าง ก่อให้เกิดสารพิษ เกิดความไม่สมดุลขึ้นในระบบนิเวศ ซึ่งไม่ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงใดๆ เกิดขึ้นกับระบบนิเวศ มนุษย์ก็ยังคงดำรงชีวิตอยู่ ณ โลกมนุษย์แห่งนี้ต่อไป และจะต้องได้รับ ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยตรง (วินัย วีระพัฒนานนท์. 2533 : 2 – 4)

จากปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น พอที่จะสรุปได้ว่าสาเหตุหลักของปัญหาสิ่งแวดล้อม ออกเป็น 2 อย่าง คือ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. 2545 : 18 – 19)

1. การเพิ่มขึ้นของประชากร (Population growth) การเพิ่มของประชากรโลก เป็นสาเหตุหนึ่งของปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัจจุบันการเพิ่มของประชากรในลักษณะอัตราทวีคูณ (Exponential growth) ส่งผลให้จำนวนผู้บริโภคและความต้องการบริโภคทรัพยากรอันเป็น ปัจจัย 4 เพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นอาหาร ที่อยู่อาศัย พลังงาน ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติ มีจำกัด ทรัพยากรบางชนิดที่ต้องใช้เวลานานในการฟื้นตัวและทดแทนใหม่ ทำให้เกิดภาวะ ทรัพยากรร่อยหรอ หรือเสื่อมโทรม อันส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและกลายเป็นต้นเหตุของ ปัญหาสิ่งแวดล้อม

2. การขยายตัวทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี (Economic growth & technological progress) มนุษย์ต้องการปัจจัยพื้นฐานเพื่อการมีชีวิตอยู่อย่างกินดี อยู่ดี การพัฒนาเศรษฐกิจในระดับมาตรฐานชีวิตให้สูงขึ้น แต่ความต้องการบริโภคไม่มีขีดจำกัด นี่เกินกว่าความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชีวิต ทำให้ความต้องการในการใช้พลังงานมากขึ้น และ การใช้ทรัพยากรเพื่อเป็นฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยมีเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการช่วย ส่งเสริมกระบวนการนำทรัพยากรมาใช้ได้ง่ายขึ้นและมากขึ้น นักวิชาการสิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่ มักจะมีความเห็นตรงกันในคำกล่าวที่ว่า มนุษย์เป็นตัวการสำคัญที่สุดในการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีเทคโนโลยีเป็นตัวเร่ง (วินัย วีระพัฒนานนท์. 2533 : 2)

นอกจากนี้แล้ว ยังมีนักวิชาการบางท่านยังได้กล่าวเพิ่มเติมอีกว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดจากสาเหตุดังนี้ (ราตรี ภารา. 2538 : 12 – 14) เช่น

1. การสร้างสิ่งก่อสร้าง เช่น การสร้างถนน อ่างเก็บน้ำ เขื่อน นับเป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้ทรัพยากรหลัก เช่น ป่าไม้ถูกทำลาย ทรัพยากรคน น้ำ สัตว์ป่า จึงพลอยได้รับผลกระทบกระเทือนไปตามด้วย ทำให้มนุษย์เข้าสู่พื้นที่ป่าที่เหลือน้อยกว่าเดิม เนื่องจากการไปมาสะดวก การทำลายจึงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เมื่อป่าเสื่อมโทรมหรือหมดไป ถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าถูกทำลาย โอกาสถูกล่ามีมากขึ้น สัตว์บางชนิดหาอาหารด้วยความลำบากในที่สุดก็สูญพันธุ์

2. การสงคราม ก่อให้เกิดการกระตุ้นให้นำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้มากขึ้น การนำทรัพยากรแร่ธาตุ มาใช้เพื่อการผลิตอาวุธ และเครื่องมือต่างๆ ซึ่งสุดท้ายก็ถูกทำลายไป ผลของสงคราม คือ ความสูญเสียทั้งสองฝ่ายในด้านทรัพยากรมนุษย์ และทรัพยากรอื่นๆ

3. ความไม่รู้หรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์หลายครั้งที่คนเราทำลายสิ่งแวดล้อม เพราะความไม่รู้ถึงสาเหตุและผลกระทบ ขาดข้อมูลความเข้าใจที่ถูกต้องทำให้เราเข้าถึงและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมแตกต่างกัน ในขณะที่นักอนุรักษ์นึกถึงสิ่งแวดล้อมในรูปของระบบนิเวศของธรรมชาติป่าไม้และสัตว์ป่า แต่ภาคอุตสาหกรรมกลับนึกถึงวัตถุดิบที่เป็นปัจจัยในการผลิตเป็นต้นทุน นักเศรษฐศาสตร์จะนึกถึงทรัพยากรที่ต้องใช้ให้คุ้มค่า ชาวนาจะนึกถึงฝน ภาคการท่องเที่ยวนึกถึงเงิน การทำการเกษตรที่ไม่ถูกต้องของเกษตรกร ซึ่งแสดงให้เห็นว่า สังคมยังขาดความเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อม ในลักษณะรวมที่เป็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ซึ่งเมื่อเกิดความเสียหายที่ใดที่หนึ่งก็จะมีผลกระทบแก่กันและกัน บางครั้งลืมไปว่าความสนุกเพียงชั่วครั้งชั่วคราวของตนเป็นสิ่งที่ทำลายความเป็นธรรมชาติและความงดงามของสถานที่

1.4 ความหมายและหลักการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม

ความต้องการของมนุษย์ในเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตทำให้มนุษย์แสวงหาและนำทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาใช้กันอย่างมากมายกว้างขวาง ทรัพยากรที่มีอยู่นับวันก็จะหมดสิ้นไปจากโลก หรือเปลี่ยนสภาพซึ่งทำให้การดำรงชีวิตของมนุษย์เริ่มฝืดเคือง มนุษย์จึงเริ่มเห็นความจำเป็นในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ เพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในระดับที่สมดุลระหว่างขนาดของประชากรและความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และจำนวนของทรัพยากรธรรมชาติชนิดใดชนิดหนึ่ง มนุษย์ก็จะนำทรัพยากรชนิดนั้นมาใช้โดยตรงและไม่คำนึงถึงผลกระทบกับทรัพยากรอื่นๆ ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน ปัจจุบันมนุษย์เริ่มมีความเข้าใจแจ่มชัดแล้วว่า การใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาดนั้น ต้องไตร่ตรองพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ในเวลาเดียวกันด้วย เพราะการใช้ประโยชน์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมชนิดหนึ่งย่อมมีผลกระทบต่อทรัพยากรสิ่งแวดล้อมอีกชนิดหนึ่งได้เสมอ

หากมนุษย์เล็งเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม โดยถือว่าการอนุรักษ์เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ก็จำเป็นต้องคำนึงถึงทรัพยากรที่เกี่ยวข้องในหลายแง่มุมกันไปในเวลาเดียวกัน การวางแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสิ่งแวดล้อมได้ถูกต้องตามกาลเทศะให้มากที่สุด สูญเสียน้อยที่สุด จึงนับได้ว่ามนุษย์เป็นผู้ใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาดและถูกต้องตามหลักการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างแท้จริงและจะเห็นได้ว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่คอยค้ำจุนความเจริญในทุกๆ ด้านของมนุษยชาติ ถ้ามนุษย์รู้จักหลักวิธีการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม โดยคำนึงถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นอย่างฉลาดในเชิงอนุรักษ์แล้ว มนุษย์ต้องรู้จักวิธีการสงวนรักษาดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ปล่อยให้สูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์ (สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา. 2543 : 94 - 97) ดังนั้นจึงต้องมีหลักในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติ

วินัย วีระวัฒนานนท์ (ม.ป.ป. : 52-53) ได้อธิบายถึงการให้ความหมายของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ว่า “การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ อาจนำไปใช้ได้ในความหมายที่เหมือนกัน กล่าวคือ ทรัพยากรธรรมชาติล้วนเป็นองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมที่จะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อันจะทำให้สิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศเกิดความสมดุล แต่การร่อยหรอของทรัพยากรอย่างรวดเร็ว รวมทั้งกระบวนการผลิตและแปรรูปทรัพยากร และการใช้ทรัพยากรที่เพิ่มขึ้นได้ก่อให้เกิดสารพิษในสิ่งแวดล้อม ทำให้สิ่งแวดล้อมขาดความสมดุล ดังนั้นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงมีความหมายเช่นเดียวกัน” และได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ไว้ว่า

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างชาญฉลาด โดยใช้อย่างประหยัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ให้ใช้ได้ยาวนานที่สุด และเป็นประโยชน์ต่อมหาชนให้มากที่สุด การอนุรักษ์จึงไม่ใช่การห้ามใช้ทรัพยากรธรรมชาติแต่เป็นการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้องตามความจำเป็นของการดำรงชีวิต และได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การอนุรักษ์อย่างเดียวไม่เพียงพอต้องมีการพัฒนาด้วย จึงให้ความหมายของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมไว้ว่า การพัฒนาสิ่งแวดล้อมเป็นกระบวนการดูแลรักษาและปรับปรุงฟื้นฟูทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระบบนิเวศ ให้อุดมสมบูรณ์และอยู่ในสภาวะสมดุลปลอดจากมลพิษ เพื่อให้มนุษย์ได้ใช้เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมเศรษฐกิจให้มั่นคง การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม เพื่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ทั้งมวล ซึ่งเรียกว่าการพัฒนาเพื่อความยั่งยืน (Sustainable Development) (วินัย วีระวัฒนานนท์. 2541 : 21)

การให้ความหมายของวินัย วีระวัฒนานนท์ มีความสอดคล้องกับการให้ความหมายของ นิวัติ เรืองพานิช (2528 : 4) ซึ่งกล่าวว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และให้ได้เป็นเวลานานที่สุด

ทั้งนี้ ต้องสูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย

โอเวน (Owen. 1985 : 11) กล่าวถึงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมว่า คือ การนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และสรุปหลักปฏิบัติบางประการของนักอนุรักษ์ยุคใหม่ไว้ดังนี้

1. การรักษา (Preservation)
2. การบูรณะฟื้นฟู (Restoration)
3. พัฒนาคุณภาพหรือคุณภาพประโยชน์ให้สูงขึ้น (Beneficiation or resource up grading)
4. การใช้ทดแทนกัน (Substitution)
5. การใช้ให้คุ้มค่าที่สุด (Maximization)
6. การนำมาใช้ใหม่ หรือ นำมาทำใช้ใหม่ (Reutilization or recycling)
7. การใช้วิธีประสมประสาน (Integration)

เกษม จันทรแก้ว (2530 : 100) สรุปความหมายของคำว่า “การอนุรักษ์” ไว้ว่า เป็นการใช้ตามความต้องการและประหยัดไว้เพื่อใช้ในอนาคต ซึ่งตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “Using for immediate needs and saving for future use” พร้อมกันนี้ได้เสนอหลักการเพิ่มเติมว่า “ในการที่จะให้บรรลุเป้าหมาย ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้มีใช้ตลอดไป ในหลักการทางอนุรักษ์วิทยา มีข้อเสนอแนะไว้ 3 ประเด็นใหญ่ๆ คือ

1. ต้องใช้อย่างฉลาด กล่าวคือในการที่จะใช้ทรัพยากรแต่ละอย่างนั้น ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบถึงผลได้ผลเสีย ความขาดแคลนหรือความหายากในอนาคต อีกทั้งต้องพิจารณาถึงหลักทางเศรษฐศาสตร์อย่างถี่ถ้วนด้วย

2. ประหยัด คือ เก็บ รักษา สงวนของที่หายาก หมายความว่า ทรัพยากรใดที่มีน้อยหรือหายาก ควรอย่างยิ่งที่จะเก็บรักษาเอาไว้มิให้สูญไป บางครั้งถ้ามีของบางชนิดที่พอจะใช้ได้ก็ต้องใช้อย่างประหยัด อย่าฟุ่มเฟือย

3. หาวิธีการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีหรือที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้น (ซ่อมแซม ปรับปรุง) กล่าวคือ การพัฒนานั่นเอง โดยที่ทรัพยากรใดก็ตามมีสภาพเสื่อมต่อการสูญเสียเปล่า หรือจะหมดไป ถ้าดำเนินการไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ ควรอย่างยิ่งที่จะหาทางปรับปรุงให้อยู่ในลักษณะที่ดีขึ้น และเกษม จันทรแก้ว (2530 : 105) ยังได้กล่าวเพิ่มเติมอีกว่า การที่จะอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้เกิดผลนี้ควรมีแนวคิดทั้ง 6 ประการ ต่อไปนี้

1. ในการที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติในสิ่งแวดล้อมแต่ละแห่งนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จะให้ต่อมนุษย์ทุกมุม กล่าวคือ ต้องมีความรู้เกี่ยวกับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จะมีผลต่อสิ่งแวดล้อม และจะให้ประโยชน์และโทษต่อมนุษย์ซึ่งอยู่ในแต่ละสิ่งแวดล้อมนั้นๆ อย่างน้อยที่สุดต้องคำนึงถึงการสูญเสียเปล่าอันอาจจะเกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้

2. รักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นและหายากด้วยความระมัดระวัง พร้อมทั้งประโยชน์และการทำให้อยู่ในสภาพที่เพิ่มพูนทั้งด้านกายภาพและเศรษฐกิจเท่าที่จะทำได้ รวมทั้งจะต้องตระหนักเสมอว่าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มากเกินไป จะไม่เป็นการปลอดภัยต่อสภาวะแวดล้อม

3. ต้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้นั้นโดยให้มีอัตราผลิตเพิ่มพูน เท่ากับอัตราการใช้ หรืออัตราเกิดเท่ากับอัตราตาย เป็นอย่างน้อย

4. ประชากรเป็นปัจจัยอันสำคัญที่ทำให้เกิดภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ดังนั้นจำเป็นต้องประมาณอัตราเกิดและการเปลี่ยนแปลงของพลเมืองตลอดเวลา โดยพิจารณาจากความต้องการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ

5. หาทางปรับปรุงวิธีการใหม่ๆ ในการที่จะผลิตและการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งพยายามค้นคว้าสิ่งใหม่ๆ เพื่อให้ประชากรได้มีใช้อย่างพอเพียง

6. ให้การศึกษาแก่ประชาชนเพื่อเข้าใจถึงความสำคัญในการรักษาความสมดุลตามธรรมชาติ ซึ่งจะมีผลต่อการทำให้สิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาพที่ดี การให้การศึกษาอาจเป็นทั้งในและนอกโรงเรียน ทั้งนี้และทั้งนั้นต้องอยู่ในสภาวะที่เหมาะสมในการให้การศึกษาแก่บุคคลเฉพาะถิ่นวัย และคุณวุฒิ เพื่อให้ประชาชนเข้าใจในหลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพและผลการให้การศึกษาจะเป็นหนทางนำไปสู่ความหวังในอนาคตว่า สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่จะสวยงามและน่าอยู่ในอนาคต

สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา (2543 : 97 - 98) ได้ให้ความหมาย การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไม่ได้หมายถึงการไม่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เฝ้าแต่เก็บรักษาแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ต้องรู้จักใช้อย่างชาญฉลาดอย่างถูกต้องตามกาลเทศะ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่มวลมหาชนให้มากที่สุด และใช้ได้เป็นเวลานานที่สุดเท่าที่จำเป็น ทั้งนี้ ต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และต้องการกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย

ราตรี ภารา (2538 : 15 - 20) ได้ให้ความหมายการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ว่า การใช้ทรัพยากรอย่างฉลาดหรือการใช้ทรัพยากรอย่างสมเหตุสมผลทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยืดอายุการใช้งานให้นานที่สุด จะเห็นได้ว่าในทางการอนุรักษ์นั้น ถือว่า ทรัพยากรธรรมชาติทุกประเภทสามารถนำมาใช้ได้ แต่ต้องเป็นการใช้อย่างระมัดระวัง โดยวิธีปฏิบัติและวิธีการใช้ทรัพยากรธรรมชาตินั้นมีวิธีการใช้เฉพาะอย่างแต่ละทรัพยากร เนื่องจากความมีเอกลักษณ์ความแข็งแรง เปราะบางมีเฉพาะตัวแตกต่างกันออกไป อาจกล่าวได้ว่า "การใช้ทรัพยากรในวันนี้ต้องคิดถึงวันข้างหน้าต้องมีใช้ด้วย" และยังกล่าวอีกว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมต้องเป็นหน้าที่ของประชาชนทุกคนร่วมมือกันปฏิบัติ การเลือกใช้วิธีการอนุรักษ์นั้นขึ้นอยู่กับคุณสมบัติและปัญหาที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรแต่ละประเภท จึงได้สรุปหลักวิชาการอนุรักษ์ ไว้ดังนี้

1. การถนอมและการรักษา (Preservation) เพื่อรักษาทั้งปริมาณและคุณภาพก่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด เช่น การรักษาป่าไม้ที่มีอยู่ไม่ให้เกิดความเสื่อมโทรม เป็นต้น

2. การบูรณะฟื้นฟู (Restoration of Renewal) เป็นการช่วยเหลือและจัดการสิ่งแวดล้อมที่ได้รับความเสียหาย ให้มีสภาพเหมือนเดิมหรือเทียบเท่าของเดิม ในการบูรณะฟื้นฟูต้องคำนึงถึงความสมดุลทางธรรมชาติของทรัพยากรอื่นด้วย

3. การลดปริมาณของเสีย ใช้สำหรับทรัพยากรบางประเภทและกระทำได้ดีกับแร่ธาตุบางชนิด เพื่อลดปริมาณการใช้ทรัพยากรและลดปัญหาสิ่งแวดล้อม กระทำได้โดยวิธี 7 R (หรือ 7 ซ) คือ Recycle เวียนใช้ Reuse ใช้อีก Reclaim ทำใช้ Recover ใช้ใหม่ Repair ซ่อมใช้ Reduce ลดใช้สารอันตรายบางประเภท และ Reject เลิกใช้สารอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม

4. การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้งานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบางประเภทที่มีคุณสมบัติที่สามารถนำมาดัดแปลงใช้เทคโนโลยีเข้าช่วยสามารถใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง

5. การนำสิ่งอื่นมาใช้ทดแทน (Substitution) ทรัพยากรที่มีขีดจำกัดและหมดไป เนื่องจากการบูรณะไม่ได้และมีราคาแพง ควรจะหาทรัพยากรที่สามารถนำมาใช้ทดแทนกันได้และมีราคาถูกกว่า

6. การค้นสำรวจทรัพยากร (Resource Inventories and Appraisal) เป็นการสำรวจค้นหาทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมากมายในผิวโลกมาใช้เพิ่มเติมให้เกิดประโยชน์แก่มนุษย์

7. การประดิษฐ์ของเทียมขึ้นได้ จึงนับว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่ลดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติลงด้วยความเจริญทางวิทยาศาสตร์

อีกทั้งยังกล่าวเพิ่มเติมอีกว่า การอนุรักษ์จะสำเร็จได้ผลก็ต่อเมื่อทุกฝ่ายส่งเสริมกันทั้งภาครัฐและภาคเอกชน โดยมีแนวทางในการดำเนินงานดังนี้

1. การออกกฎหมายควบคุม เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงบทบาทของรัฐบาลที่พึงมีในด้านการอนุรักษ์

2. การให้การศึกษาแก่ประชาชน กระทำได้ทั้งในระบบและนอกระบบ ควรมีการจัดหลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษาบูรณาการสอดแทรกเข้าไปในบทเรียน ซึ่งการให้การศึกษาแก่เยาวชนนับว่ามีความสำคัญยิ่งในการที่จะให้เยาวชนได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม สำหรับนอกระบบโรงเรียนควรจัดให้มีการอบรมศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ในรูปแบบของการประชาสัมพันธ์เป็นเอกสารเผยแพร่ แนะนำชี้แจงประชาชนที่พันพันการศึกษาแล้วหรือจัดโครงการให้ประชาชนเข้าร่วม อาจกระทำในรูปของการส่งคำขวัญร่วมประกวดก็ได้

3. การใช้สื่อมวลชนเป็นสื่อกลาง เป็นสิ่งหนึ่งที่ช่วยให้การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในปัจจุบันประสบความสำเร็จ การโฆษณาทางวิทยุ โทรทัศน์ หรือสื่อหนังสือพิมพ์ ได้ทำกันอย่างกว้างขวางเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนทุกเพศทุกวัย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม เกิดความรักความห่วงหาเห็นความจำเป็นและคุณค่าของการอนุรักษ์ และควรสร้างทัศนคติที่สะท้อนผลในทางอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น

4. การจัดตั้งเป็นกลุ่มชมรม หรือสมาคมเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นการฝึกกำลังความคิด พลังกาย พลังใจของกลุ่มผู้สนใจวัดและวางแผนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมโดยประชาชน นักเรียน นักศึกษา ได้ดำเนินการเพื่อปกป้องรักษาสิ่งแวดล้อมในที่อยู่อาศัยในท้องถิ่นของตนเอง

วินัย วีระวัฒนานนท์ และคณะ (2541 : 23 - 24) ได้เสนอหลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดังนี้

1. การสำรวจค้นหา (Survey and Identify) เป็นการสำรวจค้นหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เป็นประโยชน์ที่สามารถนำมาใช้ได้
2. การรักษาป้องกัน (Maintenance and Protection) เป็นการรักษา ปกป้องไม่ให้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั้นเสื่อมโทรมหรือถูกทำลายหรือเกิดมลพิษ
3. การใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด (Wise Use) โดยใช้ถูกประเภทใช้ให้เหมาะสม กับศักยภาพของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั้นๆ ใช้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ ใช้น้อยแต่เกิดประโยชน์สูงสุดใช้ได้นานที่สุด และให้คนจำนวนมากได้รับประโยชน์ด้วย
4. รู้จักใช้ทรัพยากรที่มีคุณภาพรองลงมา (Audience of the Best) เลือกใช้ทรัพยากรตามความจำเป็นและความเหมาะสม โดยไม่จำเป็นต้องใช้ทรัพยากรที่มีคุณภาพสูงสุด
5. รู้จักปรับปรุงคุณภาพ (Improvement) โดยการปรับปรุงคุณภาพทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั้นให้ดีขึ้นเพื่อให้ใช้ประโยชน์ได้
6. การดัดแปลงของเก่าเป็นสิ่งใหม่ (Recycle) โดยนำของเสียหรือของเหลือมาผ่านกระบวนการผลิตเพื่อใช้ใหม่ เช่น ทำขยะเป็นปุ๋ย เป็นต้น
7. การนำสิ่งอื่นมาใช้ทดแทน เพื่อประหยัดทรัพยากรที่ใช้แล้วสิ้นเปลือง

นอกจากนี้ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2545 : 48 - 51) ได้ให้ความหมายว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Conservation) หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้ให้ได้เป็นระยะเวลายาวนานมากที่สุด ทั้งนี้ จะต้องให้มีการสูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด แต่ในขณะเดียวกันก็สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นให้คุ้มค่าที่สุด หรือเรียกว่า การใช้อย่างยั่งยืน และได้เสนอหลักพื้นฐานในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้แก่

1. การปลูกฝังให้ประชาชนมีจิตสำนึก มีความรู้สำหรับรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิดที่ตนมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง
2. รัฐบาลมีบทบาทเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดในการออกนโยบายและมาตรการต่างๆ ในการคุ้มครอง ดูแล จัดการการใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม
3. ใช้ทรัพยากรธรรมชาติแต่ละชนิดให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติชนิดต่างๆ จะมีประโยชน์หลายทาง รัฐหรือท้องถิ่นควรมีการจัดการ ดูแล ประสาน การใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ในทางที่ควรจะเป็น

4. จัดระบบและวางแผนในการใช้ทรัพยากรโดยจะต้องมีการสำรวจและหาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในอนาคตตามอัตราที่เพิ่มขึ้นของประชากร เพื่อที่จะได้จัดระบบและวางแผนการจัดการให้มนุษย์มีใช้ตลอดไป โดยไม่ประสบปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม

5. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทุกประเภทมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์พึ่งพาอาศัยกัน การใช้ทรัพยากรไม่ควรให้กระทบต่อทรัพยากรอื่น เพราะสิ่งมีชีวิตย่อมมีความสัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นๆ

จากการให้ความหมายและหลักการในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ถึงแม้ว่าจะมีการกล่าวถึงเรื่องของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมน้อย แต่การอนุรักษ์และการพัฒนาสิ่งแวดล้อมก็เป็นเรื่องเดียวกัน ต้องควบคู่กันไปตลอดจะขาดสิ่งใดไม่ได้ซึ่งสอดคล้องกับการที่ วินัย วีระพัฒนานนท์ (ม.ป.ป. : 53) ได้ให้ข้อคิดเห็นว่า ในสภาวะที่สิ่งแวดล้อมได้เกิดความเสื่อมโทรมลงอย่างมาก เช่นปัจจุบัน การใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีความสูญเสียและก่อให้เกิดผลเสียแก่สิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด จะยังไม่เป็นการเพียงพอ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงควรมีความหมายรวมไปถึงการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้กลับคืนสู่สภาพเดิม หรือทดแทนความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมให้ได้มากที่สุดด้วย

1.5 ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources) หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มนุษย์สามารถนำทรัพยากรเหล่านี้ไปใช้ประโยชน์ในรูปลักษณะต่างๆ ได้ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. 2545 : 48) โดยสามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ (วินัย วีระพัฒนานนท์. 2541 : 3)

1. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ไปไม่หมดสิ้น (Non – exhausting Natural Resources) คือ ทรัพยากรที่ใช้แล้วไม่หมดไป โดยธรรมชาติจะสร้างขึ้นมาทดแทนอยู่เสมอ เช่น อากาศ พลังงานและแสงแดด น้ำในวัฏจักร เป็นต้น

2. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป (Exhausting Natural Resources) คือ ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดสิ้นไปจากโลก โดยธรรมชาติไม่สร้างขึ้นมาทดแทน ได้แก่ แร่ธาตุต่างๆ เช่น น้ำมันปิโตรเลียม ถ่านหิน แก๊สธรรมชาติ เหล็ก สังกะสี ทองแดง ตะกั่ว เป็นต้น และทัศนียภาพธรรมชาติที่สวยงาม เช่น น้ำตก หน้าผา เป็นต้น

3. ทรัพยากรธรรมชาติที่สร้างทดแทนได้ (Renewable Natural Resources) คือ ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไปแต่สามารถสร้างเสริมขึ้นมาอีกได้ เช่น มนุษย์ พืช สัตว์ เป็นต้น

2. เอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

2.1 ทรัพยากรป่าไม้

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัจจัยพื้นฐานอย่างหนึ่งของการกำเนิดและเจริญเติบโตของสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ดังนั้น ทรัพยากรป่าไม้จึงหมายความว่ารวมถึงทรัพยากรอื่นๆ ที่มีผลสืบเนื่องมาจากป่าไม้ ได้แก่ สัตว์ป่า ของป่า ที่ดินป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร และสภาพแวดล้อมทั่วไปของป่า สิ่งเหล่านี้จัดเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถฟื้นฟูสภาพได้ถ้ามีการอนุรักษ์อย่างเหมาะสมก็จะมีการทดแทนขึ้นมาใหม่ และสามารถทำการบำรุงรักษาสภาพให้คงอยู่ เพื่ออำนวยประโยชน์ต่อไปได้ โดยไม่มีสิ้นสุด

ทรัพยากรป่าไม้มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งสามารถอำนวยประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่มนุษย์ เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น ความต้องการพื้นที่ทำการเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ ตลอดจนความต้องการใช้สอยมีมากขึ้น จากการตัดไม้อย่างปราศจากระเบียบและกฎเกณฑ์ จะทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้เริ่มเสื่อมลง โดยเฉพาะการตัดไม้ทำลายป่าบริเวณต้นน้ำลำธาร ก่อให้เกิดผลกระทบต่องสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ รวมถึงส่งผลกระทบต่อสภาพการดำรงชีวิตของมนุษย์ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2545 : 51)

2.2 การอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้

ป่าไม้มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพของมนุษย์และการคงอยู่ของสิ่งแวดล้อมต่างๆ จากการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้ในทุกส่วนของโลกหรือของประเทศไทย ทำให้ทุกฝ่ายตระหนักถึงการสูญเสียและผลที่ได้รับจากการกระทำอันนี้ การดำเนินงานอนุรักษ์ป่าไม้จึงได้รับความสนใจจากภาครัฐบาลและเอกชนและประชาชนทั่วไปอย่างกว้างขวาง การอนุรักษ์ป่าไม้เป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าวกระทำดังนี้

1. การกำหนดนโยบายป่าไม้แห่งชาติ นโยบายป่าไม้แห่งชาติมีอยู่ 20 ข้อที่สำคัญ คือ การกำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศอย่างน้อยในอัตราร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ เป็นการกำหนดแนวทางการจัดการและการพัฒนาป่าไม้ในระยะยาว เพื่อประโยชน์ 2 ประการ ดังนี้

ก. ป่าเพื่อการอนุรักษ์ กำหนดไว้เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ที่หายาก และป้องกันภัยธรรมชาติ อันเกิดจากน้ำท่วมและการพังทลายของดิน ตลอดจนทั้งเพื่อประโยชน์ในการศึกษา การวิจัยและนันทนาการของประชาชนในอัตราร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศหรือประมาณ 48 ล้านไร่

ข. ป่าเพื่อเศรษฐกิจ กำหนดไว้เพื่อการผลิตไม้และของป่า เพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ ในอัตราร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศหรือประมาณ 80 ล้านไร่

2. เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า (Wildlife Sanetuary) หมายถึงพื้นที่ที่กำหนดขึ้นเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าโดยปลอดภัย เพื่อว่าสัตว์ป่าในพื้นที่ดังกล่าวได้มีโอกาสสืบพันธุ์และขยายพันธุ์ตามธรรมชาติได้มากขึ้น

3. วนอุทยาน (Forest Park) หมายถึง พื้นที่ที่มีทัศนธรรมชาติสวยงาม มีความเด่นในระดับท้องถิ่น ซึ่งจัดไว้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ และเที่ยวเตร่ของประชาชน มีการปรับปรุงตกแต่งสถานที่ เพื่ออำนวยความสะดวกให้เหมาะสม

4. เขตห้ามล่าสัตว์ป่า (Non - hunting areas) หมายถึงบริเวณที่ที่ราชการใช้ในราชการหรือใช้เพื่อสาธารณประโยชน์หรือประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน การกำหนดเขตห้ามล่าสัตว์ป่าจะประกาศในราชกิจจานุเบกษากำหนดให้เป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่าชนิดใดหรือประเภทใดก็ได้ เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมป่าไม้เป็นคราวๆ ไป

5. สวนพฤกษศาสตร์ (Botanical Garden) หมายถึง สถานที่ราชการได้รวบรวมพันธุ์ไม้ไว้ทุกชนิดทั้งในและนอกประเทศ ที่มีคุณค่าทางด้านเศรษฐกิจ ทางด้านความสวยงาม และที่หายากมาปลูกไว้โดยแยกเป็นหมวดหมู่และตระกูลเพื่อการศึกษาวิจัยและการเผยแพร่การขยายพันธุ์ให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนและแก่ประเทศชาติสืบไป

6. สวนรุกขชาติ (Arboretum) หมายถึงสวนเล็กๆ มีพื้นที่น้อยกว่าสวนพฤกษศาสตร์ สร้างขึ้นเพื่อรวบรวมพันธุ์ไม้ต่างๆ ไว้ โดยเฉพาะต้นไม้ยืนต้นที่มีค่าทางเศรษฐกิจ และไม้ดอกซึ่งมีอยู่ในท้องถิ่นนั้น แต่มีได้ปลูกเป็นหมวดหมู่เหมือนอย่างในสวนพฤกษ แต่มีชื่อพันธุ์ไม้ติดไว้ มีการทำถนนและทางเข้าชม จุดมุ่งหมายเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและการศึกษา

7. พื้นที่สงวนชีวลัย (Bioshpere Reserve) หมายถึง พื้นที่อนุรักษ์สังคมพืชและสัตว์ในสภาวะของระบบนิเวศที่เป็นธรรมชาติ เพื่อรักษาความหลากหลายทางพันธุกรรมและเพื่อใช้เป็นแหล่งศึกษาวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะข้อมูลพื้นฐาน ทั้งในสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติและที่ถูกเปลี่ยนแปลงไป พื้นที่สงวนชีวลัย นี้มีการจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกในการศึกษาและฝึกอบรมด้วย ซึ่งพื้นที่เหล่านี้สภาประสานงานนานาชาติด้านมนุษย์และชีวลัย (The Man and the Biosphere International Co-ordinating Council) จะเป็นผู้ประกาศ

8. พื้นที่มรดกโลก (World Heritage) หมายถึง พื้นที่ที่มีหรือเป็นตัวแทนทรัพยากร ธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มีความเด่นในระดับโลก ซึ่งอาจประกอบด้วยวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของโลก (The Earth Evolutionary History) ขบวนการทางธรณีและวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต (Geological Process and Biological Evolution) ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่พิสดารหรือลักษณะพิเศษเฉพาะตัวที่เป็นเอกลักษณ์ (Superative Natural Phenomena) หรือระบบนิเวศที่ประกอบไปด้วยสัตว์หรือพืชที่หายาก (Habitat Containning Theatened Species) มีคุณค่าและความสำคัญทางชีวภาพ ซึ่งพื้นที่นี้ต้องได้รับการประกาศจาก UNESCO

9. พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 (Watershed Class 1) หมายถึงพื้นที่ป่าที่ป้องกันไว้เพื่อเป็นต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งให้น้ำต่อพื้นที่ตอนล่าง มักเป็นพื้นที่ตอนบนที่มีความลาดชันมาก ดินมีสมรรถนะในการพังทลาย เป็นพื้นที่ที่ควรเก็บไว้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร อุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

10. ป่าชายเลนอนุรักษ์ (Conservation Mangrove Forest) หมายถึงป่าชายเลนที่หวงห้ามไม่ให้มีการเปลี่ยนแปลงสภาพการใช้ประโยชน์ใดๆ นอกจากจะปล่อยให้ เป็นสภาพธรรมชาติ เพื่อรักษาไว้ซึ่งสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ เป็นแหล่งเพาะพันธุ์พืช และสัตว์น้ำที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ พื้นที่ที่ง่ายต่อการถูกทำลายและการพังทลายของดิน พื้นที่ป่าที่สมควรสงวนไว้เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ เป็นต้น เช่น กำหนดให้มีพื้นที่ที่อยู่ห่างไม่น้อยกว่า 20 เมตร จากริมฝั่งแม่น้ำ ลำคลองธรรมชาติ และไม่น้อยกว่า 75 เมตร จากชายฝั่งทะเลเป็นป่าชายเลนอนุรักษ์

11. พื้นที่อนุรักษ์ธรรมชาติ (Natural Conservation Area) หมายถึงพื้นที่ธรรมชาติที่ประกอบด้วย เกาะ แก่ง ภูเขา หนอง บึง ทะเลสาบ ชายหาด ซากดึกดำบรรพ์ และธรณีสัณฐาน ที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์เพื่อประโยชน์ต่อสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งประกาศตามมติ ค.ร.ม. พ.ศ. 2532

การปลูกป่า เป็นการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างหนึ่ง เมื่อป่าไม้ในพื้นที่ถูกตัดฟันลงไม่ว่ากรณีใดก็ตาม นโยบายการรักษาป่าไม้จะกำหนดให้มีการปลูกป่าขึ้นทดแทน และส่งเสริมให้มีการปลูกสร้างสวนป่าทุกรูปแบบ การปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ป่าไม้เสื่อมสภาพสามารถดำเนินการได้ ทั้งภาครัฐบาล เอกชน ชุมชน และอาสาสมัครอาจกระทำเนื่องในโอกาสสำคัญๆ เช่น ปลูกเนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองครองราชย์ 50 ปี หรือในวันเข้าพรรษา เป็นต้น

การป้องกันไฟไหม้ป่า ไฟไหม้ป่าถือว่าเป็นอันตรายร้ายแรงที่เกิดขึ้นกับป่าไม้การพินทุกระทำไดยากมาก ไฟไหม้ป่าเกิดจากการกระทำของมนุษย์ จากความประมาทเลินเล่อทำให้ต้นไม้อาจตาย บางส่วนอาจชะงักการเจริญเติบโต และบางแห่งอาจตายหมด หากเกิดซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนพืชหมดโอกาสแพร่พันธุ์ได้

การป้องกันการบุกรุกทำลายป่า การบุกรุกการทำลายป่าในปัจจุบันนี้จะเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น การป้องกันทำได้โดยการทำหลักเขตป่าหรือเครื่องหมายให้ชัดเจน เพื่อบอกให้รู้ว่าเป็นเขตป่าประเภทใด การแก้ปัญหาที่สำคัญที่สุดอยู่ที่การปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เป็นไปด้วยความเที่ยงตรง เอาจริงเอาจัง และมีความซื่อสัตย์ต่ออาชีพและหน้าที่ปฏิบัติ ตามตัวบทกฎหมายและพระราชบัญญัติป่าไม้อย่างเคร่งครัด จะสามารถป้องกันการทำลายป่าในทุกูปแบบได้

การใช้วัสดุทดแทนไม้ ในการก่อสร้างต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือน หรือ สิ่งก่อสร้างอื่นที่เคยใช้ไม้ดั้งเดิม เช่นการสร้างสะพานเพื่อทดแทนสะพานเก่าที่ชำรุด ควรจะใช้ เหล็กทำสะพานให้รัดกุมแข็งแรง ก่อนจะมีสะพานใหม่ที่ถาวรและสร้างได้ด้วยวัสดุที่ไม่ใช่ไม้ ห้องใช้วงกบประตู หน้าต่างเหล็ก ประตูหน้าต่างกระจกแทนการใช้ไม้ แม้แต่เครื่องประดับ เครื่องใช้ต่างๆ ควรใช้วัสดุอื่นแทนไม้

การใช้ไม้อย่างมีประสิทธิภาพ / ประหยัด เป็นการนำเนื้อไม้มาใช้ให้เกิด ประโยชน์มากที่สุด โดยใช้ทุกส่วนของต้นไม้ เช่น ไม้ที่เหลือจากการแปรรูป นำมาใช้เป็นวัสดุ ก่อสร้างแล้วสามารถนำไปเป็นวัตถุดิบทำไม้อัด ไม้ปาร์เก้ ชิปไม้สับ (Chip Board) ไม้ ประสาน (Particle Board) ทำเครื่องใช้ขนาดเล็ก

การพยายามนำไม้ที่ไม่เคยใช้ประโยชน์มาใช้ เช่น มะพร้าว ต้นตาล ไม้ยางพารา นำมาทำเครื่องใช้ในครัวเรือนได้หลายชนิด อาทิ ตู้ เตียง โต๊ะ ก่อนนำมาใช้ ประโยชน์ ควรปรับปรุงคุณภาพไม้ก่อน

ส่งเสริม ประชาสัมพันธ์ ให้การศึกษา ให้เยาวชนและประชาชนได้ ตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้ สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ และช่วยกันดูแลในการรักษา ทรัพยากรป่าไม้ เหมือนกับที่เรารักษาและหวงแหนสิ่งของที่เป็นสมบัติของเราเอง

2.3 ทรัพยากรสัตว์

สัตว์ ตามความหมายของนักวิชาการ หมายถึง สัตว์ที่มีกระดูกสันหลังทั้งหมด ที่เกิดขึ้นในธรรมชาติอันประกอบด้วย สัตว์น้ำพวกปลา (Pices) นก (Aves) สัตว์สะเทินน้ำ สะเทินบก (Amphibia) สัตว์เลื้อยคลาน (Reptilia) และสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม (Mammalia) ความหมายตามพระราชบัญญัติสงวนคุ้มครองสัตว์ป่า 2535 สัตว์บก สัตว์ปีก แมลง หรือแมง ซึ่งโดยสภาพธรรมชาติย่อมเกิดและดำรงชีวิตอยู่ในป่าหรือน้ำและให้ความหมายรวมถึงไข่ของ สัตว์เหล่านั้นด้วย สัตว์เอื้อประโยชน์หลายประการให้มนุษย์และยังช่วยเกื้อหนุนทรัพยากร ธรรมชาติอื่นๆ อย่างไรก็ดีตามประโยชน์ส่วนใหญ่ของทรัพยากรสัตว์เป็นประโยชน์ทั้งทางตรง และทางอ้อม คือ ทั้งคุณค่าทางเศรษฐกิจ คุณค่าความสวยงาม และเพลิดเพลินใจ การใช้เป็น อาหาร คุณค่าทางการศึกษา และควบคุมความสมดุลทางธรรมชาติ

2.4 หลักทั่วไปในการอนุรักษ์และพัฒนาสัตว์

สัตว์ป่ามีคุณค่าต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม จึงจำเป็น อย่างยิ่งที่จะต้องมีการป้องกันและแก้ไขไม่ให้สัตว์ป่าลดจำนวนหรือสูญพันธุ์ ดังนี้ (ราตรี ภารา. 2538 : 130 - 134)

การอนุรักษ์พื้นที่สัตว์ป่าที่ลดจำนวนลงในปัจจุบันเนื่องจากถิ่นที่อยู่อาศัยและ แหล่งอาหารถูกทำลายลงอย่างมาก การจัดหาแหล่งที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยสำหรับสัตว์ป่า จึงเป็นเรื่องที่สำคัญและจำเป็นมาก

1. เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นพื้นที่ที่กำหนดขึ้นเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยของสัตว์ป่า

ก. การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) ไม่ว่าจะเป็นความหลากหลายของระบบนิเวศ ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตทั้งสัตว์ป่าและพืชพรรณ รวมทั้งความหลากหลายทางพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดในพื้นที่ ซึ่งเป็นการช่วยป้องกันไม่ให้สัตว์ป่าและพรรณพืชที่หายากต้องสูญพันธุ์ไป

ข. การรักษาสภาวะแวดล้อมและความสมดุลทางธรรมชาติ ตามพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ห้ามมิให้ผู้ใดล่าสัตว์ป่าไม่ว่าจะเป็นสัตว์ป่าสงวนหรือสัตว์ป่าคุ้มครอง เว้นแต่จะกระทำเพื่อการศึกษาหรือวิจัยทางราชการและได้รับอนุญาตเป็นหนังสือจากอธิบดีกรมป่าไม้ และห้ามมิให้ผู้ใดยึดถือหรือครอบครองที่ดินหรือปลูกหรือก่อสร้างสิ่งหนึ่งสิ่งใดหรือตัดโค่น แม้วาง เผา หรือทำลายต้นไม้หรือเปลี่ยนแปลงทางน้ำ หรือทำให้ลำน้ำ ลำห้วย หนอง บึง ท่วมทัน เหือดแห้ง เป็นพิษหรือเป็นอันตรายต่อสัตว์ป่า จึงเห็นได้ว่า พ.ร.บ. ฉบับนี้ จะช่วยในการรักษาป่าต้นน้ำลำธารให้มีน้ำไหลได้ตลอดปี ซึ่งเป็นผลดีต่อพื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่ตอนล่างนอกเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ส่งผลให้คุณภาพน้ำสะอาดและยังช่วยลดความรุนแรงของอุทกภัยได้อีกด้วย

ค. การศึกษาหาความรู้ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเป็นที่ศึกษาหาความรู้ทางธรรมชาติวิทยาหรือการค้นคว้าวิจัยทางวิทยาศาสตร์สาขาพฤกษศาสตร์ รุกขวิทยา สัตววิทยา ธรณีวิทยา ปฐมพีวิทยา เป็นต้น

ง. คุณค่าด้านความงามของธรรมชาติและสัตว์ป่าในพื้นที่ แม้ว่าวัตถุประสงค์ ในการจัดตั้งเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าจะแตกต่างจากอุทยานแห่งชาติ กิจกรรมท่องเที่ยวในพื้นที่ไม่สามารถที่จะกระทำได้ แต่พื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบางแห่งได้จัดตั้งศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสัตว์ป่า เพื่อเป็นแหล่งรองรับการศึกษาหาความรู้ในรูปของการทัศนศึกษาของนักเรียน นักศึกษาและประชาชนทั่วไป

2. เขตห้ามล่าสัตว์ป่า เป็นสถานที่ที่ทางราชการได้กำหนดขึ้นเป็นที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยของสัตว์ป่าบางชนิด บริเวณที่เป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่ามักจะมีสัตว์ป่าอยู่รวมกันเป็นฝูงส่วนใหญ่จะเป็นพวกนกน้ำชนิดต่างๆ ตามประกาศของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

3. อุทยานสัตว์ป่า เป็นสถานที่ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวในลักษณะซาฟารี ซึ่งจะอำนวยความสะดวกทั้งด้านการศึกษา การวิจัย และขยายพันธุ์สัตว์ป่า ตลอดจนเป็นแหล่งที่อยู่ที่ปลอดภัยของสัตว์ป่าชั่วคราวก่อนนำไปปล่อยในที่ที่เหมาะสมต่อไป

การอนุรักษ์และพัฒนาสัตว์ป่าทางวิชาการ

การค้นคว้าวิจัยทางวิชาการนับว่าเป็นพื้นฐานสำคัญในการจัดการและอนุรักษ์สัตว์ป่าด้วยเพราะสัตว์ป่าเป็นสิ่งมีชีวิต จึงจำเป็นต้องกินอาหาร ต้องการความแข็งแรงทางร่างกาย เพื่อต่อสู้โรคภัยไข้เจ็บและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทางธรรมชาติ สัตว์ป่าบางชนิดต้องการที่อยู่อาศัย เพื่อเป็นแหล่งผสมพันธุ์หรือเพาะพันธุ์รวมถึงการออกลูก อภิบาลตัวอ่อน การค้นคว้าทางวิชาการสามารถทำให้รู้ข้อมูลพฤติกรรมของสัตว์ป่าแต่ละชนิด แล้วนำมาใช้ในการช่วยเหลือสัตว์ป่าที่กำลังจะสูญพันธุ์หรือมีจำนวนน้อยลงได้ การอนุรักษ์สัตว์ป่าทางวิชาการกระทำโดยสำรวจสัตว์ป่า เพาะเลี้ยงและขยายพันธุ์ ค้นคว้าประวัติ วิจัยสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ป่า ซึ่งกรมป่าไม้มีการปฏิบัติงานด้วยการจัดตั้งหน่วยงานโดยตรงดังนี้

1. การตั้งสถานีวิจัยสัตว์ป่า เพื่อศึกษาค้นคว้าวิจัยพฤติกรรม นิเวศวิทยาและถิ่นที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติของสัตว์ป่า เช่น รมมีการท่องเที่ยวของสัตว์ป่า นิสัยการกินอาหาร การผสมพันธุ์ เป็นต้น ผลที่ได้จากการวิจัยจะนำมาใช้ในการจัดการเกี่ยวกับสัตว์ป่าอย่างเหมาะสมต่อไป

2. จัดตั้งศูนย์เพาะเลี้ยงและขยายพันธุ์สัตว์ป่า จัดตั้งขึ้นเพื่อเพิ่มปริมาณสัตว์ป่าให้มากขึ้น กระทำได้โดยนำสัตว์ป่ามาเพาะเลี้ยงแล้วให้ผสมพันธุ์กันตามธรรมชาติ หรือเพาะเลี้ยงโดยใช้วิทยาการสมัยใหม่เข้ามาช่วย เช่น การผสมเทียม การย้ายฝากตัวอ่อน เป็นต้น

3. การจัดตั้งศูนย์การศึกษาธรรมชาติและสัตว์ป่า เพื่อใช้เป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ของประชาชนในเรื่องการอนุรักษ์สัตว์ป่า รวมทั้งทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดำเนินงานโดยนำสัตว์ป่าไปปล่อยไว้ในคอกที่มีขนาดใหญ่ ที่มีสภาพเหมือนหรือใกล้เคียงกับธรรมชาติมากที่สุด แล้วจัดสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ แก่ผู้ที่เข้าไปชมศึกษาและพักผ่อนหย่อนใจ มีห้องนิทรรศการทางธรรมชาติ ห้องบรรยาย ทางเดินชมธรรมชาติและสัตว์ป่า เป็นต้น

การป้องกันและปราบปราม

1. การออกกฎหมายห้ามล่าสัตว์ป่า โดยเฉพาะชนิดที่เหลือน้อย ห้ามล่าในพื้นที่บางแห่ง (เช่น เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า, เขตห้ามล่าสัตว์ป่า, อุทยานแห่งชาติ เป็นต้น) ห้ามล่าในฤดูกาลโดยเฉพาะฤดูผสมพันธุ์ของสัตว์ป่า จำกัดเพศและจำนวนสัตว์ป่าที่ล่า ห้ามล่าโดยใช้เครื่องมือและอาวุธบางอย่าง เรื่องนี้เจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้องควบคุมดูแลปฏิบัติตามกฎหมายอย่างจริงจัง การดำเนินการของกรมป่าไม้ในปัจจุบัน คือ การจัดให้มีเจ้าหน้าที่ออกไปทั่วประเทศเพื่อการตรวจตรา ค้นคว้า ปราบปราม และจับกุมผู้ทำผิดกฎหมาย การดำเนินการควรควบคุมและกระทำควบคู่ไปกับมาตรการอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาอาชีพและพัฒนาจิตใจของคน

2. ควบคุมการค้าสัตว์ป่า สินค้าจากสัตว์ป่าทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตเป็นสิ่งที่ต่างประเทศต้องการ จึงทำรายได้ให้แก่ผู้ประกอบการและดึงเงินตราเข้าประเทศปีละมากและก่อให้เกิดการหมุนเวียนเงินตราภายในประเทศ พ่อค้าสัตว์จึงลักลอบส่งสัตว์ป่าที่มีราคาแพงออกนอกประเทศอยู่เสมอ

3. การประชาสัมพันธ์ เป็นการส่งเสริมเผยแพร่ด้านความรู้เพื่อให้ประชาชนตระหนักถึงคุณค่าของสัตว์ป่า และให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์สัตว์ป่า กระทำได้โดยการส่งเจ้าหน้าที่ของรัฐออกไปชี้แจง บรรยายให้ความรู้ การจัดนิทรรศการตามสถานที่ราชการ สถาบันการศึกษา ชุมชนต่างๆ การโฆษณา เป็นต้น การประชาสัมพันธ์เชิญชวนและแนะแนวทางปฏิบัติด้วยตัวของประชาชนทุกคน ซึ่งการอนุรักษ์สัตว์ป่าโดยประชาชนอาจทำได้โดย

ก. การเลิกซื้อสินค้าที่ทำมาจากสัตว์ป่าหายาก เช่น เลื้อยขนสัตว์ รองเท้ากระเป๋านักสัตว์ เครื่องแกะสลักงาช้าง เครื่องประดับจากเปลือกหอย เป็นต้น

ข. ลดปริมาณการใช้สารเคมีต่างๆ เนื่องจากสารเคมีมีผลกระทบต่อสัตว์ป่าที่อยู่ติดกับพื้นที่เกษตรกรรม ส่งผลต่อเนื่องเป็นลูกโซ่กับสัตว์ป่าทุกชนิด

ค. การไม่ล่าสัตว์ป่าทุกชนิดไปขายหรือไปเลี้ยง

ง. การให้ความรักและความเมตตาต่อสัตว์ โดยเฉพาะการนำสัตว์ป่ามาเลี้ยงที่บ้านควรเอาใจใส่เป็นพิเศษ เนื่องจากสัตว์ป่าทุกชนิดรักชีวิตเหมือนกับมนุษย์

จ. เข้าร่วมกับองค์กรอนุรักษ์ต่างๆ เพื่อต่อต้านผู้ทำลายสัตว์ป่าในทุกรูปแบบและวันที่ 26 ธันวาคม ของทุกปี ซึ่งเป็นวันคุ้มครองสัตว์ป่าแห่งชาติ ควรจะร่วมมือกันรณรงค์ในทุกรูปแบบ เพื่อชีวิตสัตว์ป่าที่น่ารักสวยงามหรือทรงคุณค่าต่อระบบนิเวศ

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. (2545 : 63 - 64) ได้เสนอหลักในการอนุรักษ์สัตว์ป่าไว้ดังนี้

1. การอนุรักษ์พื้นที่ เนื่องจากปัจจัยที่ทำให้สัตว์ป่ามีปริมาณลดลง คือ ถิ่นที่อยู่อาศัย รวมทั้งแหล่งน้ำ แหล่งอาหารที่ถูกบุกรุกทำลายลง การถูกจำกัดในพื้นที่แคบๆ หรือการเปลี่ยนแปลงสภาพที่อยู่อาศัย นับว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้ปริมาณสัตว์ป่าลดจำนวนลง การอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์ป่าทั้งทางตรงและทางอ้อมก็คือ การประกาศพื้นที่คุ้มครอง เช่น อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตห้ามล่าสัตว์ป่า วนอุทยาน เป็นต้น

2. จำกัดการล่า การลดจำนวนลงของสัตว์ป่าหรือการสูญพันธุ์ ปัจจัยหนึ่งมาจากการล่าสัตว์ของมนุษย์ จึงต้องออกกฎหมายห้ามล่าสัตว์ป่าบางชนิดที่เหลือน้อย ห้ามล่าในพื้นที่บางแห่ง ห้ามล่าในบางฤดูที่ผสมพันธุ์

3. การควบคุมสิ่งทำลาย เช่น การเข้าไปแย่งอาหาร ที่อยู่อาศัย การนำสัตว์ต่างถิ่นมาเลี้ยงอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อสัตว์ป่าได้ ทั้งในเรื่องโรคระบาดและการล่ากีดกันสัตว์พื้นเมือง เป็นต้น

4. การเพิ่มปริมาณสัตว์ป่าให้มากขึ้น อาจทำได้หลายวิธี เช่น การเพาะเลี้ยงในพื้นที่ธรรมชาติ การผสมเทียมซึ่งปัจจุบันได้มีการจัดตั้งศูนย์เพาะเลี้ยงและขยายพันธุ์สัตว์ป่าขึ้นหลายแห่ง เป็นต้น

3. เอกสารเกี่ยวกับหลักการทางพระพุทธศาสนา

3.1 ความหมายและความเป็นมาของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา เป็นคำที่มาจากคำ 2 คำ ซึ่งตรงกับภาษาบาลีว่า สาสน หรือ ศาสน ในภาษาสันสกฤต ซึ่งแปลว่า คำสั่ง, คำสั่งสอน และคำว่า พุทธ แปลว่า พระพุทธเจ้า ดังนั้นคำว่า พระพุทธศาสนา จึงแปลว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเมื่อก่อนพุทธศักราช 80 ปี ได้มีมหาบุรุษท่านหนึ่งเกิดขึ้นในโลก เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางสิริมหามายา แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ สักกชนบท ซึ่งบัดนี้อยู่ในเขตประเทศเนปาล มีพระนามว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ต่อมาอีก 35 ปี เจ้าชายสิทธัตถะ เสด็จออกผนวชและได้ตรัสรู้ธรรม ได้พระนามตามความตรัสรู้ ว่า พุทธะ ซึ่งแปลว่า พระพุทธเจ้า พระองค์ได้ทรงประกาศพระธรรมที่ได้ตรัสรู้แก่ประชาชน มีสาวกมากมายทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ ดังนั้นจึงเกิดพระพุทธศาสนาซึ่งก็คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและบริษัท 4 คือ พระภิกษุสามเณร ภิกษุณีสามเณรี อุบาสก และอุบาสิกา ขึ้นในโลกจำเดิมแต่นั้นมา บัดนี้ในเมืองไทยมีแต่พระภิกษุสามเณร อุบาสก และอุบาสิกา ภิกษุเหล่านั้นคือชายผู้ถือบวชและปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ สามเณรนั้นคือชายผู้มีอายุยังไม่ครบ 20 ปี อุบาสก อุบาสิกา คือ คฤหัสถ์ชายหญิงผู้นับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ หรือเป็นที่พึ่ง และปฏิบัติตามศีลสำหรับคฤหัสถ์ บัดนี้มีคำเรียกชายหญิงทั้งเด็กผู้ใหญ่ ผู้ประกาศตนถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะว่า พุทธมามกะ และพุทธมามิกา ซึ่งแปลว่า ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ปัจจุบันพระพุทธศาสนาได้เผยแพร่ออกไปทั่วโลก

พระพุทธศาสนาหรือคำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้น ประกอบด้วยคำสอนหลักใหญ่ๆ ได้แก่ ธรรมและวินัย ดังนั้นพระพุทธศาสนาบางครั้งจึงถูกเรียกว่า พระธรรมวินัย คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่ 2 ลักษณะ กล่าวคือ คำสั่งสอนทางปริยัติ คือคำสั่งสอนที่จะต้องเล่าเรียนให้รู้อย่างแม่นยำ และคำสั่งสอนทางปฏิบัติ คือคำสั่งสอนที่จะต้องปฏิบัติซึ่งได้แก่ ความปฏิบัติชอบ การปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม การทำให้สมบูรณ์ในศีล ความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้ว ในอินทรีย์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนื่องๆ ในความเป็นผู้ตื่น มีสติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปทาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 เป็นต้น (กรมการศาสนา. 2525)

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ทรงให้ความหมายของพระพุทธศาสนาว่า ดังนี้ “พระพุทธศาสนา แปลว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แปลว่า การสั่งสอนของพระองค์ก็ได้ ได้แก่พระธรรมเทศนา คือ การแสดงพระธรรมของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมนั่นเองเป็นพระศาสนา คือเป็นคำสั่งสอนแนะนำ ฝึกอบรมมนุษยโลก” (สมเด็จพระญาณสังวร สุวฑฺฒโน. 2522 : 74 - 75)

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของพระพุทธศาสนาไว้ว่า คือ "คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งอย่างกว้าง ๆ หมายถึง ความเชื่อ การประพฤติปฏิบัติ และกิจกรรมทั้งหมดของชุมชนผู้กล่าวว่าตนนับถือพระพุทธศาสนา" (พระเทพเวที. 2533 ข : 194)

และพระขันติปาโล (Phra Khandipalo อังในนิพนธ์ เทียมทิพาบุญกร. 2527 : 8) กล่าวว่าพุทธศาสนา หมายถึง คำสอนเรื่องสัจจะในตัวเอง ซึ่งถ้าเรานับถือและปฏิบัติ เราจะล่วงพ้นจากมหาสมุทรแห่งความทุกข์ยาก และพุทธศาสนาเป็นมวลแห่งระเบียบวิธีปฏิบัติมากมายหลายรูปแบบที่ยืดหยุ่นและเหมาะสมกับโอกาสและสถานที่ต่างๆ ที่สำคัญที่สุดก็คือเหมาะสมกับบุคคลที่มีจิตนิสัยต่างกัน

จากความหมายที่กล่าวมานี้พอสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาก็คือหลักความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่าหลักทางพระพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธศาสนานี้มีความมุ่งหมาย 2 ประการด้วยกันคือ มุ่งให้บรรลุอุดมคติสูงสุด คือ นิพพาน หมายถึงการดับกิเลสทั้งหลาย และมุ่งให้พุทธศาสนิกชนนำหลักคำสอนไปใช้เป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวันซึ่งคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่มาก ซึ่งรวบรวมไว้ในพระคัมภีร์ชื่อ พระไตรปิฎก อันประกอบด้วย พระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม แต่โดยสรุปจะพบหลักคำสอนสำคัญๆ ได้แก่ (นิพนธ์ เทียมทิพาบุญกร. 2527 : 11 - 13)

1. หลักโอวาทปาติโมกข์

หลักโอวาทปาติโมกข์ เป็นแก่นของพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนประชาชนให้ประพฤติปฏิบัติตาม มีหลักสำคัญ 3 ประการ คือ

1. เว้นจากทุจริต คือ เว้นจากการประพฤติชั่วด้วย กาย วาจา ใจ
2. ประกอบสุจริต คือ ประพฤติของด้วย กาย วาจา ใจ
3. ทำใจของตนให้หมดจากเครื่องเศร้าหมองใจ มีโลภ โกรธ หลงเป็นต้น

2. หลักอริสัจ 4

อริสัจ 4 เป็นหลักธรรมที่สำคัญหลักหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาสั่งสอนพุทธบริษัท เป็นจำนวนมาก จำแนกออกเป็น 4 ประการ คือ

1. ทุกข์ คือ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ
2. สมุทัย คือ เหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา
3. นิโรธ คือ ความดับทุกข์
4. มรรค คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มีองค์ 8 ประการ คือ ปัญญาอันเห็นชอบ

ดำริชอบ เจริญชอบ ทำการงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ ทำความเพียรชอบ ตั้งสติชอบ ตั้งใจชอบ

3. หลักไตรสิกขา

หลักไตรสิกขาเป็นข้อปฏิบัติสำหรับศึกษาของพุทธศาสนา เพื่อฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน จำแนกออกเป็น 3 ประการ คือ

1. ศีล คือ ความสำรวมกาย วาจา ให้เรียบร้อย

2. สมาน คือ ความรักษาใจมั่น

3. ปัญญา คือ ความรอบรู้ในกองสังขาร

4. หลักไตรลักษณ์

หลักไตรลักษณ์ เป็นหลักความจริงซึ่งแสดงถึงลักษณะที่เสมอกันของสิ่งทั้งหลาย

ทั้งปวงคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

1. อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง ความไม่ถาวร ความเปลี่ยนแปลง

2. ทุกขัง คือ สิ่งที่พบอยู่ได้ยาก สิ่งที่ยังคงอยู่ในภวะนั้นๆ ได้ด้วยยาก

3. อนัตตา คือ ความเป็นของไม่ใช่ตน

5. หลักกรรม

หลักกรรมหรือที่รู้จักกันว่า กฎแห่งกรรมก็คือ กฎแห่งเหตุและผลที่เข้าใจกันว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คำว่า “กรรม” หมายถึงการกระทำที่ประกอบไปด้วยเจตนาจำแนกตามแหล่งที่เกิดได้ 3 ประการ คือ

1. กายกรรม คือ การกระทำทางกาย

2. วจีกรรม คือ การกระทำทางวาจา

3. มโนกรรม คือ การกระทำทางใจ

พุทธศาสนาถือว่าโลกย่อมเป็นไปตามกรรม บุคคลมีกรรมเป็นของตน จะต้องเป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ใครทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่วก็ตาม เขาจะต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. 2538 : 30 - 32)

6. หลักปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาท แปลว่า ธรรมที่เป็นปัจจัยอาศัยกันและกันเกิดขึ้น หรือว่าการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน ได้แก่การที่มีสิ่งนี้ จึงมีสิ่งนี้ หรือเพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัยจึงเกิดสิ่งนี้ขึ้นมา หลักธรรมข้อนี้บางครั้งท่านเรียกว่า “ปฏิภาณลูกโซ่” ปฏิจจสมุปบาท แบ่งออกเป็น 2 สาย คือ สายเกิดได้แก่เหตุปัจจัยที่สืบเนื่องกันกลายเป็นความทุกข์ เรียกว่า สมุทยวาร และสายดับ เรียกว่า นิโรธวาร สายเกิด (สมุทยวาร) มีดังนี้

1. เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย	จึงมีสังขารทั้งหลาย
2. เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย	จึงมีวิญญาณ
3. เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย	จึงมีนามรูป
4. เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย	จึงมีสพายตนะ
5. เพราะมีสพายตนะเป็นปัจจัย	จึงมีผัสสะ
6. เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย	จึงมีเวทนา
7. เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย	จึงมีตัณหา
8. เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย	จึงมีอุปาทาน

9. เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ

10. เพราะมีภาพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ

11. เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะปริ เทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย
จึงเกิดขึ้นครบถ้วน ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้
สายดับ (นิโรธวาร) มีดังนี้

1. เพราะมีความดับอวิชชา	จึงมีความดับแห่งสังขาร
2. เพราะมีความดับแห่งสังขาร	จึงมีความดับแห่งวิญญาน
3. เพราะมีความดับแห่งวิญญาน	จึงมีความดับแห่งนามรูป
4. เพราะมีความดับแห่งนามรูป	จึงมีความดับแห่งสพายตนะ
5. เพราะมีความดับแห่งสพายตนะ	จึงมีความดับแห่งผัสสะ
6. เพราะมีความดับแห่งผัสสะ	จึงมีความดับแห่งเวทนา
7. เพราะมีความดับแห่งเวทนา	จึงมีความดับแห่งตัณหา
8. เพราะมีความดับแห่งตัณหา	จึงมีความดับแห่งอุปาทาน
9. เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน	จึงมีความดับแห่งภพ
10. เพราะมีความดับแห่งภพ	จึงมีความดับแห่งชาติ

11. เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสสุปปายาส
ทั้งหลายจึงดับสิ้น ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้

ความสำคัญของปัจฉิมสัมปทา จะเห็นได้จากพุทธพจน์ว่า “ผู้ใดเห็นปัจฉิมสัมปทา ผู้นั้นย่อมเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นปัจฉิมสัมปทา” และ “ภิกษุทั้งหลายแท้จริง อริยสาวกผู้ใดเรียนรู้แล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เป็นต้น”

7. บุคคลหาได้ยาก 2 ประการ คือ

1. บุพพการี บุคคลผู้กระทำอุปการะก่อน
2. กตัญญูกตเวที บุคคลผู้ร้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน

8. อปัณณกปฏิบัติ 3 อย่าง คือ

1. อินทรีสังวร คือ การสำรวจอินทรี 6 คือ หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ
2. โภชเน มัตตัญญูตา คือ การรู้จักประมาณในการบริโภคอาหารแต่พอสมควร
3. ชาคริยานโยค คือ การประกอบความเพียรเพื่อชำระใจให้หมดจดไม่เห็นแก่ตัว

9. ปธาน ความเพียร 4 อย่าง คือ

1. สังวรปธาน คือ เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน
2. ปหานปธาน คือ การเพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว
3. ภวานาปธาน คือ การเพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน
4. อนรักษปธาน คือ การเพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไป

10. อิทธิบาท คุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ 4 อย่าง คือ

1. ฉันทะ คือ พอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น
2. วิริยะ คือ เพียรประกอบสิ่งนั้น
3. จิตตะ คือ เอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้นไม่วางธุระ
4. วิมังสา คือ หมั่นตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น

11. พรหมวิหาร คุณธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระพรหม 4 อย่าง คือ

1. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาจะให้เป็นผู้สุข
2. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
3. มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี
4. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ

12. ทิฐุธัมมิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ในปัจจุบัน 4 อย่างคือ

1. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่นในการประกอบกิจเลี้ยงชีวิตที่ดี ในการศึกษาเล่าเรียนที่ดี ในการทำธุระหน้าที่ของตนที่ดี
2. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์ที่แสวงหาได้มาด้วยความหมั่น ไม่ให้เป็นอันตรายกดี รักษาการงานของตน ไม่ให้เสื่อมเสียไปก็ดี
3. กัลยาณมิตตตา การมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว
4. สมชีวิตา การเลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก

13. ตระกูลอันมั่งคั่งจะตั้งอยู่ยาวนานไม่ได้ เพราะสถาน 4 คือ

1. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว
2. ไม่บูรณะพัสดุที่คร่ำคร่า
3. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคสมบัติ
4. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้ไม่มีศีลให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือน

14. ธรรมของขรवास ธรรมเป็นเครื่องดำรงชีวิตของคฤหัสถ์ 4 อย่าง คือ

1. สัจจะ คือ สัตย์ซื่อต่อกัน
2. ทมะ คือ รู้จักข่มจิตของตน
3. ขันติ คือ อดทน
4. จาคะ คือ สละให้ปันสิ่งของตนแก่คนที่ควรให้ปัน

15. ศีล 5 อันเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตของมนุษย์

1. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป
2. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากถือเอาหรือลักขโมยสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้
3. กาเมสุ มิจฉารานา เวรมณี เว้นจากประพฤติดูผิดในกาม

4. มุสาวาทา เวมณี เว้นจากการพูดเท็จ
5. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวมณี เว้นจากดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย
16. มิจฉาวณิซชา คือการค้าขายไม่ชอบธรรม 5 อย่าง
 1. ค้าขายเครื่องประหาร
 2. ค้าขายมนุษย์
 3. ค้าขายสัตว์สำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหาร
 4. ค้าขายน้ำเมา
 5. ค้าขายยาพิษ

17. อบายมุข คือ เหตุทำให้เกิดความฉิบหาย 6 ประการ

1. ดื่มน้ำเมา
2. เทียวกลางคืน
3. เทียวดูการเล่น
4. เล่นการพนัน
5. คบคนชั่วเป็นมิตร
6. เกียจคร้านทำงาน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. 2538)

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) เรียกคำสอนในพระพุทธศาสนาว่าพุทธธรรม และกล่าวว่า ถ้าแยกพุทธธรรมออกเป็น 2 ส่วน จะเป็นสังฆธรรม กับ จริยธรรม

1. สังฆธรรมเป็นส่วนแสดงสภาวะหรือรูปลักษณะตัวจริง หมายถึง คำสอนเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎธรรมชาตินั่นเองส่วนนี้เรียกว่า “มัชฌิมนธรรมเทศนา”

2. จริยธรรมนั้นเป็นส่วนข้อประพฤติปฏิบัติทั้งหมด หมายถึงการถือเอาประโยชน์จากความรู้ความเข้าใจ ในสภาพและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายหรือการรู้จักกฎธรรมชาติ แล้วนำมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ในการประพฤติปฏิบัติหรือดำเนินชีวิตจริง ส่วนนี้เรียกว่า “มัชฌิมาปฎิปปทา” (พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). 2529 : 10) และจริยธรรมเป็นสิ่งที่อิงอาศัยสังฆธรรม เพราะว่าจริยธรรม ก็คือการทำให้สังฆธรรมเกื้อกูลแก่ชีวิตมนุษย์ โดยที่เรารู้จักกฎเกณฑ์ของมัน แล้วปฏิบัติโดยใช้ความรู้นั้นทำให้มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของมันในทางที่จะเกิดผลเป็นประโยชน์แก่ชีวิตของเรา (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). 2531 : 6) หลักปฏิบัติในระบบจริยธรรมนี้เรียกว่า หลักทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฎิปปทา อันประกอบด้วยมรรคมีองค์ 8 หรือไตรสิกขา อันมีศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น

3.2 สถาบันพระพุทธศาสนากับสังคมไทย

นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 ที่พระพุทธศาสนาได้เผยแพร่เข้ามายังดินแดนอันเป็นที่ตั้งราชอาณาจักรไทย ประชาชนผู้ตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคนี้ก็ได้รับเอาพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจและพระพุทธศาสนาก็ได้เป็นศาสนาหลักของชาติไทยมาตั้งแต่กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงบำเพ็ญตนเป็นพุทธมามกะ และประชาชนของไทย ร้อยละ 95 ก็นับถือพระพุทธศาสนา ศาสนาจึงเป็นหนึ่งในสามของสถาบันที่มีความสำคัญสูงสุดซึ่งตั้งมั่นคู่ชาติไทยมาเป็นเวลาช้านาน พระพุทธศาสนาได้ช่วยประคับประคองสังคมไทยให้เป็นปึกแผ่นเป็นสถาบันศูนย์รวมยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนทุกหมู่เหล่า ทุกสาขาอาชีพและเป็นแหล่งให้การศึกษาแก่กุลบุตร กุลธิดา ตั้งแต่เชื้อพระวงศ์ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ จนถึงสามัญชน พระพุทธศาสนาสอนให้คนไทยมีนิสัยรักอิสระ โอปปาติกะ มีจิตใจรักสงบ และยิ้มแย้มแจ่มใสอยู่ตลอดเวลา นอกจากนั้นยังสอนให้คนไทยมีความเมตตา กรุณา เสียสละ และไม่เบียดเบียนผู้อื่น หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามุ่งที่จะอธิบายและสั่งสอนในสิ่งที่สำคัญ 4 ประการด้วยกัน (รัชนิกร เศรษฐ 2532 : 58 ; อ้างอิงจาก สมบูรณ์ สุขสำราญ. 2529) คือ

1. อธิบายสภาวะธรรมชาติของชีวิตว่า สรรพสิ่งในโลกนี้เกิดขึ้นได้ คงได้และเสื่อมได้
2. อธิบายและสอนถึงวิธีการครองชีวิตอย่างเป็นสุขและสอดคล้องกับสภาวะธรรมชาติรอบกาย ตลอดจนการบรรเทาทุกข์ที่บุคคลมีอยู่
3. อธิบายและสอนถึงแนวทางดำรงชีวิตร่วมกันในสังคมทุกระดับชั้น ตั้งแต่ระดับบุคคลจนถึงระดับโลก เช่น ได้ระบุถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล บุคคลต่อครอบครัว ครอบครัวต่อครอบครัว และเพื่อนต่อเพื่อน เป็นต้น

4. อธิบายและแนะแนวทางที่จะนำหลักธรรมคำสอนไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ตามลักษณะของปัญญา ระดับสติปัญญา และความประสงค์ของแต่ละบุคคลในสังคม

ในแง่สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา พระพุทธศาสนา จึงเป็นสถาบันสำคัญที่ทำหน้าที่ให้สังคมอยู่รอดได้ ทั้งนี้ เพราะสังคมได้อาศัยพระพุทธศาสนาในแง่ต่างๆ ดังนี้ (รัชนิกร เศรษฐ 2532 : 88 - 89)

1. เป็นหลักเกณฑ์ของศีลธรรมและเป็นที่มาของวัฒนธรรม มรดกของชาติ กฎเกณฑ์ ประเพณี และค่านิยมในสังคม โดยหลายต่อหลายประการเกิดขึ้นตามแนวทางพระพุทธศาสนา เช่น ค่านิยมในเรื่องความเมตตา กรุณา และความโอปปาติกะ ซึ่งเป็นค่านิยมของชาวพุทธ โดยแท้ได้ถูกถ่ายทอดจากบรรพบุรุษในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีวัด พระสงฆ์ และบุคคลในครอบครัว ตลอดจนสถาบันอื่นๆ เป็นผู้ทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

2. เป็นสื่อหรือกลไกในการควบคุมระเบียบของสังคมพระพุทธศาสนาซึ่งทำหน้าที่กล่อมเกลาน้อมน้าวจิตสำนึกในแง่ศีลธรรมจรรยาพุทธศาสนิกชนได้ใช้หลักธรรมสำคัญ เช่น ศีล 5 ธรรม 5 พรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 ด้วยการข่มจิตและบังคับกายตน ขจัดหรือระงับขัดแย้ง ให้ลดลงได้ในเวลาอันรวดเร็ว

3. เป็นสื่อในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม พระธรรมคำสั่งสอน และพิธีกรรมในพระพุทธศาสนานั้นเป็นสื่อสำคัญที่ทำให้ผู้มีความเชื่อและปฏิบัติตนในทิศทางเดียวกัน อันเกิดความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน เกิดความสามัคคี เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันอย่างลึกซึ้ง งานบวช งานบุญ งานศพ ทำให้คนไทยมีโอกาสพบปะพูดคุยจาสังสรรค์กันได้ ก่อให้เกิดความใกล้ชิดสนิทสนม และมีการรวมพลังเพื่อสาธารณกุศล และสาธารณประโยชน์เป็นอย่างดี

4. วัดในสมัยก่อนเป็นที่รวมปัญญาชนของชาติเป็นสถานที่รวมและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมหลายแขนง เช่น ศิลปกรรมช่างศิลป์ ศิลปกรรมก่อสร้าง เป็นศูนย์กลางของชุมชน และไม่อาจจะแยกออกไปจากวิถีของประชาชนนับตั้งแต่เกิดจนตายได้ วัดและประชาชนในสมัยก่อนจึงมีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิด

3.3 บทบาทวัดกับการให้การศึกษา

รุ่ง แก้วแดง (2543 : 4 - 6) ได้กล่าวถึงบทบาทของวัดได้ในบทความเรื่อง "บทบาทพระพุทธศาสนากับการปฏิรูปการศึกษา" ซึ่งเป็นบทความประกอบการสัมมนาที่จัดโดยกลุ่มงานศาสนา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ไว้ว่า ในอนาคตหน่วยงานที่สำคัญที่สุดของพุทธศาสนา คือ วัด และโดยนัยแห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 20 สิงหาคม 2542 นั้น อนาคตของวัดจะมีลักษณะเป็น 3 ส่วน ซึ่งสอดคล้องกับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ คือ

1. วัดกลับมาทำหน้าที่เป็นโรงเรียน เพราะวัดคือโรงเรียน
2. วัด คือ ศูนย์การเรียนรู้
3. วัด คือ แหล่งการเรียนรู้

ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติได้กำหนดอำนาจไว้ชัดเจนว่า วัดสามารถจัดการศึกษาได้ 3 ระบบ คือ จัดการศึกษาในระบบโรงเรียน จัดการศึกษานอกระบบ และจัดการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการอบรมสั่งสอนเป็นรายบุคคล เช่น การอบรมสั่งสอนเป็นรายบุคคล เช่น การเทศนาในวันสำคัญต่างๆ การให้ความรู้ทั้งภาควิทยุและโทรทัศน์ ซึ่งเดิมคนเข้าวัดมาศึกษาธรรมะไม่ถือเป็นการศึกษา แต่ปัจจุบันนี้ คือ การศึกษาตามอัธยาศัย เพราะฉะนั้น วัดจึงน่าจะเป็นองค์กรที่มีศักยภาพในการทำให้เกิดการเรียนรู้ สร้างความตระหนัก และนำไปสู่การปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม ได้อย่างกว้างขวาง โดยอาศัยระบบการศึกษาที่อยู่ในขอบเขตความรับผิดชอบของวัด บทบาทผู้นำและแบบอย่างแก่ชุมชนในเรื่องความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด และประหยัด

3.4 บทบาทของวัดและพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมไทย

สถาบันศาสนาในประเทศไทยมีตัวแทนอย่างรูปธรรมที่สำคัญและเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนใน 2 ลักษณะ คือ ตัวแทนที่แสดงออกในรูปของบุคคล ได้แก่ พระสงฆ์ และตัวแทนที่แสดงออกในรูปของสถานที่ ได้แก่ วัด วัดจึงเป็นองค์กรที่มีความสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตของชาวไทยที่เป็นพุทธศาสนิกชน ดังจะเห็นได้จากการที่ทุกชุมชนหรือหมู่บ้านต่างก็มีวัดประจำเป็นของตนเอง เมื่อต้องการจะทำบุญก็ต้องไปทำที่วัดของชุมชนหรือหมู่บ้านอื่น ซึ่งเป็นการไม่สะดวก (อนันต์ วิริยะพินิจ. 2529 : 9) ดังนั้น สังคมทุกหน่วยย่อย เช่น หมู่บ้าน จึงมีวัดประจำหมู่บ้านของตนเป็นศูนย์กลาง และต่างก็มีความยึดถือว่าวัดนั้นเป็นของตนเอง เป็นสมบัติร่วมกันของคนทั้งหมู่บ้าน วัดแต่ละวัดจึงเป็นเครื่องรวมสังคมย่อยหนึ่งๆ เข้าเป็นหน่วยเดียวกัน (อนันต์ วิริยะพินิจ. 2529 : 9 ; อ้างอิงจาก ป.อ.ปยุตโต) ในอดีตสังคมไทยมีลักษณะเป็นสังคมปฐมฐานที่มีการดำรงชีวิตแบบเรียบง่าย การเป็นสังคมเกษตรกรรม จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ทำให้ชนบทรอบเนินมประเพณีต่างๆ ของคนไทยมีความสอดคล้องกับพระพุทธศาสนา (พระบุญรอด สุปสนโน. 2543 : 4) จริยธรรมในสังคมไทยที่แล้มาได้รับอิทธิพลจากวัด วัดเป็นตัวกำหนดคุณค่าโดยมีพระเป็นครู เป็นผู้นำทางสติปัญญาที่เสียสละและบริสุทธิ์ แม้มหาชนในสังคมก็พยายามเข้าใกล้ พยายามเข้าไปวัดในวันพระ พยายามปฏิบัติศาสนธรรม ก็พยายามอุปถัมภ์พระภิกษุ สามเณร ด้วยปัจจัย 4 (ส.ศิวิลักษณ์. 2525 : 26) วัดจึงเป็นเสมือนศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านและศูนย์กลางกิจกรรมต่างๆ ทางสังคม และเป็นส่วนประกอบที่ขาดเสียมิได้สำหรับชุมชนแต่ละระดับ นับว่าวิถีชีวิตของไทยได้ผูกพันอยู่กับวัดอย่างแน่นแฟ้น (กรมการศาสนา. 2529 : 3) จากบทบาทหน้าที่ของวัดที่มีต่อสังคมดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าวัดเป็นหน่วยสวัสดิการขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นชนบทแล้วอาจกล่าวได้ว่าวัดเป็นหน่วยงานสวัสดิการที่ใหญ่ที่สุด ดังนั้น วัดในพระพุทธศาสนาจึงแบ่งเบาภาระในการให้บริการของรัฐบาลไปได้มาก ทั้งก่อให้เกิดรากฐานอันมั่นคงและเสริมสร้างการบริการในด้านสวัสดิการของรัฐอีกด้วย ในส่วนของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมก็มีความเป็นมาตั้งแต่โบราณ ดังเช่น เมื่อครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงพุทธพจน์ตรัสสอนพระภิกษุผู้เป็นสาวกให้สำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคมไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์ และความสุขของมหาชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย" และ "ให้บรรพชิตพิจารณาเนืองๆ ว่าความเป็นอยู่ของเรา เนื่องด้วยผู้อื่น วันคืนล่วงไปบัดนี้เรากำลังทำอะไรอยู่" จึงกล่าวได้ว่าพระสงฆ์ที่ความผูกพันทางสังคมซึ่งเกิดจากองค์ประกอบ 3 ประการ (กลางเวียง เชียงเมื่อนาน. 2532 : 46) คือ

1. การดำรงชีวิตของพระสงฆ์ ต้องอาศัยปัจจัย 4 จากชาวบ้าน
2. สภาวะและเหตุการณ์ในสังคมย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณธรรม
3. โดยคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา พระสงฆ์มีหน้าที่ต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์

เมื่อสังคมเกิดวิกฤตมีปัญหาต่างๆ ประชาชนประสบแต่ความทุกข์ยาก เดือดร้อน อดอยาก พระสงฆ์ก็ไม่สามารถบำเพ็ญภาวนาอย่างสงบได้ เพราะอย่างน้อยก็ส่งผลกระทบในด้านปัจจัย 4 เนื่องจากพระสงฆ์ไม่สามารถแสวงหาปัจจัย 4 ด้วยตนเองได้ ต้องอาศัยปัจจัย 4 จากประชาชน ด้วยเหตุนี้วัดจึงเป็นศูนย์กลางรวมจิตใจของประชาชนไปด้วย ฐานะของพระสงฆ์จึงมีบทบาทในการควบคุมสังคมตั้งแต่ระดับหมู่บ้านขึ้นไปจนถึงระดับประเทศ พระสงฆ์หลายรูปได้เป็นครูผู้ประสิทธิ์ประสาทวิทยาการแก่พระมหากษัตริย์ก่อนขึ้นเสวยราชย์สมบัติ จึงมีฐานะเป็นพระอาจารย์หรือที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน สามารถนำพุทธธรรมมาเป็นปัจจัยในการบริหารราชการได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว จึงอาจสรุปได้ว่าการที่พระสงฆ์ได้รับการเชิดชูฐานะเป็นอย่างมากในครั้งอดีตนั้น เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้ทรงคุณธรรม 3 ประการ คือ ความบริสุทธิ์เพราะประพฤติตนตามพระวินัย โดยเคร่งครัด ความเสียสละบำเพ็ญประโยชน์ ไม่โลภ ไม่สะสม ความเป็นผู้นำทางสติปัญญา

3.5 พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม

หากจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม ก็สามารถทำได้ 2 ลักษณะ (จำนง อติวัฒน์สิทธิ์. 2532 : 68 - 70; พระมหาภาวีย์ สร้อยสาครา. 2543 : 45 ; ดนัย ไชยโยธา. 2543 : 374 - 375) คือ การพิจารณาจากพุทธประวัติ การพิจารณาจากวิถีการดำรงชีวิตตามธรรมวินัย

1. ด้านพุทธประวัติ

จากการศึกษาพุทธประวัติพบว่า พระพุทธองค์ทรงใช้ชีวิตใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเกือบตลอดพระชนม์ชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงระยะเวลาที่เป็นเหตุการณ์สำคัญในชีวิตกล่าวคือ เป็นสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ และดับขันธปรินิพพาน กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงประสูติได้ต้นสาละในสวนป่าอุททยาน ระหว่างเมืองกบิลพัสดุ์ กับเมืองเทวทหะ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า สวนลุมพินี ระหว่างที่พระนางสิริมหามายา พระมารดากำลังจะนิวัตกลับไปมีพระประสูติกาลที่เมืองเทวทหะ เมื่อทรงเจริญวัย พระราชบิดา คือ พระเจ้าสุทโธทนะ ได้ทรงสร้างปราสาทให้เจ้าชายสิทธัตถะประทับทั้งสามฤดู คือ ฤดูร้อน ฤดูหนาว และฤดูฝน ในประเด็นนี้แสดงให้เห็นถึงการที่พระองค์ได้มีโอกาสใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติทุกฤดูกาล ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในการที่จะผูกมัดพระองค์ให้ยอมอยู่ในโลกียวิสัย แต่ในข้อนี้อาจเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่เป็นแรงจูงใจให้เจ้าชายสิทธัตถะทรงปรารถนาที่จะบรรลุถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติก็ได้

ครั้งทรงออกผนวชเพื่อแสวงหาสัจธรรม ก็ทรงมุ่งเข้าไปประทับอยู่ในป่า เพราะทรงเห็นว่า ป่านั้นยอมห่างไกลจากผู้คนที่อาจจะทำความวุ่นวาย และความเศร้าหมองแก่จิตใจได้และในที่สุดก็ได้บรรลุสัจธรรมด้วยพระองค์เอง ขณะที่ประทับอยู่ที่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ภายหลังบรรลุสัจธรรมแล้วทรงออกประกาศเผยแผ่ธรรมคำสอนแก่ประชาชนพระองค์ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ในสวนป่าอันเงียบสงบ ประทับจำพรรษาในวัดที่เป็นป่าไผ่ ป่าตาล ป่ามะม่วง

เป็นต้น และในช่วงสุดท้ายของพระชนมายุของพระองค์ก็ทรงดับขันธปรินิพพานได้ต้นสาละคู่ในสวนป่าชื่อสาละวันใกล้เมืองกุสินารา จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติตลอดพระชนม์ชีพ ธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้พระองค์ทรงค้นพบสัจธรรม

2. ด้านวิถีการดำรงชีวิตของพระสงฆ์

พระสงฆ์มีวิถีการดำรงชีวิตที่เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม โดยสามารถแยกพิจารณาออกเป็นด้านต่างๆ ดังนี้

2.1. ชีวิตด้านความเป็นอยู่ พระสงฆ์มีวัตรความเป็นอยู่เรียบง่าย มักน้อยสันโดษ มีสมบัติครอบครองน้อย ชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์อาศัยสิ่งจำเป็นพื้นฐานเพียง 4 อย่าง เรียกว่า นิสสัย 4 คือ

1. เกี่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพ คือ ออกบิณฑบาต เพื่อขออาหารจากชาวบ้าน เพียงเพื่อยังชีพพอให้มีกำลังปฏิบัติธรรมและทำหน้าที่สืบทอดพระศาสนา

2. นุ่งห่มผ้าบังสุกุล คือ หาเศษผ้าที่เข้าทิ้งแล้วมาเย็บเป็นผ้าจีวร ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้รับผ้าสำเร็จรูปที่ชาวบ้านทำถวายได้ แต่พระพุทธองค์ทรงสอนให้ใช้เท่าที่จำเป็น

3. อยู่โคนต้นไม้ คือ อาศัยอยู่ตามป่าเขาเป็นส่วนใหญ่ อยู่ประจำที่เพียง 3 เดือน เฉพาะในฤดูฝน เรียกว่า อยู่จำพรรษา ต่อมาพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้อยู่ประจำที่วัดที่ชาวบ้านสร้างถวายได้

4. ฉันทอดองด้วยน้ำมูตรเน่า หรือน้ำสมุนไพรรักษา คือ แสวงหายาสมุนไพรรักษาตามมีตามเกิดเมื่ออาพาธ และกิจที่พระภิกษุสงฆ์ไม่ควรทำ เรียกว่า อกรณียกิจ 4 คือ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. 2538 : 1)

1. เสพเมถุน คือ พระภิกษุ ไม่สามารถครองเรือนมีครอบครัวอย่างคฤหัสถ์ได้
2. ลักขโมยของคนอื่น คือ พระภิกษุสงฆ์จะต้องไม่ลักขโมยเอาของของคนอื่นๆ ทั้งของพระภิกษุด้วยกัน และของที่เป็นของคฤหัสถ์

3. ขำสัตว์ คือ พระภิกษุสงฆ์ จะขำสัตว์ทุกประเภทไม่ได้ รวมถึงเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ตลอดถึง ไม่ควรทรมานสัตว์ให้เกิดความลำบาก

4. พุดอวดคุณพิเศษที่ไม่มีในตน คือ ไม่ควรพุดคุย หรือ อธิบายในสิ่งที่ตนไม่รู้ ไม่เข้าใจ และไม่มีไม่เป็น

นอกจากนี้ หลักคำสอนเกี่ยวกับป่าและเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมมีมากมายหลายแห่งที่พระสงฆ์พึงเกี่ยวข้องสัมพันธ์ให้ถูกต้องและเกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและสังคม หลักคำสอนที่สำคัญมีดังนี้

1. สอนให้พระสงฆ์อยู่ป่า อยู่ท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อม เพราะสถานที่เหล่านี้เกื้อกูล หรือเหมาะแก่การปฏิบัติธรรมอย่างยิ่ง เช่น "ภิกษุทั้งหลาย โนนโค่นไม้ โนนเรือน พวกเราจงบำเพ็ญฌาน จงฝึกจิตอย่าให้ประมาท จะได้ไม่เสียในภายหลัง หรือ

"เสื่อโครงแอบซ่อนตัวในป่า จับเนื้อเป็นอาหาร สวาทพระพุทธรเจ้า ผู้ขยันหมั่นเพียร ก็เช่นเดียวกัน ย่อมเข้าป่าเพื่อหาโอกาสบรรลุอรหัตผลอันสูงสุดให้ได้"

2. สอนว่าเมื่อพระสงฆ์อยู่อาศัยในป่า ป่านั้นก็คงความสวยงามอยู่ได้ ไม่มีใครกล้ามาทำลาย การอยู่ป่าของพระสงฆ์ จึงเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยอ้อมดังพุทธวจนะที่ว่า "ป่าที่ร่มรื่นย่อมงดงาม เมื่อพระสงฆ์มาอยู่ปฏิบัติธรรม"

3. สอนว่าภิกษุอยู่อาศัยในสิ่งแวดล้อมใดๆ ควรตระหนักถึงคุณประโยชน์ของสิ่งแวดล้อมนั้นๆ ไม่ควรสร้างความเสียหายหรือทำลายให้เสื่อมสภาพ หลักธรรมและเรื่องราวที่แสดงถึงการที่พระพุทธองค์ทรงตระหนักในคุณค่าของสิ่งแวดล้อมนั้น มีตัวอย่างคาถาที่ตรัสไว้ว่า "บุคคลหนึ่งหรือนอนในที่ร่มเงาของตนไม่ได้ ไม่พึงหักรานกิ่งของตนไม้นั้น ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลว" คาถานี้เกิดจากจิตสำนึก การตระหนักถึงคุณค่าความกตัญญูรู้คุณของตนโพธิ์ที่ทรงได้อาศัยนั่งบำเพ็ญเพียรจนได้ตรัสรู้ สามารถเข้าใจสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

4. หลักคำสอนเรื่องกตัญญูทเวทิมิใช่เพียงรู้จักบุญคุณและตอบแทนผู้มีบุญคุณต่อตนเองเท่านั้น แต่สามารถขยายขอบเขตครอบคลุมถึงสัตว์และสิ่งแวดล้อมอื่นได้ด้วย คือให้ตระหนักว่าสัตว์ทั้งหลาย ทั้งสัตว์เลี้ยง สัตว์ที่เราใช้งาน สัตว์ป่า และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น ล้วนมีคุณค่าและคุณประโยชน์ต่อมนุษย์ และพยายามอนุรักษ์ไว้ให้เป็นสมบัติของส่วนรวม การทำเช่นนั้นนับเป็นความกตัญญูทเวทิมิใช่ด้วย

2.2 ชีวิตในด้านหลักคำสอน

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการดำเนินตามทางสายกลาง หลักคำสอนส่วนใหญ่มุ่งให้บุคคลดำรงชีวิตในทางที่เหมาะสม ไม่ตึงเกินไปและหย่อนเกินไป คำนี้ถึงหลักแห่งความพอดีในการดำเนินชีวิตเป็นสำคัญ ข้อนี้รวมเอาการรู้จักใช้เครื่องอุปโภคและบริโภคอย่างเหมาะสม (โภชนะ มัตตัญญูตา) การที่พระพุทธศาสนาสอนเรื่องทางสายกลางนี้ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่ส่งเสริมให้มีการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้มากเกินไป โลกปัจจุบันนี้กำลังประสบกับปัญหาวิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมหลายอย่าง เนื่องจากมนุษย์มีการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป ปัญหาวิกฤตการณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติและมลภาวะต่างๆ ที่เกิดขึ้น ล้วนแต่มีสาเหตุสำคัญมาจากการที่มนุษย์ไม่รู้จักใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมและกลมกลืนกับธรรมชาติ

2.3 ชีวิตในด้านวินัยบัญญัติ

พระสงฆ์มีวินัยบัญญัติที่พึงปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ พระวินัยที่มาจากปาฏิโมกข์ของภิกษุและภิกษุณีหลายข้อ ปรากฏชัดถึงการตระหนักต่อคุณค่าของธรรมชาติ โดยสามารถจำแนกพระวินัยที่มีต่อธรรมชาติในด้านต่างๆ ไว้ดังนี้

2.3.1 พืช

ก. ห้ามทำลายพืชคาม หมายถึง ห้ามทำลายเมล็ดพืช หน่อไม้ รากไม้ หรือเหง้า เพราะจะทำให้ไม่สามารถขยายพันธุ์ได้

ข. ห้ามทำลายภูตคาม หมายถึง ต้นไม้ทั้งใหญ่และเล็ก ดังปรากฏในภูตคามวรรคข้อ 1 ว่า "ภิกษุพราภุตคามเป็นอาบัติปาจิตติย" ภูตคามในข้อนี้ครอบคลุมพืชพรรณทั้งหมด คือ ที่เกิดจากเหง้า ที่เกิดจากลำต้น ที่เกิดจากข้อ ที่เกิดจากยอด ที่เกิดจากเมล็ด ทั้งยังให้ความสำคัญแก่วัชพืชด้วย ดังปรากฏในจุลวรรคว่า "ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเผาหญ้า รูปใดเผาต้องอาบัติทุกกฏ" แสดงให้เห็นว่า ทรงให้คณะสงฆ์มีความเคารพและตระหนักในคุณค่าของธรรมชาติ คือ พืชทุกชนิด เพราะเห็นว่าพระภิกษุต้องอาศัยร่มเงาจากต้นไม้ในการใช้ชีวิตอยู่ในป่า ป่าไม้จึงเป็นเสมือนบ้านของเหล่าภิกษุ และเหล่าภิกษุยังได้อาศัยเป็นยาสมุนไพรรักษาเวลาป่วยไข้ การตัดหรือการทำลายพืชพรรณจึงเท่ากับเป็นการทำลายประโยชน์ของเหล่าภิกษุเอง และยังเป็นการเห็นแก่ตัวเนื่องจากเป็นการเบียดเบียนสัตว์น้อยใหญ่ในป่าที่อาศัยพืชพรรณในการดำรงชีพ

2.3.2 สัตว์

พระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติเป็นข้อห้ามพระภิกษุปฏิบัติต่อสรรพสัตว์ จนถึงแก่ชีวิต สามารถดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ มีตัวอย่างดังนี้

ในสัปตมกวรรค ปาจิตติยข้อ 1 "ภิกษุใดเจตนาฆ่าสัตว์ให้ตาย ต้องอาบัติปาจิตติย" และข้อ 2 ว่า "ภิกษุใดรู้อยู่ว่า น้ำมีตัวสัตว์ ดื่มน้ำนั้นเป็นอาบัติปาจิตติย"

ในภูตคามวรรค ปาจิตติยข้อ 10 "ภิกษุใดรู้อยู่ว่า น้ำมีสัตว์ใช้รดน้ำ หรือดินด้วยตนก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นรดก็ดี เป็นอาบัติปาจิตติย"

ในรัตนวรรค ปาจิตติยข้อ 4 "ภิกษุใด ทำกล่องเข็มด้วยกระดูก หรือด้วยงาสัตว์ เป็นอาบัติปาจิตติย"

2.3.3 แหล่งน้ำ

ห้ามถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ และบ้วนน้ำลายลงในแม่น้ำลำคลอง แสดงว่าห้ามทิ้งสิ่งปฏิกูลทั้งหลายลงในน้ำ ปรากฏในปัจฉิมวรรคเสขียวัตรว่า "ภิกษุไม่พึงถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในแม่น้ำ" การที่ทรงบัญญัติเช่นนี้เพื่อต้องการอนุรักษ์แม่น้ำลำคลอง ป้องกันไม่ให้เกิดมลพิษทางน้ำ เพราะน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตทั้งของมนุษย์และสัตว์อื่นๆ ถ้าแม่น้ำลำคลอง เกิดมลพิษนอกจากจะทำลายประโยชน์ของมนุษย์แล้ว ยังเป็นการทำลายสรรพสัตว์ที่อาศัยอยู่ในน้ำนั้นด้วย

2.3.4 อากาศ

ปรากฏในสุราปานวรรค ปาจิตตีย์ข้อ 6 ว่า "ห้ามภิกษุผู้ไม่อาพาธก่อไฟเอง หรือให้ผู้อื่นก่อไฟ" ทั้งนี้เพราะทรงเกรงว่าจะเกิดไฟไหม้ป่า เกิดมลพิษทางอากาศ เผลอผลาญป่าไม้และชีวิตสรรพสัตว์ แต่พระวินัยข้อนี้อ่อนุญาตให้ภิกษุก่อไฟได้ในกรณีเกิดไฟไหม้ป่า จุดไฟเพื่อรับไฟป่าเป็นการป้องกันภัยจากไฟป่าได้

3.6 ความเคลื่อนไหวของพระพุทธศาสนาในการป้องกันและแก้ไขสิ่งแวดล้อม

ความสำคัญของศาสนาในฐานะที่เป็นพลังสำคัญในการป้องกันแก้ไขปัญหาสังแวดล้อม ได้ถูกนำมากล่าวถึงในการประชุมสัมมนาแนวทางการบริหารด้านสิ่งแวดล้อม ระดับเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2533 ซึ่งคณะสงฆ์ได้มีมติเกี่ยวกับบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ ในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมดังนี้ (สมพร เทพสิทธา. 2538 : 49 - 53)

1. บทบาทในการชี้นำอบรมสั่งสอนเพื่อสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน
2. บทบาทในการเป็นผู้นำรณรงค์แก้ไขปัญหาสังแวดล้อม
3. บทบาทในการอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถาน และสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ในโอกาสสัปดาห์ส่งเสริมศาสนาและจริยธรรม เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิม

พระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ปี 2535 คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจดำเนินการจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมศาสนาและจริยธรรมคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติได้จัดให้มีการสัมมนาเรื่อง "ศาสนากับปัญหาสิ่งแวดล้อม" ในวันที่ 2 - 3 ธันวาคม 2535 ณ ดิกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล หลังจากเสร็จสิ้นการสัมมนา คณะกรรมการการส่งเสริมศาสนาและจริยธรรมในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติได้ทำรายงานการสัมมนาเรื่อง "ศาสนากับปัญหาสิ่งแวดล้อม" เสนอต่อคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ ที่ประชุมคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติได้มีมติให้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการเฉพาะกิจเรื่อง "ศาสนาและปัญหาสิ่งแวดล้อม" โดยมีหน้าที่พิจารณาแนวทางการในการนำข้อเสนอแนะตามรายงานผลการสัมมนาไปจัดทำเป็นโครงการดำเนินงาน เพื่อให้บังเกิดผลเป็นรูปธรรมโดยเร็วที่สุด คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจเรื่อง "ศาสนากับปัญหาสิ่งแวดล้อม" ได้จัดทำโครงการ 2 โครงการ คือ โครงการส่งเสริมสนับสนุนสถาบันทางศาสนาในเรื่องสิ่งแวดล้อม และโครงการสร้างจิตสำนึกในเรื่องสิ่งแวดล้อม ซึ่งตามโครงการสร้างจิตสำนึกในเรื่องสิ่งแวดล้อมได้กล่าวถึงบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในเรื่องสิ่งแวดล้อมไว้ดังนี้

1. ส่งเสริมบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในการชี้นำ อบรมสั่งสอน เพื่อสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน ในการเป็นผู้นำรณรงค์แก้ไขปัญหาสังแวดล้อมในการอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถานและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ตามมติเกี่ยวกับบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในการแก้ไขปัญหาสังแวดล้อมในการประชุมสัมมนาแนวทางการบริหารด้านสิ่งแวดล้อมระดับเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ในวันที่ 15 พฤศจิกายน 2533

2. ส่งเสริมให้วัดปลูกต้นไม้ในวัดหรือที่ธรณีสงฆ์ ซึ่งเจ้านำนับสนุนให้ประชาชนเห็นคุณค่าและมีความรักต้นไม้ รักในการปลูกต้นไม้ในที่ดินของตน ในเขตหมู่บ้านหรือในตำบลจัดให้มีการกล้าไม้ขึ้นในวัดเพื่อแจกจ่ายแก่ประชาชนตามความต้องการ ตามคำสั่งมหาเถรสมาคมว่าด้วยการปลูกต้นไม้ในวัดหรือที่ธรณีสงฆ์ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม 2526 และควรปรับปรุงสิ่งแวดล้อมในวัดให้สะอาดมีระเบียบร่มรื่นสมกับที่เป็นอารามและรมณีสถาน เพื่อจะได้เป็นตัวอย่างแก่พุทธศาสนิกชนและเป็นศูนย์กลางของชุมชน

3. พระภิกษุสงฆ์ควรเผยแพร่ความรู้ให้พุทธศาสนิกชนได้ทราบว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้อนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม พระองค์ประสูติในส่วนป่าช่อลูมพินวัน ตรัสรู้ในป่าใต้ต้นมหาโพธิ์และนิพพานในป่าใต้ต้นสาละ เนื่องจากพระองค์เกี่ยวข้องกับป่าไม้ตลอดพระชนม์ชีพ พระองค์จึงทรงสอนให้อนุรักษ์ป่าไม้และธรรมชาติแวดล้อม ชาวพุทธที่แท้จริงจึงต้องดำเนินตามพระพุทธจริยาด้วยการขวนขวายและรณรงค์เพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้และธรรมชาติแวดล้อม

4. พระภิกษุสงฆ์ควรชักจูงประชาชนให้มาร่วมในการอนุรักษ์พัฒนาสิ่งแวดล้อม โดยประกาศว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นบุญเป็นกุศล ใครอยากได้บุญจงอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อม เพราะพระพุทธเจ้าตรัสไว้ในวนโรปสูตรว่า "ชนเหล่าใดปลูกสวน ปลูกป่า สร้างสะพาน สร้างโรงน้ำ ขุดบ่อน้ำ บริจาคอาคารที่อยู่อาศัย ชนเหล่านั้นได้บุญตลอดเวลาทั้งกลางวันและกลางคืน"

5. พระภิกษุสงฆ์ควรใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา ในการชักชวนให้ประชาชนอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม หลักธรรมที่อาจนำมาใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม เช่น ความกตัญญูต่อบุคคลที่ต่อแผ่นดินที่ให้กำเนิดและที่อยู่อาศัยขรวาสาธรรม 4 ได้แก่ สัจจะ (ความซื่อสัตย์) ขันติ (ความอดทน) ทมะ (ความอดกลั้น) และจาคะ (ความเสียสละ) และสัมมปธาน 4 ได้แก่ สวรรปธาน (เพียรระวัง) ปหานปธาน (เพียรสละ) ภวานาปธาน (เพียรทำ) อนุรักษปธาน (เพียรรักษา)

6. พระภิกษุสงฆ์ควรจะสั่งสอนอบรมเยาวชน ประชาชน รวมทั้งข้าราชการ และนักธุรกิจ ให้ตระหนักถึงภัยและความเสียหายที่เกิดขึ้นจากปัญหาสิ่งแวดล้อม ให้มีจิตสำนึกในเรื่องสิ่งแวดล้อม ร่วมกันอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม เพื่อชนรุ่นปัจจุบันและอนุชนในอนาคต โดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ได้ ไม่เห็นแก่ความสะดวกสบาย เช่น การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า การทิ้งขยะและของเสียลงในแม่น้ำลำคลองและสถานที่สาธารณะ

7. ในการเทศนา ในการบรรยายธรรม ในการปาฐกถาธรรม เพื่อสั่งสอนอบรมประชาชนที่วัด สถานศึกษา หน่วยราชการ และองค์กรต่างๆ ตลอดจนสถานีวิจัยกระจายเสียงและสถานีโทรทัศน์ พระภิกษุสงฆ์ควรจะสอดแทรกเรื่องสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ผู้ฟังได้ตระหนักถึงปัญหาของสิ่งแวดล้อมและมีจิตสำนึกในเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยถือเป็นหน้าที่

ของทุกคนที่จะต้องช่วยกันป้องกันแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม และควรสอดแทรกพระราชกรณียกิจ พระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสในเรื่องสิ่งแวดล้อม เข้าไปด้วย

3.7 แนวความคิดเกี่ยวกับการเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระพุทธศาสนา

3.7.1 วัดและแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของวัดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ในปัจจุบันวัดเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันสงฆ์ เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์เป็นสถานที่สงบ ร่มรื่น ร่มเย็นทั้งกายและใจ เหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรม คนไทยเรียกสถานที่ของผู้นำเพ็ญพรหมจรรย์ว่า "วัด" เพราะสถานที่ดังกล่าวเป็นเครื่องวัดภูมิธรรมและภูมิรู้ของศาสนิกผู้ประพฤติตามพระธรรมวินัยของพระศาสดา วัดเกิดขึ้นเพราะมีผู้บรรลุนิพพาน ผู้เข้าใจธรรมชาติและชีวิต มีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้มีพระมหากรุณาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ พระปัญญาคุณ มุ่งทำประโยชน์เพื่อความสุขของมหาชนในสังคม วัดจึงเป็นสัญลักษณ์ของความสงบ ร่มเย็น สะอาด ร่มรื่น ทั้งกาย วาจา ใจ เพราะเป็นที่พำนักของผู้มีบาปกรรมอันสงบระงับแล้ว ที่เรียกว่า "สมณะ" เป็นที่ตั้งของผู้เห็นภัยในวัฏฏะและปัญหาที่เป็นภัยต่อสังคมที่เรียกว่า "ภิกษุ" เป็นผู้ละเว้นทางไกลความชั่วร้ายทุกรูปแบบ ที่เรียกว่า "บรรพชิต" ดังนั้นวัดจึงเป็นศูนย์กลางแห่งการปฏิบัติธรรม อีกอย่างวัดเป็นสถาบันอุดมคติ เพราะเป็นตัวเปลี่ยนแปลงทัศนคติด้านพื้นฐานของมนุษย์เปลี่ยนแปลงทัศนคติของสังคม โดยการตั้งสังฆมอริยสงฆ์ ซึ่งมีปัญญาและกรุณาเป็นหัวหน้า มีความบริสุทธิ์และสะอาดเป็นพื้นฐานโดยทั่วไป วัดส่วนใหญ่ในสังคมไทย จะมีที่ดินประมาณ 6 ไร่ขึ้นไป ประกอบด้วยบริเวณและเสนาสนะ บริเวณอาจแบ่งได้เป็น 3 หรือ 4 ส่วน ถือเป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เสนาสนะที่สำคัญในวัดคือโบสถ์ สำหรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรมตามพุทธบัญญัติ วิหารหรือศาลาการเปรียญสำหรับสงฆ์แสดงธรรมแก่ประชาชน และอาจใช้เป็นที่พักบิณฑบาต ส่วนรวมของสังคม ส่วนกุฏิใช้เป็นที่พักอาศัยของพระสงฆ์ ซึ่งสังคมที่เจริญและสงบสุขโดยทั่วไป ในวัดหนึ่งๆ จะต้องมีการปฏิบัติ สามเณรและศิษย์วัดจำนวนพอสมควรแก่การที่จะทำหน้าที่ทางศาสนาให้กับสังคมอย่างเหมาะสม และอย่างมีประสิทธิภาพ

ตามมาตรา 31 และ 32 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 ได้บัญญัติว่าวัดในประเทศไทยมี 2 ชนิด คือ วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา สำนักสงฆ์

การสร้างวัด ตั้งวัดเป็นเรื่องของศรัทธาประชาชนในแต่ละท้องถิ่น (ประสพสุข พันธุประยูร. 2535 : 14 - 15) ทินพันธุ์ นาคะตะ (2523 : 2) กล่าวว่าในชุมชนมักจะมีวัดตั้งอยู่ใจกลาง ราษฎรในหมู่บ้านจึงมีวัดเป็นแหล่งกลางสำหรับการสมาคมหรือการดำเนินชีวิตทางสังคม และเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรม วัดจึงเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาที่อยู่

เหนือจิตใจของชาวไทยอยู่มากและนับได้ว่าเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดในหมู่บ้านไปจากครอบครัว ที่เดียวหน้าที่และความสำคัญของวัดนั้น โดยวัตถุประสงค์หลักก็คือ เป็นสถานที่พำนักของ พระภิกษุ สามเณร และเป็นสถานที่สำหรับประกอบกิจกรรมหรือทำพิธีทางศาสนา แต่อย่างไร ก็ตาม ตั้งแต่อดีตที่ผ่านมาวัดยังทำหน้าที่และมีความสำคัญอื่นๆ ต่อชุมชนในหลายๆ ด้าน ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยหรือชุมชนไทยเป็นอย่างมาก เช่น (กรมศาสนา.

2529 : 1 - 2)

1. วัดเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านส่งกุลบุตรมารับใช้พระสงฆ์ และรับการฝึกอบรม ทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาการต่างๆ ตามที่สอนสมัยนั้น
2. วัดเป็นสถานที่ที่พ่อแม่ตลอดจนคนแก่คนเฒ่าและสตรีมารับความรู้ ด้วยการสดับ พระธรรมเทศนา
3. วัดเป็นสถานพยาบาลที่รักษาผู้เจ็บป่วยตามภูมิรัฐของคนในสมัยก่อน โดยวัดเป็น แหล่งตำรายาและตำราแพทย์ และพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นหมอรักษาพยาบาลคนเจ็บป่วยทั่วไป
4. วัดเป็นสถานสงเคราะห์ที่บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจน ได้มาอาศัยเลี้ยงชีพ และ ศึกษาเล่าเรียนตลอดจนผู้ใหญ่ที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีพ
5. วัดเป็นสถานที่พักอาศัยของคนเดินทาง วัดบางวัด เช่น วัดเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนนทบุรีได้สร้างศาลาเอาไว้กว้างขวางใหญ่โต เพื่อการนี้โดยเฉพาะ
6. วัดเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านได้มาพบประสังสรรค์และพักผ่อนหย่อนใจ โดยที่ทางวัด ได้จัดสถานที่ต่างๆ ในบริเวณวัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด ร่มรื่น
7. วัดเป็นสถานที่รื่นเริงที่จัดเทศกาลและมหรสพต่างๆ สำหรับชาวบ้านทั้งหมด เช่น งานก่อพระเจดีย์ทรายในวัดสงกรานต์ งานเทศน์มหาชาติ เป็นต้น และยังเป็นสถานที่พบปะ ของคนหนุ่มสาวด้วย
8. วัดเป็นบ่อเกิดและศูนย์กลางของศิลปกรรมแขนงต่างๆ เช่นจิตรกรรม ภูมิกรรม สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม
9. วัดเป็นที่ไกลเกลียดข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตครอบครัวและความทุกข์ ต่างๆ ของชาวบ้าน
10. วัดเป็นสถานที่สำหรับชาวบ้านรอบวัดได้มาทำบุญและบำเพ็ญกุศลตลอดจน ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา
11. วัดเป็นคลังพัสดุสำหรับเก็บของใช้ต่างๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานที่วัด หรือขอยืมไปใช้เมื่อคราวมีงาน
12. วัดเป็นศูนย์กลางการบริหารหรือการปกครอง ที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียก ลูกบ้านมาประชุมกัน เพื่อบอกแจ้งกิจการต่างๆ

เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เปรียบเหมือนเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน และศูนย์กลางกิจกรรมต่างๆ ทางสังคม วิถีชีวิตของคนไทยได้ผูกพันอยู่กับวัด ดังนั้น วัดจึงสามารถเป็นแบบอย่างที่ดีของชุมชนหรือชาวบ้านได้จากกิจกรรมต่างๆ อย่างเช่น การจัดศาสนพิธี ควรให้ความเรียบง่าย ประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือย หรือการพัฒนาวัดให้มีความสะอาดร่มรื่น เป็นต้น

แนวความคิดในการนำวัดเข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ได้มาจากแนวคิด พื้นฐานของหลักการพัฒนาชุมชนที่ว่าต้องพยายามใช้กำลังทรัพยากรของชาวบ้าน หรือของประชาชนให้มากที่สุด (สนธยา พลศรี. 2533 : 62) ทรัพยากรในที่นี้หมายถึง ทุกสิ่งที่มีอยู่ในชุมชน เช่น คน วัตถุ สถาบันทางสังคม และกลุ่มต่างๆ กล่าวได้ว่าวัดเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันพุทธศาสนา และมีความสำคัญเกี่ยวข้องต่อการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างมาก ในวัดจะมีพระสงฆ์ ซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนาที่ประชาชนในชุมชนใช้เป็นที่พักและยึดเหนี่ยวทางใจใช้กฎเกณฑ์แห่งศีลธรรมช่วยประชาชนให้ทำความดี ช่วยก่อให้เกิดความสงบสุขขึ้นในชุมชน และช่วยปลูกฝังค่านิยมที่ดีให้แก่ประชาชน (วิรัช วิรัชชนาภวรรณ. 2532 : 54)

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ตรีสุว องค์กรรักษาวัดให้สะอาดร่มรื่น เป็นที่ร่มเย็นแห่งจิตใจ และเป็นที่ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับศิลปะ และขนบธรรมเนียมประเพณี อันดีงามของชาติแก่ประชาชนทั่วไป (กรมการศาสนา. 2529 : 17)

วัดที่จะสร้างขึ้นใหม่ก็ที่ดีที่มีอยู่แล้วก็ดี ควรมีการจัดให้มีคุณลักษณะอย่างน้อย 4 ด้าน คือ

1. สะอาด พระสงฆ์ควรดูแลรักษาวัดวาอารามให้มีความสะอาดตลอดเวลา
2. สะดวก รัฐบาลควรกำหนดความจำเป็นพื้นฐานของชุมชนประการหนึ่งว่าประชาชนแต่ละชุมชนควรมีศาสนสถานที่สามารถไปมาได้โดยสะดวก จะเป็นในหมู่บ้านหรือที่ใกล้เคียงก็ตามแล้วให้แต่ละจังหวัดทำการสำรวจจำนวนท้องถิ่นที่ขาดแคลนศาสนสถาน แล้วดำเนินการส่งเสริมให้มีการสร้างศาสนสถานขึ้น หนึ่งในศาสนสถาน ควรมีสถานที่ที่กว้างขวางทำนองเป็นศาลาเอนกประสงค์ ไว้สำหรับให้พระสงฆ์และประชาชนได้ใช้จัดกิจกรรมทางศาสนา ได้อย่างสะดวก ทั้งในการประกอบพิธีกรรม การประชุม การจัดการอบรม

3. สงบ มีการปลูกต้นไม้รอบบริเวณ ให้เกิดความร่มเย็น และควรควบคุมไม่ให้เป็นแหล่งมั่วสุมการเล่นหรือกิจกรรมใดๆ ที่เป็นไปในทางที่ก่อให้เกิดความเสื่อมเสียทางศีลธรรม รวมทั้งควรรักษาลักษณะความเรียบง่ายให้เป็นปกติ

4. ส่งเสริมความสว่างทางปัญญา จัดสถานที่ให้เป็นแหล่งเสริมความรู้ โดยเฉพาะในทางธรรม เช่น มีห้องสมุดหรืออย่างน้อยมีมุมอ่านหนังสือไว้ให้พระสงฆ์และประชาชนได้ศึกษาเพิ่มเติม (สุพรรณ ณ บางช้าง, ไหม รัตนวรารักษ์ และยงยุทธ โรจนวรเกียรติ. 2527 : 179 - 180)

ในอดีตที่ผ่านมามีหลักฐานที่ปรากฏชัดในแผนผังการสร้างเมืองของรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ว่าวัดถูกสร้างไว้รอบพระนคร มีต้นไม้ร่มเงาและเขียวชอุ่ม ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นพื้นที่สีเขียว (Green belt) ตามทฤษฎีทางนิเวศวิทยาในปัจจุบัน (จำนงค์

อติวฒนสิทธิ. 2530 : 308) เพราะฉะนั้น จึงสามารถสรุปแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของวัดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ว่า วัดเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันพระพุทธศาสนา ที่มีส่วนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและควรจัดให้สะอาดร่มรื่นเป็นแบบอย่างแก่ชุมชนในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

3.7.2 พระสงฆ์ และแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

คณิงนิตย จันทบุตร (2532 : 18) ได้กล่าวถึงคำว่าพระสงฆ์ไว้ว่า เป็นคำรวมที่ใช้เรียกศาสนบุคคลในพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระภิกษุ สามเณร และพระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุ คือ ผู้ที่ได้รับการอุปสมบทตามพระธรรมวินัย และระเบียบแบบแผนประเพณีของคณะสงฆ์ไทย ตามกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2526) พระภิกษุในประเทศไทยปัจจุบันแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือประเภทบวชตามประเพณี และบวชเพื่อดำรงเพศบรรพชิตเป็นศาสนทายาทสืบทอดพระศาสนา ประเภทบวชตามประเพณียังแบ่งได้อีกเป็น 2 แบบ คือแบบชั่วคราวไม่ถึง 3 เดือน หรือไม่ครบพรรษา กับแบบบวช 3 เดือน ได้จำพรรษา 1 พรรษา หรือมากกว่านั้น แต่ไม่เกิน 5 พรรษา อีกประการหนึ่งบวชเป็นศาสนทายาทสืบพระศาสนา ภิกษุประเภทหลังนี้บวชเป็นเวลานาน บางรูปส่วนใหญ่ไม่สึกตลอดชีวิต แบ่งเป็นภิกษุ ผู้ปกครองสงฆ์ ได้แก่ กรรมการเถรสมาคม เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาส ตลอดจนเลขานุการเจ้าคณะ อีกจำนวนหนึ่งเป็นครูปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลี นักศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ตามความรู้สึกของคนทั่วไปพระสงฆ์อาจหมายถึงพระภิกษุ สามเณรที่บวชเพื่อศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติตามธรรมวินัย เพื่อเป็นศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่เป็นศาสนบุคคลที่พึงปฏิบัติ และบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม แต่ตามความหมายทางพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ คือ ภิกษุในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปกระทำกิจอันใดอันหนึ่ง เช่น ประชุมกันภายในสีมา หน้าที่ของพระสงฆ์ คือศึกษาและปฏิบัติเพื่อสืบต่อพระศาสนา ให้การศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา และให้การสงเคราะห์ประชาชน

พระภิกษุในประเทศไทยนี้ เมื่อได้รับการอุปสมบทแล้วย่อมมีพระวินัยเป็นกรอบสำหรับประพฤติปฏิบัติ แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากยังคงมีฐานะเป็นประชากรของประเทศ ดังนั้นจึงยังต้องอยู่ภายใต้อำนาจแห่งกฎหมายของบ้านเมืองอีกส่วนหนึ่ง ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ไว้ว่า (พระเมธีธรรมาภรณ์. (ประยูร ฐมมจิตโต). 2534 : 86 - 86)

“ภิกษุสงฆ์ แม้มีพระวินัยเป็นกฎหมายสำหรับตัวอยู่แล้ว ก็ยังต้องอยู่ในใต้อำนาจแห่งกฎหมายฝ่ายอาณาจักรอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งตราไว้เฉพาะหรือเพื่อคนทั่วไปและยังการอนวัติจารีตของบ้านเมืองอันไม่ขัดต่อกฎหมาย 2 ประเภทนั้นอีก สรุปความ ภิกษุสงฆ์มีกฎหมายอันจะพึงพึงอยู่ 3 ประเภท คือ กฎหมายแผ่นดิน พระวินัย จารีต”

พระสงฆ์เป็นองค์ประกอบหลักของสถาบันพระพุทธศาสนา เนื่องจากเป็นผู้ที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการขององค์ประกอบอื่นๆ และเป็นผู้ที่ทำให้พระพุทธศาสนายังรากฝังลึกลงในสังคมจนพระพุทธศาสนาตั้งมั่นกลายเป็นสถาบัน และเมื่อศึกษาวิเคราะห์จากองค์ประกอบของความเป็นสถาบันพระพุทธศาสนา ซึ่งองค์ประกอบที่มีบทบาทอย่างสำคัญยิ่งได้แก่วัดและพระสงฆ์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่มีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับสังคมอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท วัดและพระสงฆ์จะมีอิทธิพลและบทบาทในวิถีชีวิตของประชาชนมาก เพราะวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ ศีลธรรม และพฤติกรรมต่างๆ ของประชาชนทั้งในทางสังคม วัฒนธรรม และศาสนา โดยวัดและพระสงฆ์จะมีบทบาทในการเป็นสถานที่และผู้ถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนให้แก่ประชาชนได้นำไปปฏิบัติ (พินิจลาภานานนท์, 2529 : 30) และคณิงนิตย์ จันทบุตร (2532 : 52 - 56) ได้กล่าวถึงสถานะบทบาทของภิกษุสงฆ์ ปัจจุบันว่าอาจแบ่งได้เป็น 3 ประการ คือ

1. การพัฒนาคุณภาพของพลเมืองด้านคุณธรรมและจริยธรรม ได้แก่ การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตร การเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชน และบทบาทด้านการศึกษา
2. การสงเคราะห์ประชาชน ได้แก่ การให้ความสะดวกในการบำเพ็ญกุศล การช่วยประกอบศาสนพิธี การให้ที่พักอาศัย การดูแลสุขภาพ การให้ทางราชการหรือส่วนรวมใช้สถานที่วัด การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ และการให้ที่พักพิงแก่ประชาชนผู้ประสบสาธารณภัยและภัยธรรมชาติ
3. การช่วยเหลือทางราชการ ได้แก่ ช่วยในการอบรมชี้แจงราษฎร ช่วยกิจกรรมบริหารตามปกติของเจ้าหน้าที่รัฐบาล สงเคราะห์ประชาชน และช่วยเหลือราชการเกี่ยวกับกิจการความมั่นคง

ที่กล่าวมานี้ เป็นลักษณะความสัมพันธ์ของพระสงฆ์ที่มีบทบาทหน้าที่และความผูกพันกับสังคมในทางสังคมวิทยา ขณะเดียวกันเมื่อได้พิจารณาคำสอนในพระพุทธศาสนา คือธรรมวินัย อันเป็นกรอบปฏิบัติในชีวิตประจำวันของพระสงฆ์แล้ว กล่าวได้ว่า โดยหลักธรรม ทั้งฝ่ายธรรมและฝ่ายวินัยได้กำหนดให้ชีวิตของพระสงฆ์เกี่ยวเนื่องด้วยคฤหัสถ์ (คือ บิณฑบาตร จีวร เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร) และให้พระสงฆ์แสดงธรรม ประกาศแบบการครองชีวิต อันประเสริฐแก่คฤหัสถ์ พระสงฆ์มีหน้าที่ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ด้วยอาศัยเมตตาและกรุณาธรรมของตน พระพุทธพจน์ที่ตรัสสอนเกี่ยวกับหน้าที่นี้มีตั้งแต่ทรงเริ่มประกาศศาสนาทีเดียวได้แก่ “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย”

(พระราชวรมนี. (ประยูรย์ ปยุตโต) 2527 : 196) ภิกษุสงฆ์มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติตามพระธรรมวินัย บำเพ็ญสมณกิจเพื่อประโยชน์และความสุขของประชาชน ดำเนินกิจการของวัดและพระศาสนาแก่สังคม (ประสพสุข พันธุประยูร. 2535 : 14) ปัจจุบันนี้ เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมกำลังเกิดขึ้นและดำรงอยู่และเชื่อว่าทุกคนทุกฝ่ายจะต้องร่วมมือกันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วยกระบวนการวิธีต่างๆ จึงจะสามารถป้องกันและรักษาภาพแวดล้อมให้ดีขึ้น ดังนั้นจึงมีความพยายามที่จะให้ทุกคนทุกองค์กรในสังคมได้มีส่วนร่วมในการที่จะป้องกันแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมโดยทั่วกันรวมถึงพระสงฆ์ด้วยเช่นกัน ดังที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ทรงมีพระดำรัสไว้ตอนหนึ่งว่า (2535 : 3) "คณะสงฆ์เองก็ควรที่จะได้มีส่วนร่วมในการป้องกันแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้ด้วยเช่นกันในฐานะที่คณะสงฆ์ก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและบ้านเมือง การที่ทางราชการ โดยกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และการพลังงาน ได้ให้ความสนใจในบทบาทของคณะสงฆ์ อันจะพึงมีต่อการป้องกันแก้ไขปัญหายุ่งเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า ทางราชการได้ตระหนักถึงความสำคัญ และความสามารถของคณะสงฆ์เกี่ยวกับปัญหานี้ ทั้งเป็นการแสดงถึงความจำเป็นที่คณะสงฆ์จะต้องให้ความร่วมมือในการป้องกันแก้ไขปัญหายู่งเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมร่วมกับฝ่ายต่างๆ ที่กำลังดำเนินการอยู่ขณะนี้ เพราะเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้นเมื่อเกิดปัญหาขึ้นแล้ว ย่อมมีผลกระทบต่อทุกคนทุกฝ่ายที่อยู่ร่วมในสังคมเดียวกันไม่มากก็น้อย"

ปัจจุบันนี้มีพระภิกษุสงฆ์จำนวนไม่น้อยที่มีบทบาท และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดังที่วิรัช วิรัชนิภาพรณ (2535 : 119) กล่าวไว้ว่า บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติภายในหมู่บ้านและตำบลที่สำคัญคือพระ โดยบทบาทของพระที่เข้ามาช่วยนั้นออกมาในลักษณะของการให้คำแนะนำ อบรมสั่งสอน ชักชวนประชาชนหรือเข้าร่วมกิจกรรมในการพัฒนาทรัพยากรน้ำ เช่น ขุดบ่อ ขุดสระ และพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ เช่น ปลูกป่า การให้สถานที่จัดการฝึกหัดอบรม หรือเพาะพันธุ์ จัดเตรียมกล้าไม้

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น สามารถสรุปแนวความคิดส่วนนี้ได้ว่า องค์ประกอบของสถาบันพระพุทธศาสนาหรือพระสงฆ์นั้น มีความสัมพันธ์กับสังคมไทยทั้งทางสังคมวิทยาและพระธรรมวินัย เป็นบุคคลผู้ซึ่งต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและกฎหมายบ้านเมือง มีหน้าที่ศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย เผยแพร่พระพุทธศาสนา และให้การสงเคราะห์ประชาชน เป็นบุคคลหรือองค์กรที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม และปัจจุบันมีพระสงฆ์จำนวนมากที่มีแนวความคิดและการปฏิบัติในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

3.7.3 หลักทางพระพุทธศาสนากับการนำมาใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม

ศาสนาธรรม คือ คำสั่งสอนอันได้แก่ พระธรรมวินัย ซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนขององค์พระศาสดา ถือเป็นคำสั่งสอนที่ถูกต้องบริบูรณ์ทั้งโดยอรรถพยานุชนะ สมบูรณ์ด้วยอรรถ คือ ความหมาย เจตนารมณ์ ลักษณะ สภาวะ วัตถุประสงค์ สมบูรณ์ด้วยพยานุชนะ คือ อักษรที่ถ่ายทอดความหมายแห่งธรรมได้มีการสืบทอดกันมาด้วยระบบการศึกษา ปฏิบัติจนได้บรรลุผลในขั้นนั้นๆ ตามสมควรแก่การประพฤติดของแต่ละบุคคล ยามใดที่มีปัญหาในด้านศาสนธรรม ก็มีการทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัย จัดวางรูปแบบให้ลงตัวเป็นอันเดียวกัน ในกรณีที่วัดมีปัญหายากแก่การวินิจฉัย ทำความเข้าใจทั้งโดยอรรถและพยานุชนะ พระโบราณจารย์ผู้รู้พุทธาธิบายด้วยระบบการศึกษาที่สืบเนื่องกันมา ก็จัดการอธิบายข้อความในที่นั้นๆ ให้กระจ่างขึ้น จนกลายเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา (คณินันท์ จันทบุตร. 2532 : 22 - 23)

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลสังฆปริณายก ทรงมีพระดำรัสไว้อย่างน่าสนใจตอนหนึ่งว่า "แม้หลักคุณธรรมอันเป็นคำสอนสำหรับทุกคน เป็นต้นว่า ความเมตตา กรุณา ความกตัญญูรู้คุณ ความรู้จักประมาณในการบริโภคใช้สอย ที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนทั้งแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์อยู่เสมอ นั้น ก็เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดความสำนึกในทางรู้จักการอนุรักษ์ปกป้องธรรมชาติ รู้จักการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติที่พอเหมาะพอดีไม่ใช้สอยเกินขนาด เกินจำเป็นหรือทำลายทิ้งขว้างอย่างไร้ประโยชน์ ทั้งนี้ก็เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมนั่นเอง ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดระหว่างชีวิตกับธรรมชาติ และทรงรู้ชัดถึงผลกระทบที่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะพึงก่อให้เกิดแก่ชีวิต หากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้รับการกระทำหรือปฏิบัติไปในทางที่ไม่พอเหมาะพอดี หรือที่เรียกว่าขาดความสมดุล จึงได้ทรงวางเป็นกฎเกณฑ์และทรงแนะนำเป็นคำสอนไว้สำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไปยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมดังที่กำลังวิตกและกล่าวขวัญกันอยู่ในปัจจุบันนี้ จึงมิใช่เรื่องแปลกใหม่สำหรับพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธองค์ได้ทรงเล็งเห็นและได้ทรงชี้ให้ชาวพุทธ ให้รู้เห็นและปฏิบัติมาแล้วเป็นเวลานานพันปี อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นบุคคลแรกของโลกที่ทรงเล็งเห็นความสำคัญของปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม ทั้งได้ทรงแสดงแนวทางในการป้องกันปัญหาดังกล่าวไว้ด้วย" (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. 2535 : 3 - 4)

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ (2534 : 2) ได้กล่าวไว้ในพระพุทธศาสนา เพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนพระสาวก สาวิกา ให้ความตระหนักในธรรมชาติและความเป็นที่จะต้องดูแลรักษาธรรมชาติ ศีลข้อแรกห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ หรือพรากชีวิตผู้อื่น ศีลข้อนี้มีพื้นฐานอยู่บนความเมตตากรุณา ซึ่งเป็นพลังหลักของพุทธศาสนา และศีลข้อนี้เป็นจริยธรรมที่สำคัญในการอนุรักษ์สัตว์ป่า และชีวิตสัตว์ทั้งหลาย และทรงห้ามการเบียดเบียนและทำลาย ไม่เฉพาะชีวิตสัตว์เท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงต้นไม้และพรรณพืชด้วย

พระพุทธองค์ทรงตระหนักในการรักษาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และแหล่งน้ำทั้งหลายด้วย ทรงกำหนดพระวินัยสำหรับพระภิกษุและภิกษุณีสงฆ์ ห้ามมิให้ทิ้งของสกปรกลงแม่น้ำ ลำคลอง เป็นต้น ในลักษณะเช่นนี้ นับได้ว่าพระพุทธองค์ทรงเห็นการณ์ไกล และทรงสอนการทะนุบำรุง ความรักความเมตตาที่พึงมีต่อธรรมชาติ แก่สาวกทั้งหลาย

จ้านงค์ อติวัฒนสิทธิ์ (2530 : 302 - 303) ได้กล่าวถึงคำสอนของพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับนิเวศวิทยาไว้ตอนหนึ่งว่า

"พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการดำเนินการทางสายกลาง หลักคำสอนส่วนใหญ่ มุ่งให้บุคคลดำรงชีวิตในทางที่เหมาะสม ไม่ตึงเกินไปและไม่หย่อนเกินไป การดำเนินการทุกอย่างให้คำนึงถึงความพอดีเป็นสำคัญ ข้อนี้รวมเอาการรู้จักใช้เครื่องอุปโภคและบริโภคอย่างพอเหมาะไม่มากเกินไป (โภชนาเมตตัตถุญตา) การที่พุทธศาสนาสอนเรื่องทางสายกลางนี้ ทำให้มองเห็นว่า พุทธศาสนาไม่ส่งเสริมให้มีการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้มากเกินไปจนเกินพอดี โลกปัจจุบันนี้กำลังประสบกับปัญหาวิกฤตการณ์ทางนิเวศวิทยาหลายอย่าง เนื่องจากมนุษย์มีการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป ปัญหาวิกฤตการณ์พลังงานก็ดี สิ่งแวดล้อมเป็นพิษก็ดี และภัยพิบัติจากธรรมชาติก็ดี ล้วนแต่มีสาเหตุสำคัญจากการที่มนุษย์ไม่รู้จักใช้ชีวิตอย่างเหมาะสม และกลมกลืนกับธรรมชาติ มีการทำลายธรรมชาติมากเกินไปที่ควรจะเป็นธรรมชาติ มีความจำเป็นมากต่อชีวิต มนุษย์และสัตว์ร่วมโลกทุกชนิดดำรงชีพอยู่ในโลกได้ โดยอาศัยทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติ ยิ่งในกรณีของมนุษย์ยิ่งเห็นได้ชัดว่าต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ถ้าปราศจากทรัพยากรธรรมชาติแล้ว มนุษย์ไม่อาจจะดำรงชีวิตอยู่ได้ แต่ทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาตินั้น บางอย่างใช้แล้วก็หมดไปโดยไม่เกิดขึ้นมาอีก เช่น น้ำมันและแร่ต่างๆ บางอย่างก็สามารถปลูกทดแทนเพาะเลี้ยงขึ้นมาใหม่ได้ เช่น ต้นไม้ พืช ผัก และสัตว์เลี้ยงต่างๆ เป็นต้น เนื่องจากธรรมชาติมีความจำเป็นต่อชีวิตดังกล่าวนั้น พุทธศาสนาจึงสั่งสอนให้มนุษย์รู้จักประมาณในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และให้ดำรงชีวิตพร้อมกับมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน โดยไม่ก่อความโหดร้ายต่อธรรมชาติ เพราะการกระทำดังกล่าวต่อธรรมชาตินั้น สร้างความหายนะแก่มนุษย์อย่างเฉียบพลัน"

การดำเนินชีวิตอย่างพอดี หรือไปตามทางสายกลางดังกล่าวนี้ อีกความหมายหนึ่งก็คือ ความไม่เบียดเบียนตนไม่เบียดเบียนผู้อื่น คำว่าไม่เบียดเบียนผู้อื่นในพระพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่เฉพาะคน พระพุทธศาสนามีหลักว่า "อหิสา สพฺพปาณานํ" แปลว่าไม่เบียดเบียนเพื่อนชีวิตทั้งปวง (เพชรรา ภูมิอนนท. 2533 : 46)

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2534 : 47 - 48) กล่าวว่า ระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์มีองค์ประกอบอยู่ 3 อย่าง คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม องค์ประกอบทั้งสามประการนี้จะต้องประสานเกื้อกูลกัน หมายความว่าต้องประสานกันด้วยและเกื้อกูลต่อกันด้วย ในการดำรงอยู่ร่วมกันและก็เดินไปด้วยกัน ฉะนั้น พฤติกรรมของมนุษย์จะต้องเป็นไปในทางที่

ไม่เบียดเบียนตน คือไม่ทำให้เสียคุณภาพของ Ecosystems คือระบบธรรมชาติแวดล้อม ปัจจุบันนี้ได้มีความตื่นตัวกันมากในประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยพากันห่วงใยต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของตน เช่น การใช้สารเคมี และการเผาผลาญเชื้อเพลิง ซึ่งส่งผลให้การทำลายสุขภาพตนเอง ทำลายสุขภาพผู้อื่น และทำลายสภาพแวดล้อมเข้าหลักว่า เบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ของอารยธรรมมนุษย์ นอกจากนี้ ในคำสอนของพระพุทธศาสนายังส่งเสริมให้บุคคลได้มีส่วนร่วมได้พัฒนาสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น ดังปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สุตตนีบาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า "การปลูกสวนสาธารณะ ปลูกต้นไม้หรือป่า การสร้างสะพาน การจัดน้ำ บริโภคไว้บริการและการให้ที่อยู่อาศัยล้วนได้ชื่อว่าเป็นการสร้างบุญกุศลที่เหมาะสม และให้ผลบุญแก่ผู้สร้างทั้งกลางวันและกลางคืน ถ้าผู้สร้างมีศีลและธรรมก็ย่อมจะเข้าถึงสวรรค์ในชาตินี้ทีเดียว"

เพราะฉะนั้น แนวคิดในส่วนนี้กล่าวได้ว่า ศาสนธรรมอันประกอบด้วยทั้งธรรมและวินัยนั้น ประการที่หนึ่ง มีหลักปฏิบัติตนให้ผู้ยึดถือปฏิบัติล้วนอยู่ได้ด้วยความเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม และไม่ก่อให้เกิดปัญหาทางสิ่งแวดล้อม ประการที่สองมีพระพุทธบัญญัติอันเป็นข้อห้ามมิให้พุทธบริษัทประพฤติดันเป็นการเบียดเบียนและทำลายสิ่งแวดล้อม และ ประการที่สามยังมีศาสนาธรรมที่ส่งเสริมให้บุคคลได้มีส่วนพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น

3.8 ตัวอย่างการให้การเรียนรู้และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางพระพุทธศาสนา

3.8.1 พระสงฆ์กับการทำหน้าที่เป็นตัวแทนถ่ายทอดองค์ความรู้

ด้านทรัพยากรของชุมชนกะเหรี่ยงในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร

ชุมชนกะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานอย่างยาวนาน โดยการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานครั้งสำคัญเกิดขึ้นเมื่อครั้งสมัยราชวงศ์โคนบองของพม่า (พ.ศ. 2296-2368) ซึ่งเป็นระยะเวลาประมาณ 250 ปีที่ผ่านมา และจากการอยู่กับพื้นที่เดียวกันเป็นเวลายาวต่อเนื่อง จึงเป็นผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในการอยู่ร่วมกับทรัพยากรและใช้ประโยชน์อย่างสอดคล้องและเกื้อกูลต่อระบบนิเวศธรรมชาติ สามารถคงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเป็นประเด็นที่ทั้งโลกให้การรับรองว่ามีคุณค่าควรแก่การยกย่องให้เป็นมรดกทางธรรมชาติของโลกได้ขึ้นบัญชีป่าทุ่งใหญ่นเรศวรให้เป็นมรดกทางธรรมชาติของโลกในปี 2535 องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเป็นองค์ความรู้เชิงนิเวศวิทยาที่ได้รวมไว้ทั้งในแง่การใช้ที่ดินระบบเกษตรกรรม และระบบทางสังคมเศรษฐกิจของชุมชน นอกจากนี้องค์ความรู้ดังกล่าวยังถูกควบคุมปัสถานทางสังคมในรูปแบบต่างๆ เช่น กฎเกณฑ์ ข้อห้าม ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณี และวิถีปฏิบัติ เมื่อบริบทของชุมชนประกอบด้วยเรื่องต่างๆ ดังกล่าว ภายใต้องค์กรการจัดการที่มีอยู่ วัดหรือพระก็เป็นหนึ่งในกระบวนการเหล่านั้น โดยจะพบว่าในการปฏิบัติพิธีกรรมตามขั้นตอนต่างๆ นั้น พระสงฆ์จะมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ร่วมประกอบพิธีเสมอ เช่น พิธีกรรมที่เรียกว่า โบพือโอโฮย (พิธีกรรมในการ

ทำบุญพระแม่โพสพและเคารพพระแม่ธรณี เพื่อส่งดวงวิญญาณกลับสู่สรวงสวรรค์หลังจากขอใช้พื้นที่ในการทำไร่ทำนาและช่วยปกป้องผืนไร่จนกระทั่งได้เก็บเกี่ยวผลผลิต) ในพิธีกรรมนี้พระจะเป็นผู้นำทางพิธีกรรมร่วมกับผู้นำของแต่ละสายผีหรือสายความเชื่อความศรัทธา

นอกจากสถาบันสงฆ์จะมีบทบาทในฐานะสถาบันหนึ่งภายใต้กิจกรรมร่วมของหลายๆ สถาบัน แต่สถาบันสงฆ์ยังมีอีกบทบาทโดยตรงต่อชุมชน กล่าวคือ การทำหน้าที่เป็นสถาบันการศึกษาและตัวแทนในการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านต่างๆ โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรไปสู่สมาชิกในชุมชน เพราะชุมชนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร มีแบบแผนของระบบการศึกษา ซึ่งโดยปกติเด็กกะเหรี่ยงเมื่ออายุ 12 ปี ก็จะบรรพชาเป็นสามเณร เมื่ออยู่ในวัดพระอาวูโสจะทำหน้าที่ในการเป็นครูสอนภาษากะเหรี่ยง หลังจากอ่านและเขียนในเบื้องต้นได้ เนื้อหาที่เป็นการเพิ่มทักษะที่ตามมาได้แก่ พุทธประวัติ คำสอนทางศาสนา องค์ความรู้ในเชิงนิเวศวิทยาโดยเฉพาะเรื่องสมุนไพร คติสอนที่ผู้กร้อยไว้ด้วยเรื่องป่าไม้และสัตว์ป่า เป็นต้น

ซึ่งความรู้ทุกอย่างจะจดบันทึกไว้ในสมุดข่อย หรือใบลานเป็นภาษากะเหรี่ยงหรือภาษามอญ

จะเห็นได้ว่า วัดได้ทำหน้าที่มากกว่าการให้การศึกษาแต่เฉพาะในเรื่องของพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียว แต่เป็นทั้งที่หลอมรวมขององค์ความรู้เพื่อสร้างโลกทัศน์ให้แก่การเริ่มต้นของเด็กกะเหรี่ยงรุ่นแล้วรุ่นเล่า ก่อนการสึกออกไปเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชุมชนและทำหน้าที่ในการผลิตซ้ำทางความคิดต่อไป

3.8.2 กุศโลบายในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระครูพิทักษ์นันทคุณ

พระครูพิทักษ์นันทคุณ (ผสงวน จารุณโณ) เจ้าอาวาสวัดอรัญญาวาส ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน เป็นพระภิกษุรูปหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าไม้ โดยเริ่มดำเนินการมากกว่า 25 ปี ปัจจุบันท่านเป็นแกนนำในการพาคณะสงฆ์และชาวบ้านพิทักษ์รักษาป่าไม้ เป็นผู้ที่ทำให้ความชุ่มชื้นของป่าไม้เริ่มกลับคืนมาด้วยการจัดสรรกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ที่นับว่าได้ผลมาก ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นเล็งเห็นถึงความสำคัญของป่าไม้ กิจกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูพิทักษ์นันทคุณ เริ่มต้นอย่างเป็นทางการเมื่อท่านอายุ 17 ปี ใน พ.ศ. 2518 ที่บ้านกึ่งม่วง อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน โดยการชักชวนให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้และกันเขตป่าสงวนของหมู่บ้าน โดยที่ท่านเป็นแกนนำและเป็นที่ปรึกษาให้ชาวบ้านจนป่าไม้บริเวณดังกล่าวคงอยู่มาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ความหวงแหนและห่วงใยที่มีต่อป่าไม้ของท่านได้แสดงออกมาผ่านวัตรปฏิบัติอันเป็นปกติวิสัยไม่ว่าจะเป็นการพูดและการกระทำ ในด้านการพูดนั้น เมื่อท่านพบข้อความหรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ท่านจะจำเอาไว้โดยการพูดออกมาหลายครั้งจนจำได้ จากนั้นท่านจะนำมาพูดให้พระภิกษุสามเณร ลูกศิษย์วัดหรือคนอื่นๆ ฟัง ในขณะที่กำลังทำงาน กำลังสนทนาหรือในขณะที่ท่านกำลังบรรยาย ส่วนในด้านการกระทำเมื่อเข้าไปในวัดอรัญญาวาสจะรู้สึกถึงความร่มรื่นเย็นสบาย

และสวยงาม เพราะท่านได้ปลูกต้นไม้และดอกไม้ต่างๆ เอาไว้ เป็นการคงเอกลักษณ์ของการเป็นวัดป่าได้อย่างดี

พระครูพิทักษ์นันทคุณ มีความเชื่อว่าการทำนุรักษป่าไม้ของท่านเป็นกิจของสงฆ์ และสอดคล้องกับที่กำหนดไว้ในพระธรรมวินัยและกฎของมหาเถรสมาคมคือ ตามพระวินัยนั้น พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้พระสงฆ์อยู่อย่างไม่เบียดเบียนและเกื้อกูลต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และท่านเองก็มีความคิดว่าการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระสงฆ์นั้นเป็นสิ่งที่ดีน่าสนับสนุน และพระสงฆ์สามารถทำได้โดยที่ไม่ขัดหรือเกินเลยไปจากพระธรรมวินัย เป็นการเกื้อกูลและทำหน้าที่ของพระสงฆ์อย่างหนึ่งต่อสัตว์โลกให้อยู่กันด้วยความสุข และยังเป็นการทดแทนบุญคุณชาวบ้าน ที่ให้ปัจจัย 4 แก่ท่านอีกด้วย ในส่วนของมหาเถรสมาคมก็ได้กำหนดให้พระสงฆ์ที่เป็นพระสังฆาธิการปกครองและบริหารงานในพื้นที่ที่รับผิดชอบให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย และกฎข้อบังคับต่างๆ อีกทั้งยังให้พระสงฆ์ปลูกต้นไม้ภายในวัดและที่ธรณีสงฆ์อื่นๆ ช่วยแนะนำ และสั่งสอนชาวบ้านให้ร่วมกันปลูกต้นไม้และช่วยกันรักษাপ่าไม้เอาไว้

จากแนวคิดดังกล่าวทำให้พระครูพิทักษ์นันทคุณเริ่มทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยส่วนหนึ่งได้ประยุกต์ประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อของชาวบ้านมาเป็นเครื่องมือ ช่วยทำให้นุรักษของท่านประสบความสำเร็จ แนวทางในการดำเนินงานของท่านสามารถจำแนกได้ดังนี้

1. การใช้มิติทางวัฒนธรรมเข้าเชื่อมโยงกับกระบวนการทางสังคมและระบบนิเวศน์ ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบที่หลากหลาย ได้แก่

1.1 การบวชป่า เป็นการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนา เพื่อใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การบวชป่ามีลักษณะของการนำเอาความเชื่อในเรื่องการบวชในพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า โดยใช้ผ้าเหลืองเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงพระสงฆ์หนึ่งในพระรัตนตรัย พุทธศาสนิกชนจะเคารพผ้าเหลืองโดยถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเป็นของสูงควรค่าแก่การเคารพบูชา ไม่กล้าตัดหรือทำลายป่าไม้

1.2 การสืบชะตาแม่น้ำ การสืบชะตาแม่น้ำในภาคเหนือเป็นพิธีที่จัดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการปัดเป่าภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านหรือขับไล่สิ่งชั่วร้ายออกจากหมู่บ้าน หรือพิธีสืบชะตาบุคคลเป็นการต่ออายุหรือการสืบชะตากำเนิดให้ยืดยาวออกไป หมายถึงต้องการให้เป็นสิริมงคลมีชีวิตอยู่อย่างสุขสบายปราศจากโรคภัยไข้เจ็บทั้งหลาย ทำให้มีความเจริญรุ่งเรืองสืบไป

1.3 การถวายทานผ้าป่าพันธุ์ไม้ เป็นกุศโลบายอีกอย่างหนึ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยการนำเอาพิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้ และอาศัยความเชื่อหรือความศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน เมื่อพันธุ์ไม้ได้ผ่านพิธีการถวายทานผ้าป่าพันธุ์ไม้แล้วชาวบ้านจะถือว่าเป็นของสงฆ์เวลานำไปปลูกบุคคลใดบุคคลหนึ่งจะทำลายหรือยึดครองไม่ได้

1.4 การตั้งศาลพระภูมิเจ้าที่ เป็นการนำเอาความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณมาใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ ทำให้ชาวบ้านเกิดความกลัวต่อภูติผีปีศาจจนไม่กล้าตัดไม้ทำลายป่า

2. การดำเนินงานในลักษณะการจัดตั้งเป็นองค์กร เพื่อให้เกิดการรวมตัวของพระสงฆ์ ประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน และหน่วยงานราชการที่มีความต้องการตรงกันในการพัฒนา สังคมและคนให้สามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาว โดยนำแนวทางการยกระดับความเป็นอยู่ของ ชุมชนและฟื้นฟูรณรงค์การอนุรักษ์ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นแกนกลาง ในการดำเนินงาน เช่น การจัดตั้งมูลนิธิอีกเมืองน่าน การจัดตั้งศูนย์ประสานงานพระธรรมทายาท เป็นต้น

3. การให้การสนับสนุนปัจจัยในการดำเนินงาน เนื่องจากท่านไม่สามารถทำงานทั้งหมด ด้วยตนเองประกอบกับงานบางอย่างไม่เหมาะสมที่สมณะเพศจะกระทำ ท่านก็จะใช้วิธีการให้การ สนับสนุนในรูปของปัจจัยในการดำเนินงาน เช่น ต้นไม้ กล้าไม้ อาหาร รถยนต์ เป็นต้น

4. การปลูกต้นไม้ การเพาะพันธุ์ต้นไม้ การปลูกสวนสมุนไพร โดยการนำพระภิกษุ สามเณร และลูกศิษย์วัดดำเนินการทั้งภายในและภายนอกวัด

5. การให้ความรู้ในโอกาสต่างๆ เช่น การเทศนาในงานพิธีต่างๆ เมื่อท่านได้รับนิมนต์ ให้ไปเทศนาหรือแสดงธรรมในงานพิธีต่างๆ ท่านจะถือโอกาสสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ โดยเลือกเนื้อหาให้สอดคล้องกับพิธีนั้นๆ การบรรยายในการอบรม สัมมนาหรือ ประชุม เนื่องจากท่านทำงานพัฒนาสังคมหลายด้าน ทำให้มีผู้นิมนต์ท่านไปเป็นวิทยากรและเข้า อบรมสัมมนาต่างๆ อยู่เสมอ ท่านจะใช้โอกาสเหล่านี้พูดถึงการอนุรักษ์ป่าไม้ เพื่อให้ผู้ฟังเกิดจิต สำนึก และมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและความรู้ระหว่างผู้เข้าฟังการบรรยายด้วย เป็นต้น

3.8.3 การร่วมมือกับองค์กรเอกชนในการจัดกิจกรรมค่ายเยาวชน

กัลยา โสภณพานิช ได้กล่าวถึงการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระสงฆ์บางกรณีที่ได้รับ การสนับสนุนจากองค์กรเอกชน โดยยกตัวอย่างถึงโครงการที่จัดให้เยาวชนสู่คลองเขียวจันทน์ วัด ปากคลอง อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี เจ้าอาวาสและพระในวัดจะมีส่วนช่วยในเรื่องของ การเข้าค่าย โดยให้ใช้วัดเป็นที่พักในการเข้าค่ายจะสอนให้เยาวชนที่เข้าร่วมโครงการได้เรียนรู้ ธรรมชาติ มีกิจกรรมการเดินป่า การเล่นน้ำ เพื่อให้เด็กทราบว่าต้นน้ำลำธารมาจากไหน มีการ เพาะชำกล้าไม้ การติดตาม ต่อกิ่ง โดยให้เด็กแข่งกันเพาะต้นไม้ กรอกดินใส่ถุง ทุกครั้งที่การ เข้าค่ายจะมีการร่วมมือกันปลูกต้นไม้ โดยการปลูกเน้นที่การบำรุงรักษา ดังนั้น ในการเข้าค่าย จะมีเด็กจากกรุงเทพมหานคร ร่วมกับเด็กในชุมชนที่อยู่ใกล้วัด นักเรียนของวัดมาร่วมกันปลูก หลังจากนั้นเด็กที่อยู่ในพื้นที่จะเป็นผู้ดูแลต้นไม้ต่อไป โดยมีวัดช่วยดูแลด้วย (รายงานการ สัมมนาพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ : กรณีอีสาน. 2537 : 89)

3.8.4 ชมรมเด็กรักนกของวัดภูเขาทอง

ชมรมเด็กรักนกวัดภูเขาทอง บ้านท่ามะไฟหวาน อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ ได้รับการริเริ่มขึ้นโดยพระอิสรา ปวทญโณ มีจุดเริ่มต้นจากการรวมกลุ่มของเด็กชั้นประถม และมีการให้ความรู้ทางศีลธรรมที่ประยุกต์จากสื่อทางโทรทัศน์ แต่วัตถุประสงค์อีกประการหนึ่งคือ การให้การศึกษาในเรื่องของสิ่งแวดล้อม โดยสอนให้เห็นคุณค่าประโยชน์ของป่าไม้ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวเด็กมากที่สุด โดยการจัดกิจกรรมให้เด็กมีส่วนร่วม เช่น พาไปเดินป่า เพื่อศึกษาตัวอย่างของต้นไม้หรือพันธุ์ไม้แต่ละชนิดว่ามีคุณค่าต่อชีวิตมนุษย์อย่างไร หลังจากตั้งชมรมขึ้นในปี 2533 แล้ว การทำกิจกรรมก็ยังคงเป็นกิจกรรมที่เคยทำมาเช่น พาเด็กไปดูป่า ดูต้นไม้ เขียนบทกวี หรือวาดรูปอะไรก็ได้ตามจินตนาการของเด็ก กิจกรรมที่เพิ่มขึ้นมาคือ การพาเด็กไปดูนก ในสถานที่ต่างๆ ให้เด็กทำพวงกุญแจรูปนกเงือก หรือนกหัวขวาน ระบายสีตามที่ต้องการลงบนตัวนกที่ทำจากไม้หรือทำเป็นกระดุม เข็มกลัด แล้ววาดรูปนกชนิดต่างๆ ลงไปแล้วระบายสี เพื่อนำไปจำหน่ายนารายได้มาใช้ในการโครงการของเด็ก

ในปี 2536 ได้ทำโครงการเกี่ยวกับการสร้างชุมชนเด็กในพื้นที่จำนวน 25 ไร่ โดยมีจุดมุ่งหมายให้เด็ก ๆ มีชีวิตอยู่ร่วมกันและแบ่งหน้าที่กันทำกิจกรรมต่างๆ อย่างชัดเจน กิจกรรมที่เด็กต้องทำร่วมกันคือ

1. การทำแปลงปลูกผักสวนครัว
2. การจัดการเรียนการสอนนอกระบบ มุ่งความเป็นเลิศทางวิชาการ สามารถที่จะนำไปใช้ประโยชน์ เช่น สอนภาษาอังกฤษ เป็นต้น
3. การเปิดโอกาสให้เด็กมีความคิดสร้างสรรค์ในกิจกรรมใหม่ๆ สร้างวัฒนธรรมให้เด็กมีความรักใคร่ปรองดองกัน ฝึกให้เด็กมีความเชื่อมั่นในตนเอง
4. การฝึกให้เด็กสามารถปฏิบัติตัวให้เชื่อมโยงเข้ากับสังคมใหม่ได้ โดยไม่ละเลยต่อจารีตประเพณีโบราณ มีความเคารพต่อผู้อาวุโสและปฏิบัติตัวให้ถูกกาลเทศะ

3.8.5 พระสงฆ์กับกลวิธีในการใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเพื่อการอนุรักษ์และการเรียนรู้

พระประจักษ์ สำนักสงฆ์อนุรักษ์ป่า บ้านเทพพัฒนา อำเภอประคำ จังหวัดบุรีรัมย์ ใช้วิธีการบวชต้นไม้เป็นกุศโลบาย ในการรวมญาติโยมเป็นกลุ่ม เพื่อจะเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับความสำคัญของป่าไม้ ซึ่งวัตถุประสงค์ที่แท้จริงคือการบวชใจคน ส่วนการบวชต้นไม้เป็นผลพลอยได้เพราะต้นไม้ที่บวชแล้วจะไม่มีใครกล้าตัด (รายงานการสัมมนา พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ : กรณีอีสาน. 2537 : 11)

พระอาจารย์บุญญิต อนุตตโร เจ้าอาวาสป่าธรรมดา ตำบลคีมมะอุ อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา จะใช้วิธีสะสมต้นไม้หายากไว้ให้ชนรุ่นหลังไว้ดู รวมทั้งใช้ประโยชน์เป็นสื่อในการอธิบายธรรมะ เช่น เปรียบเทียบความสำคัญของคนกับรากไม้ที่เชื่อมโยงกัน

พระอ่าง ปัญญโร พยายามสอนชาวบ้านอยู่เสมอว่า "บุญคือความสะอาด บาปคือความสกปรก" การทำความสะอาดบ้านเรือนหรือชุมชนก็คือการทำบุญทางหนึ่ง การทำบุญไม่ใช่แต่การถวายจตุปัจจัยไทยทานให้แก่พระสงฆ์ การให้ความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือเพื่อนบ้านที่ยากจนก็เป็นการทำบุญเช่นกัน และการทำบุญที่สำคัญมากคือความพยายามที่จะประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมและสังคม นอกจากนี้ ในบางกรณีสามารถประยุกต์พิธีกรรมและประเพณีทางศาสนาให้นำไปสู่ความประหยัดซึ่งเป็นแนวทางที่สำคัญอย่างหนึ่งในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น การรณรงค์ให้ชาวบ้านประกอบพิธีกรรมทางศาสนาด้วยความประหยัด หรือการประยุกต์ประเพณีเข้าพรรษามาเป็นเงื่อนไขให้ชาวบ้านลดละอบายมุข เป็นต้น (พินิจ ลาภานานนท์. 2529 : 133)

4. เอกสารเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนกับสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาในช่วงที่ผ่านมาเป็นความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง เพราะไม่สามารถทำให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีตามความหมายของการพัฒนาที่จะก่อให้เกิดการกินดีอยู่ดีได้ เนื่องจากเกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นปัจจัยของเศรษฐกิจและการดำรงชีวิต เกิดความเสื่อมโทรม หรือการล่มสลายของสังคม และสภาวะหนี้สินของประเทศหรือการสิ้นเนื้อประดาตัวของประชาชน ซึ่งก็คือคุณภาพชีวิตที่เสื่อมโทรมลง สามารถจำแนกได้ดังนี้

1. ความเสื่อมโทรมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้แผ่กระจายออกไปจนหมักหมมเป็นวิกฤตการณ์ที่ได้พบเห็นอยู่โดยทั่วไป เช่น การลดลงของพื้นที่ป่าไม้ การแพร่กระจายของสารพิษ การเสื่อมคุณภาพของดิน ความร้อนและความแห้งแล้งของอากาศที่ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นในทุกปี อากาศเสียหรือที่เรียกว่ามลพิษของอากาศได้แผ่กระจายไปทั่วกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะบริเวณที่มีการจราจรติดขัดมีรถอยู่เป็นจำนวนมาก การขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้ และน้ำในการเกษตร ที่ได้มีภาวะการขาดแคลนเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายปี และจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น การเพิ่มขึ้นของปริมาณขยะและสิ่งปฏิกูลตามบ้านเรือน ชุมชน ดังจะเห็นได้จากในเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพฯ เชียงใหม่ ได้เกิดปัญหาขยะล้นจนเกิดความสกปรก ส่งกลิ่นเหม็น และเป็นที่รังเกียจอยู่ทั่วไป ความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมดังกล่าวก็ล้วนเกิดขึ้นจากการมีสารพิษที่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม ได้แก่ คาร์บอนและน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมจากกระบวนการผลิตทางการเกษตร การใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงในการเกษตร และจากการพัฒนาทางเทคโนโลยีที่ส่งผลกระทบข้างเคียงต่อสิ่งแวดล้อม เช่น คาร์บอนไดออกไซด์ การแพร่กระจายของน้ำมันในสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในแหล่งน้ำ เป็นต้น

2. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคมอันได้แก่ลักษณะนิสัยในการบริโภคและการใช้ทรัพยากร ที่มีแนวโน้มการใช้ที่เพิ่มขึ้นและฟุ่มเฟือย

มากขึ้น การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทั้งทางเกษตรและอุตสาหกรรมที่มุ่งการผลิตในเชิงพาณิชย์มากกว่าการผลิตเพื่อการมีกินมีใช้ในครัวเรือนหรือภายในประเทศการพัฒนากระบวนการคมนาคมและการสื่อสารที่สะดวกและรวดเร็ว ทำให้การดำรงชีวิตต้องพึ่งพิงอยู่กับเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการคมนาคมและการสื่อสารมากยิ่งขึ้น การเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมดังกล่าวล้วนเกิดขึ้นจากการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตก เช่น ยุโรปและอเมริกา อันเป็นผลให้เกิดค่านิยมและวัฒนธรรมใหม่ๆ ขึ้น ระบบเศรษฐกิจและมาตรฐานของสังคมที่อ้างอิงอยู่กับเศรษฐกิจและมาตรฐานของสังคมที่มีชาวตะวันตกเป็นผู้กำหนด ตลอดจนระบบการศึกษาที่เรียกว่า การศึกษามัยใหม่ก็ล้วนแรงหรือเป็นบ่อนทำลายเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยทั้งสิ้น

3. ความเสื่อมโทรมของคุณภาพชีวิต การพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมานอกจากจะปรากฏจำนวนหนึ่งของประเทศที่มีอยู่ไม่ต่ำกว่า 5 แสนล้านบาท เกษตรกรที่เป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศก็ตกอยู่ในสภาพของการเป็นหนี้ต่อสถาบันการเงินไม่ต่ำกว่า 5 หมื่นล้านบาท โดยที่ยังไม่รวมหนี้ในระบบอีกส่วนหนึ่ง โดยที่การมีหนี้สินดังกล่าวจะมีจำนวนเพิ่มขึ้นตามภาระดอกเบี้ยที่เพิ่มขึ้นตามระยะเวลา トラบใดที่เกษตรกรยังไม่สามารถนำเงินไปชำระได้ นอกจากการเป็นหนี้จะเป็นความทุกข์ในเบื้องต้นแล้ว การที่ต้องทำงานหนักแล้วในที่สุดทรัพย์สินที่มีอยู่ก็จะถูกนำไปสู่การสิ้นเนื้อประดาตัวต่อไป โดยที่ยังมองไม่เห็นหนทางที่จะปลดหนี้สินเหล่านั้นออกไปได้ ซึ่งจะเป็นผลต่อสุขภาพจิตและไม่อาจจะดำรงชีวิตอยู่ได้ตามสมควรแก่การยังชีพ นอกจากนั้นการพัฒนาที่ผ่านมาแม้จะมีความก้าวหน้าทางการแพทย์และสาธารณสุข แต่ในขณะเดียวกัน ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลก็เพิ่มขึ้น มีอัตราการตายของประชาชนจากอุบัติเหตุ โรคหัวใจ โรคปอด โรคมะเร็ง และโรคเอดส์ที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งยังมีได้รวมถึงจำนวนผู้ติดยาเสพติดและผู้สูบบุหรี่ที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอีกส่วนหนึ่งด้วย

นอกจากความเสื่อมของคุณภาพชีวิต และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะเกิดขึ้นจากมูลเหตุต่างๆ นั้นแล้ว การเพิ่มขึ้นของพลโลกในทุกภูมิภาคของโลก ยังก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมไทยโดยตรง อีกทั้งยังได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชากรเองอีกด้วย

ถึงแม้จะได้มีการกล่าวไว้ในนโยบายทางเศรษฐกิจ - สังคม และนโยบายของรัฐบาลในการบริหารประเทศเสมอมาว่า จะมุ่งพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและบำรุงรักษาวัฒนธรรมไทยไปด้วยก็ตามที่ แต่ระบบเศรษฐกิจที่ดำเนินอยู่ในปัจจุบันและที่จะเป็นไปในอนาคตไม่สามารถทำให้สิ่งแวดล้อมดำรงอยู่อย่างมีคุณภาพเพียงพอแก่การดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ และการยอมรับนับถือหรือชื่นชมกับสังคมและวัฒนธรรมแบบสมัยใหม่ ก็จะไม่สามารถทำให้การดำรงเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยเอาไว้ได้เช่นกัน จึงน่าจะเห็นได้ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตามแนวทางที่เป็นอยู่จะก่อให้เกิดความเสื่อมแก่คุณภาพชีวิต อันเนื่องมาจากการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่คุณภาพสิ่งแวดล้อม และการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในสังคมไทยได้ในอนาคต

ดังนั้นจึงได้มีแนวคิดและการปฏิบัติที่เรียกว่า "การพัฒนาที่ยั่งยืน" เกิดขึ้น ซึ่งหมายถึงการพัฒนาที่จะส่งผลต่อมนุษย์และมวลมนุษย์ได้อย่างถาวรมั่นคงโดยมีหลักการ ดังนี้

1. มนุษย์ยังต้องอาศัยปัจจัยในการดำรงชีวิตจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในโลกนี้เท่านั้น
2. การดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วยกัน การดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตอื่นๆ และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นจะต้องเกื้อกูลซึ่งกันและกัน
3. การพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมจะต้องได้รับการพัฒนาอย่างเร่งด่วน
4. การพัฒนาคุณภาพประชากรและการใช้ทรัพยากร จะเพิ่มขึ้นได้ในปริมาณที่จำกัดเท่านั้น นั่นคือวิถีทางดำรงชีวิตจะต้องได้รับการปรับปรุงอยู่บนพื้นฐานของหลักการทั้ง 3 ข้อข้างต้น

4.1 การพัฒนาที่ยั่งยืนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

การเพิ่มปริมาณในการใช้ทรัพยากรอย่างรวดเร็วที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และที่จะยังเพิ่มปริมาณการใช้มากขึ้นในอนาคต จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสมดุลของธรรมชาติและจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์มากยิ่งขึ้น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือการสร้างจริยธรรมในการใช้ทรัพยากรและการพัฒนาที่ยั่งยืน จะช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติ จึงนับเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยป้องกันแก้ไขและพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ อาจนำไปใช้ได้ในความหมายที่เหมือนกัน กล่าวคือ ทรัพยากรธรรมชาติล้วนเป็นองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมที่จะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อันจะทำให้สิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศเกิดความสมดุล แต่การร่อยหรอของทรัพยากรอย่างรวดเร็วรวมทั้งกระบวนการผลิตและแปรรูปทรัพยากรและการใช้ทรัพยากรที่เพิ่มมากขึ้น ได้ก่อให้เกิดสารพิษในสิ่งแวดล้อม ทำให้สิ่งแวดล้อมขาดความสมดุล ดังนั้น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จึงมีความหมายเช่นเดียวกัน

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นคำที่เริ่มนำมาใช้ได้ไม่นานนี้ เมื่อมนุษย์ได้ประสบกับปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม จึงทำให้เกิดแนวความคิดที่จะสงวนรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมเอาไว้ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เองโดยตรง ดังนั้น การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงหมายถึงการใช้ทรัพยากรน้อยที่สุด และก่อให้เกิดผลเสียแก่สิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด เพื่อให้มนุษย์ที่จะเกิดมาในรุ่นต่อไปได้มีทรัพยากรธรรมชาติไว้ใช้ในการดำรงชีวิต อย่างไรก็ตาม ในสภาวะที่สิ่งแวดล้อมได้เกิดความเสื่อมโทรมลงมากเช่นปัจจุบันการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีความสูญเสียและก่อให้เกิดผลเสียแก่สิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด จะยังไม่เป็นการเพียงพอสำหรับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงควรมีความหมายรวมไปถึงการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้กลับคืนสู่สภาพเดิมหรือทดแทนความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมให้ได้มากที่สุดด้วย

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตามที่กรมป่าไม้ได้กำหนดเป็นหลักการใช้มีดังนี้

1. การใช้ให้นานที่สุด การใช้ทรัพยากรทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นสิ่งของเครื่องใช้ใดๆ จะต้องถนอมรักษาเพื่อให้ได้ใช้สิ่งของเหล่านั้นให้นานที่สุด ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้รวดเร็วเกินไป
2. การใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด การใช้สิ่งของต่างๆ ให้เกิดประโยชน์ให้ได้มากที่สุด และมีผู้ได้รับประโยชน์จำนวนมาก จะช่วยลดปริมาณความต้องการในการแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติลงได้
3. การนำกลับมาใช้ใหม่ ของใช้หลายอย่างที่ได้นำมาใช้จนเก่าหรือหมดสภาพการใช้ไปแล้ว ถ้าได้นำไปปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงสภาพให้เป็นวัตถุดีบ เพื่อทำเป็นสินค้ากลับมาใช้ใหม่ จะช่วยลดการแสวงหาทรัพยากรและลดการทำลายสิ่งแวดล้อมลงได้
4. การทดแทน ทรัพยากรบางชนิดหายาก หรือมีอยู่จำนวนน้อย การแสวงหาวัสดุอื่นที่มีอยู่มาก หรือมีค่าน้อยกว่ามาใช้ทดแทน ก็จะช่วยลดการสูญเสียทรัพยากรที่หายากลงได้ และยังช่วยให้วัสดุหรือทรัพยากรที่ไม่มีค่ากลับมีค่าเพิ่มขึ้นด้วย
5. การบูรณะซ่อมแซม สิ่งของเครื่องใช้หลายชนิด ถ้าได้รับการบูรณะซ่อมแซมในส่วนที่ชำรุดหรือสึกหรอให้กลับสู่ในสภาพที่ใช้งานได้ จะช่วยยืดอายุการใช้และลดอัตราการทำลายสิ่งแวดล้อมโดยส่วนรวมลงได้
6. การฟื้นฟูความเสื่อมโทรม ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้และอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมควรได้มีการเร่งฟื้นฟู เพื่อให้มีทรัพยากรธรรมชาติไว้ใช้ และเพื่อรักษาความสมดุลของธรรมชาติด้วย

7. การลดอันตรายจากสารพิษ สารพิษหลายชนิดเมื่อนำไปทิ้งจะก่อให้เกิดอันตรายต่อมนุษย์และระบบนิเวศ ดังนั้น ก่อนทิ้งสารพิษหรือของเสียเหล่านั้น ควรทำให้สารพิษหรือของเสียอยู่ในสภาพที่ก่อให้เกิดอันตรายต่อระบบนิเวศให้น้อยที่สุด

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เป็นมาตรการสำคัญที่จะทำให้มนุษย์ได้มีปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตต่อไปทั้งในปัจจุบันและอนาคต แต่การอนุรักษ์ดังกล่าวจะต้องใช้เงินทุนจำนวนมาก ต้องได้รับความร่วมมือจากประชาชนอย่างกว้างขวางในการป้องกัน และฟื้นฟูสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมไปแล้ว มิฉะนั้นแล้วมนุษย์เองก็จะขาดปัจจัยในการดำรงชีวิตเกิดโรคภัยไข้เจ็บ และเกิดภัยธรรมชาติขึ้นในที่สุด

4.2 หลักการพัฒนาที่ยั่งยืน

คำว่าพัฒนาที่ยั่งยืนแปลมาจากคำว่า Sustainable Development โดยคำว่า Sustainable ได้ถูกนำไปใช้ในยุโรปอย่างแพร่หลายประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา เมื่อการพัฒนาเศรษฐกิจได้ก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติ คำว่า ความยั่งยืน หรือ Sustainable จึงมักนำไปใช้กับคำที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะการอนุรักษ์ (Conservation) เช่น Ecological Sustainability และจากการประชุมระหว่างประเทศหลายครั้ง

ได้เป็นที่ยอมรับว่า การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นต้นเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม คำว่า Sustainable จึงได้ถูกนำไปใช้เรียก เศรษฐกิจแบบยั่งยืน หรือ Sustainable Economic และการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือ Sustainable Development

การประชุมของ World Commission on Environment and Development ณ กรุงโตเกียว เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2530 ได้ประกาศข้อตกลงของการประชุมในหนังสือ Our Common Future ได้เรียกร้องให้ประเทศต่างๆ พัฒนาประเทศอยู่บนพื้นฐาน ดังนี้

1. ปรับทิศทางการเจริญเติบโต
2. เปลี่ยนแปลงการเจริญเติบโตอย่างมีคุณภาพ
3. การดำรงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ
4. รักษาอัตราการเติบโตของประชากร
5. พิจารณาการใช้เทคโนโลยีและการจัดการสมัยใหม่
6. การตัดสินใจในการพัฒนาด้วยการผสมผสานทั้งเรื่องสิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจเข้าด้วยกัน
7. พื้นฟูความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ
8. ความร่วมมือระหว่างประเทศอย่างจริงจัง

ใน พ.ศ. 2534 United Nation Environmental Programme (UNEP) และ World Wide Fund for Nature (WWF) ได้ให้คำจำกัดความถึงขอบเขตของการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ ดังนี้

1. การให้ความเคารพต่อชีวิตอื่นๆ ทั้งในปัจจุบันและอนาคต
2. ปรับปรุงคุณภาพชีวิตของมนุษย์
3. การดำรงรักษาโลกและความหลากหลายทางชีวภาพ
4. ลดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ
5. การคำนึงถึงสมรรถนะ (Carrying Capacity) ของโลก
6. การปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมของบุคคล
7. ใช้ชุมชนดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง
8. กำหนดขอบเขตในการผสมผสานระหว่างการพัฒนาและการอนุรักษ์
9. ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างประเทศ

นอกจากนั้น ในการประชุมของโลกที่กรุงริโอเดอจาไนโร ณ ประเทศบราซิล เมื่อ พ.ศ. 2535 ได้เน้นการให้ความสำคัญเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาว่า ประเทศต่างๆ พึงให้ความสำคัญของการศึกษาเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา โดยเฉพาะในระดับอุดมศึกษา ควรให้การศึกษแก่นักศึกษาทุกคน การสร้างเครือข่ายการศึกษาระหว่างประเทศ และการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จนปัจจุบันสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาได้เริ่มนำไปใช้ในการศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาของประเทศไทยหลายแห่ง

4.3 นโยบายการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่จะก่อให้เกิดผลที่ยั่งยืนยาวนาน คือ การพัฒนาที่ไม่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่คุณภาพสิ่งแวดล้อม และต้องกระทำอย่างจริงจัง โดยดำเนินการในด้านต่างๆ ดังนี้

1. การควบคุมการเพิ่มประชากร การเพิ่มประชากรทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างกว้างขวาง ต้องการการผลิตอาหารเพิ่มขึ้น ต้องการที่อยู่อาศัยต้องการน้ำดื่มน้ำใช้เพิ่มขึ้น เป็นต้น ความต้องการที่เพิ่มขึ้นเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดการร่อยหรอขาดแคลนทรัพยากร เกิดสารพิษในสิ่งแวดล้อม และทำให้ธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมขาดความสมดุลในที่สุด การหยุดยั้งการเติบโตหรือการหยุดยั้งการเพิ่มประชากรมนุษย์ จะช่วยลดความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและลดปริมาณการใช้ทรัพยากรธรรมชาติลงได้

2. การฟื้นฟูสภาพแวดล้อม สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ การพังทลายของหน้าดินจะต้องได้รับการป้องกันมิให้เกิดสภาพเสื่อมโทรมขึ้นต่อไป และจะต้องฟื้นฟูพัฒนาปลูกป่า ขุดลอกหาแหล่งน้ำ การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมต่างๆ ต้องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ เป็นต้น

3. การป้องกันกำจัดสารพิษ สารพิษที่แพร่กระจายในอากาศ แหล่งน้ำและที่อยู่ในวงจรอาหารจะต้องกำจัดออกไป โดยการป้องกัน ควบคุมการใช้สารพิษเหล่านั้นทั้งในการเกษตร อุตสาหกรรม และในบ้านเรือน มีแหล่งรวบรวม จัดการ และขจัดสารพิษเหล่านั้นมิให้แพร่กระจายออกไป

4. การวางแผนการใช้ที่ดินและน้ำ ที่ดินที่มีอยู่ทั่วประเทศทั้งในชนบทและในเมืองจะต้องมีการจัดสรรการใช้ให้เหมาะสมกับสมรรถนะของเดิม ไม่ว่าเพื่อประโยชน์ทางเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การใช้เป็นชุมชนที่อยู่อาศัย และการใช้เพื่อการสาธารณูปโภค จะต้องเป็นไปอย่างสอดคล้องเหมาะสม และให้ประโยชน์สูงสุด น้ำที่ใช้ทั้งเพื่อการเกษตร อุตสาหกรรม และอุปโภคบริโภค จะต้องมีการวางแผนการใช้ให้เกิดความเป็นธรรม พอเหมาะแก่ฤดูกาล และเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการใช้ ทั้งป้องกันมิให้มีการแพร่กระจายสารพิษ หรือป้องกันน้ำเสียมิให้แพร่กระจายไปสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ

5. การประหยัดการใช้ทรัพยากร การใช้ทรัพยากรทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นน้ำ ไฟฟ้า หรือพลังงานอื่นๆ การกิน และการใช้เครื่องใช้ในชีวิตประจำวันทุกชนิด จะต้องเป็นไปอย่างประหยัด และใช้ประโยชน์ให้ได้มากที่สุด

6. การพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม เทคโนโลยีจะนำมาใช้ทั้งในการเกษตร อุตสาหกรรม การสื่อสารคมนาคม และในครัวเรือน จะต้องเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และไม่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทั้งจะต้องมีการพัฒนาเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพในการแก้ไขและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมได้ด้วย

7. ค่านิยมและวัฒนธรรมที่เหมาะสม ค่านิยมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต และการใช้ปัจจัยในการดำรงชีวิต จะต้องเป็นไปอย่างพอเหมาะพอดีกับกำลังการผลิตที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศ การโฆษณาประชาสัมพันธ์ไม่ควรก่อให้เกิดค่านิยมที่ฟุ่มเฟือย

8. การควบคุมอาวุธสงคราม อาวุธที่ใช้ทำสงครามและเพื่อประโยชน์ในการทำลบล้างกันจะต้องถูกควบคุมจำกัดการสร้าง การใช้ และการซื้อขายกัน เพื่อป้องกันการข่มขู่ รุกราน การได้เปรียบในการใช้ทรัพยากร และผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการใช้อาวุธสงครามเหล่านั้น

9. การให้การศึกษา การให้การศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศ สังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี หรือวิชาการด้านอื่นๆ จะต้องผสมผสานกันอยู่ ถูกต้องและเป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพก่อให้เกิดสติปัญญา ก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ในชีวิตและธรรมชาติอย่างรอบด้าน และก่อให้เกิดทักษะที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตที่แท้จริง

4.4 โครงการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในปัจจุบันได้มีการพัฒนาที่ยั่งยืนเกิดขึ้นในหลายรูปแบบ ทั้งที่ดำเนินการโดยบุคคล องค์กรทั้งเอกชนและราชการโดยเฉพาะโครงการในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ที่ได้ดำเนินงานมาอย่างเป็นรูปธรรมและเป็นที่น่าสังเกตว่า โครงการพัฒนาที่ประสบความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมเกิดขึ้นอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น และเป็นการพัฒนาแบบพอเพียง ซึ่งสรุปหลักการดำเนินงานของการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ดังนี้

1. การมีกินมีใช้ โครงการพัฒนาที่จะเกิดผลอย่างยั่งยืนจะเป็นโครงการที่จะเน้นการผลิตปัจจัยในการดำรงชีวิตเป็นเบื้องต้น เพื่อให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้ โดยมีต้องพึ่งพิงปัจจัยจากภายนอกมากนัก แต่จะอาศัยปัจจัยในการดำรงชีวิตจากภายนอกเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ทำให้ครอบครัวลดค่าใช้จ่ายลงไปได้ การลงทุนในการประกอบอาชีพมีไม่มาก ทำให้ลดภาระหนี้สินและลดผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในที่สุดจะได้ชีวิตที่เป็นสุขคือการอยู่ดีกินดี

2. การดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นจะเป็นตัวชี้ชัดถึงรูปแบบการประกอบอาชีพที่เหมาะสม การสงวนรักษาและพัฒนาสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติจะช่วยให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ตามควรแก่สภาพ ซึ่งก่อให้เกิดความรักและความผูกพันกับท้องถิ่นที่อยู่อาศัย ลดปัญหาสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาของเมือง ลดภาวะการใช้จ่ายของประเทศในการพัฒนาที่สูญเปล่า และลดการเสียดุลการค้าต่างประเทศ

3. การพัฒนาภูมิปัญญาของท้องถิ่นและการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้จากการใช้ความรู้และเทคโนโลยีที่มีอยู่แบบดั้งเดิมของท้องถิ่นและพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมไปใช้ในท้องถิ่น ทำให้ลดผลกระทบของการใช้เทคโนโลยีต่อสิ่งแวดล้อม และเป็นการพัฒนาวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม

4. การศึกษาด้วยการปฏิบัติ การศึกษาและสังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติ ก่อให้เกิดความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น เกิดทักษะและสติปัญญาในการคิดสร้างสรรค์ รู้จักริเริ่ม นวัตกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติจึงเป็นความรู้ที่ให้คุณค่า ต่อชีวิตอย่างแท้จริง เพราะทำให้เข้าใจธรรมชาติ ชีวิต และสังคมอย่างกลมกลืน (วินัย วีระวัฒนานนท์. 2541 : 158 – 167)

5. เอกสารเกี่ยวกับการเรียนการสอนตามแนวพุทธศาสตร์

พุทธธรรมเป็นเสมือนแก้วมณีซึ่งเจียรไนในรัศมีหลายเหลี่ยม นักวิชาการสามารถจัด มุมมองให้เห็นประกายเลื่อมรุ่งไฉฉางหลายวิธีการ พุทธธรรมเสนอหลักการพัฒนามนุษย์ ที่มุ่งการฝึกฝนอบรมตนให้บรรลุอิสรภาวะหลุดพ้นจากปัญหา โดยทั่วไปแล้วพุทธศาสนิกชน จะเข้าใจหลักพุทธธรรมในแง่ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ศีล ประเพณี พิธีกรรมเท่านั้น แท้จริงแล้วพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักการพัฒนามนุษย์และหลักการเรียนรู้ไว้ อย่างเป็นระบบครบกระบวนการมีองค์ประกอบและขั้นตอนตามลำดับต่อเนื่องสมบูรณ์

5.1 ความหมายของการเรียนรู้

การเรียนรู้คือกระบวนการที่ผัสสะทั้ง 6 ของมนุษย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ สัมผัสและสัมพันธ์กับสิ่งเร้า เกิดธาตุรู้ คือรู้สึก หมายรู้ รู้คิด รู้แจ้ง และมีการกระทำโต้ตอบ ฝึกฝนอบรมตนเองหรือโดยกัลยาณมิตรจนประจักษ์ผล เกิดคุณภาวะ หรือความรู้ และความดี เกิดสมรรถภาวะ หรือความสามารถ เกิดสุขภาวะ หรือความผาสุกพอเหมาะพอควร และเกิด อิสรภาวะ หรือพ้นจากทุกข์และความเป็นทาส

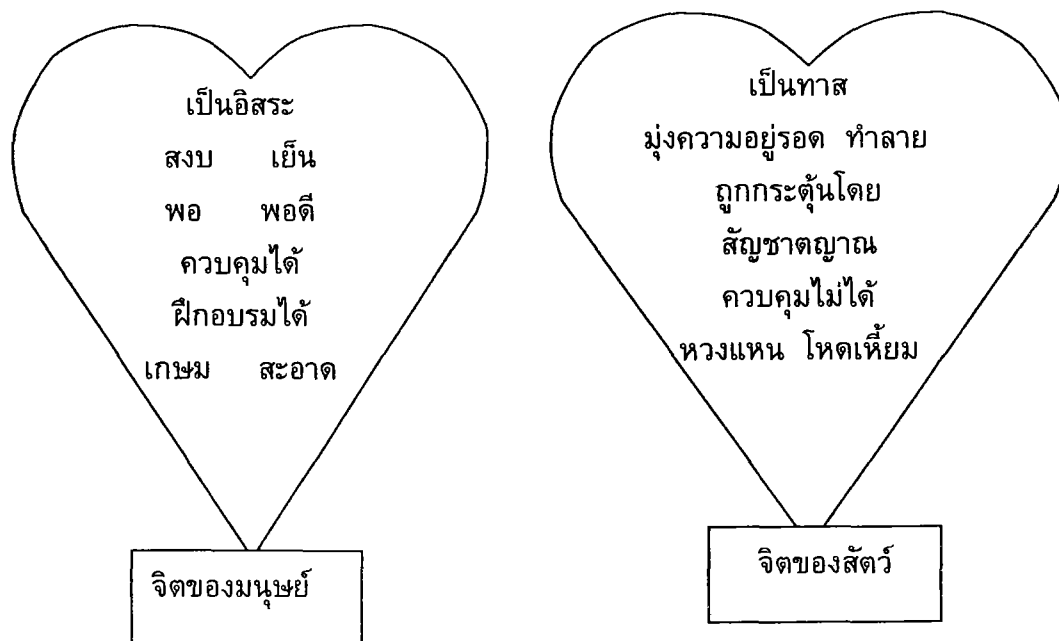
5.2 หลักของการเรียนรู้

1. พระพุทธศาสนามองมนุษย์ ทั้งในฐานะที่เป็นเอกัตบุคคล (as an individual) และในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม ซึ่งต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่น (กัลยาณมิตร) ตามหลักพระพุทธศาสนา บุคคลแต่ละคนมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย จักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น หลักดังกล่าวนี้แสดงว่าการเรียนรู้ที่ได้ผลเกิดจากการที่ผู้สอน รู้จักผู้เรียนแต่ละคนทั้งทางด้านบุคลิกลักษณะ นิสัย อุปนิสัย ความรู้สึกนึกคิด ความถนัด และ ผู้สอนต้องมุ่งจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาผู้เรียนแต่ละคนให้เต็มตามความสามารถของเขา การจัดกระบวนการเรียนรู้ตามหลักดังกล่าวต้องสร้างฉันทะแก่ผู้เรียนแต่ละคน ในเวลาเดียวกัน ก็ต้องเน้นกิจกรรมที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนได้ทำงานเป็นกลุ่ม และฝึกทักษะทางสังคม เพื่อความเป็นสมาชิกที่ดีของกลุ่มด้วย

2. มนุษย์เป็นเวไนยสัตว์ หรือ เวไนยบุคคล สามารถได้รับการสั่งสอนฝึกฝน และอบรมบ่มนิสัยได้ ซึ่งความหมายของ "สัตว์" ในภาษาไทย หมายถึงดิรัจฉาน หรือ เตร็จฉาน ก็เนื่องด้วยสิ่งมีชีวิตในประเภทนี้ยังดำเนินชีวิตไปตามสัญชาตญาณ เมื่อหิวก็ออก ล่าหากิน เมื่อกลัวก็หลบหลีก เมื่อโกรธก็ทำลายล้าง ความแตกต่างทางรูปร่างมีได้จำแนก

มนุษย์และสัตว์ออกได้อย่างชัดเจน หากบอกได้เพียงว่านี่เป็นคน นี่เป็นสัตว์ การจำแนกมนุษย์ต่างจากสัตว์จึงต้องจำแนกโดยระดับของจิตที่ได้รับการฝึก และพัฒนาจนแตกต่างกัน

สมน อมรวิวัฒน์ ได้อธิบายความแตกต่างของระดับจิตระหว่างมนุษย์และสัตว์ไว้เป็นแผนภาพ ดังนี้

ภาพประกอบ 3 ความแตกต่างระหว่างจิตของมนุษย์และสัตว์

หลักการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา ปรากฏในพุทธพจน์ที่แสดงว่ามนุษย์นั้น เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกให้พัฒนาได้ กระบวนการพัฒนามนุษย์มุ่งเน้นที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มุ่งทำความเข้าใจในธรรมชาติ และความเจริญเติบโตของมนุษย์ ทั้งทางกายและทางจิตและจากการที่มีสมมุติฐานว่ามนุษย์เป็นเวไนย สามารถฝึกฝนอบรมได้ทั้งโดยตนเองและโดยสิ่งแวดล้อม (ปรโตโมสะ) กระบวนการเรียนรู้จึงมีจุดเริ่มต้นที่บุคคลมีขั้นตอนดำเนินการที่สัมพันธ์สอดคล้อง มุ่งเน้นที่บุคคล หลักของการพัฒนาตน ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา จุดหมายปลายทางของการเรียนรู้ ก็คือ อริสราพทั้งทางกายและจิตของบุคคลนั่นเอง รวมถึงเพื่อเกื้อกูลแก่สังคมโลกทั้งมวล

3. มนุษย์มีภาวะทางสติปัญญาแต่กำเนิด (สชาติกปัญญา) และแม้ว่ามนุษย์จะมีความแตกต่างกัน ก็จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้เกิดการเรียนรู้ (โยคปัญญา) คำว่า "ปัญญา" ในพระพุทธศาสนา หมายถึง "ความรู้ทั่ว ปรีชา หยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจยังแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามความเป็นจริง" สชาติกปัญญาเป็นคุณภาพของสมอง (ส่วนหนึ่งของกาย - รูป) ซึ่งติดตัวมาแต่กำเนิด แต่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมว่ามีความสำคัญยิ่งกว่ามนุษย์จึงจำเป็น

ต้องได้รับการพัฒนาให้เกิดโยคปัญญา หรืออีกนัยหนึ่งมีคำว่า ญาณ จิตปัญญา ภาวจิตปัญญา ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติเมื่อได้รับการฝึกฝนอบรมแล้ว หากศึกษาพระไตรปิฎก โดยตลอด จะพบว่า พระบรมศาสดาได้วางหลักการเรียนรู้ โดยคำนึงถึงความพร้อม ความสามารถ ความถนัด ความสนใจ ของผู้เรียนอย่างมาก พระองค์ทรงให้กำลังใจแก่ผู้เรียน โดยเน้นเรื่องวิริยะ คือ ความเพียร ในการฝึกฝนตนเอง เพื่อผลสัมฤทธิ์ของการเรียนรู้ ตามหลักอิทธิบาท 4 จากหลักการนี้เองที่ทำให้พระองค์และพระสาวกเผยแผ่พระพุทธธรรมด้วย วิธีการหลากหลาย เพื่อให้สาธุชนเกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง

4. พระพุทธศาสนานิยามหลักการเรียนรู้ของมนุษย์ว่าเกิดขึ้นในวิถีชีวิตมีลักษณะ เป็นองค์รวมของรูป (กายภาพ : กาย - วาจา) กับนาม (จิตภาวะ) ซึ่งเป็นการเรียนรู้ไปตามความเจริญเติบโต (พัฒนาการ) ของชีวิต จากหลักการเรียนรู้ข้างต้น สุนน อมรวิวัฒน์ ได้นำมาอธิบายวิธีการเรียนการสอนด้วยกระบวนการซึมซับ ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนารูปกับ นาม รวมกันเข้าเป็นชีวิตหรือขั้น 4 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ความข้อนี้อาจอธิบายให้เข้ากับศัพท์ทางครุศาสตร์ว่าการเรียนการสอนเป็นการพัฒนามนุษย์ด้านพฤติกรรม ความรู้สึก การรับรู้ การคิดพิจารณา และความรู้แจ้ง ทั้งนี้ผู้สอนและผู้เรียนต้องใช้สติและ ปัญญาทำกับการฝึกฝนอบรมโดยตรง

หากจะอธิบายให้ชัดเจนขึ้น การพัฒนารูปกับนามเป็นฐานของการเรียนรู้ ทั้งหมดของ มนุษย์

รูป จำแนกได้เป็น

1. รูปร่าง คือ โครงสร้างของกาย ประกอบเป็นร่างกายของมนุษย์ (body)
2. รูปลักษณ์ (appearance)
3. พฤติกรรม อาการ การกระทำ ท่วงท่า ท่วงที (Performance)

นาม (จิต) จำแนกได้เป็น

1. เวทนา - รู้สึก (feeling, sensation)
2. สัญญา - การกำหนดได้หมายรู้ (perception)
3. สังขาร - การปรุงคิด (mental formation)
4. วิญญาณ - การรู้แจ้ง (knowledge, consciousness)

5. การเรียนรู้ของมนุษย์มีแกนหลัก 3 แกน คือ การฝึกฝนตนเองเรื่องศีล (self - training in morality) การฝึกฝนตนเอง เรื่องสมาธิ (self - training in mentality or concentration) การฝึกฝนตนเองเรื่องปัญญา (self - training in wisdom)

หลักการเรียนรู้ทั้ง 3 แกนนี้มีลักษณะเป็นหลักและแนวปฏิบัติที่บูรณาการของการพัฒนามนุษย์ในพระไตรปิฎก เรียกว่า ไตรสิกขา หมายถึง การฝึกหัดอบรมกาย วาจา และจิตของมนุษย์ ให้สามารถค้นพบและควบคุมตนเอง เรียนรู้และพัฒนาตนเองโดยใช้ปัญญา เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนและเกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น ตามหลักการศึกษาศาสตร์ 3 ประการ คือ ศีล

สมาธิ ปัญญา สุนน อมรวิวัฒน์ ได้สรุปกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาว่า "...การฝึกหัดอบรมตามหลักไตรสิกขา เป็นการศึกษาที่มีลักษณะบูรณาการและปัจจัยการที่ว่ามีลักษณะบูรณาการนั้น เพราะทุกองค์ประกอบคือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั้นอยู่ในองค์รวมของมรรคมีองค์แปดมีลักษณะผสมผสานกลืนอย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน มีความสอดคล้องรองรับกันทั้งในด้านที่ต้องละเว้นและในด้านที่ต้องงอกงาม ยากที่จะแยกออกอย่างโดดเดี่ยว และไม่สามารถตัดองค์ประกอบข้อใดทิ้งไปได้..." หลักการเรียนรู้ตามแนวไตรสิกขาจึงมีความสมบูรณ์ที่ผู้สอนต้องรู้จักผู้เรียนแต่ละคนและถือว่าผู้เรียนเป็นมนุษย์ที่ต้องได้รับการพัฒนาทั้งทางกาย วาจา จิต และปัญญา การเรียนการสอนตามนัยแห่งพระพุทธศาสนาจึงมิใช่การถ่ายทอดความรู้ด้านปริยัติเท่านั้น หากแต่เน้นการฝึกหัดอบรม (ปฏิบัติ) และการวิเคราะห์ประเมินผลการปฏิบัตินั้นด้วย (ปฏิเวธ) นอกจากนี้การฝึกหัดอบรมตามแนวไตรสิกขายังเน้นความสำคัญของการเป็นกัลยาณมิตรและความสำคัญของสังคมา สังฆะที่ช่วยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้อีกด้วย

6. การพัฒนาปัญญา

จุดหมายของการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ การเกิดปัญญา ซึ่งต้องพัฒนาโดยการแสวงหาความรู้ (สุตมยปัญญา) การฝึกฝนคันถิ (จินตามยปัญญา) และการฝึกฝนตนเอง (ภาวนามยปัญญา) โดยทั่วไปนักการศึกษาที่นำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนมักจะเรียงลำดับการเรียนรู้โดยเริ่มต้นจากการแสวงหาความรู้ด้วยการฟัง การรับเอาจากผู้อื่นก่อน แล้วจึงจะนำมาคิดปฏิบัติ เกิดการเรียนรู้ แท้จริงกระบวนการพัฒนาปัญญา อาจเกิดขึ้นตามลำดับดังกล่าวก็ได้ หรือเกิดขึ้นจากจินตามยปัญญาก่อน คือ คันถิเอง แล้วจึงแสวงหาความรู้เพิ่มเติม นำมาไตร่ตรอง ปฏิบัติจนเกิดปัญญารุ่งขึ้น บางครั้งผู้ที่มีระดับสติปัญญาสูงอาจเริ่มต้นที่การทดลองปฏิบัติ คือ ภาวนามยปัญญา แล้วคิดค้นหาเหตุผลด้วยตนเอง แสวงหาความรู้เพิ่มเติม จนเกิดปัญญารุ่งแจ้ง ก็สามารถเป็นไปได้อีก

กระบวนการพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธศาสตร์ มีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1. กระบวนการพัฒนาปัญญา มีความสมบูรณ์โดยตลอด ทั้งจุดหมายและระดับได้แก่โลกียปัญญาและโลกุตระปัญญา มีขั้นเริ่มต้น คือ สัจจะและศรัทธา มีวิธีดำเนินการที่เน้นการทดลองฝึกปฏิบัติและพิสูจน์ความจริงของสาระความรู้ด้วยตนเอง

2. กระบวนการพัฒนาปัญญา มีลักษณะบูรณาการ คือ ฉายภาพรวมของบัณฑิตและอธิบายให้เห็นความผสมกลมกลืนขององค์ประกอบปัจจัยต่างๆ ที่ก่อให้เกิดปัญญา เช่น ทาน - ศีล - ภาวนา - ศรัทธา - โยนิโสมนสิการ การเว้นชั้ว - ทำดี - จิตบริสุทธิ์ ปริยัติ - ปฏิบัติ - ปฏิเวธ เป็นต้น

3. กระบวนการพัฒนาปัญญา มีลักษณะพัฒนาการที่ก้าวเวียน (Spiral growth) มิใช่การพัฒนาแบบขั้นบันไดตรงๆ เพราะความเจริญงอกงามทางปัญญามีลักษณะที่สัมพันธ์กันตั้งแต่จุดเริ่ม จุดก้าว และจุดผ่านขึ้นไป พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นนักวางระบบและระดับความรู้ (hierarchy of knowledge) ที่ละเอียดลึกซึ้งที่สุด

4. กระบวนการพัฒนาปัญญามีลักษณะที่ยังรากลึกลงด้วยมิใช่พุ่งขึ้นอย่างเดียว ต้นไม้นั้นยิ่งเติบโตสูงขึ้นเท่าใดก็ต้องหยั่งรากลึกลงอย่างแข็งแรงด้วยเท่านั้น การบรรลุซึ่งความรู้แจ้ง คือ ญาณจึงหมายถึง "การหยั่งรู้" การบรรยายธรรมของพระองค์จึงเป็นการแสดงธรรมที่ ลาด ลุ่ม ลึก ลงตามลำดับ ประดุจหาทรายที่ลาดสู่มหาสมุทร ฉะนั้น การศึกษาฝึกหัดอบรม ตนให้เกิดปัญญาเป็นการเริ่มปฏิบัติจากพฤติกรรมภายนอก คือ กาย วาจา แล้วละเอียด ประณีตลึกลงสู่จิตอันสุขุมเป็นลำดับ จนสามารถชำระสิ่งเศร้าหมอง (กิเลส) ที่เคลือบจิตอยู่ โดยรอบและลึกลงสู่อนุสัยที่ตกตะกอนอยู่ภายใน เมื่อใดจิตของมนุษย์สะอาดทั้งดวง ญาณ (ปัญญา) ก็จะสว่างโพล่งในลักษณะของการรู้แจ้ง (insight) ถ้านักการศึกษาไทยนำกระบวนการ พัฒนาปัญญาแนวพุทธศาสตร์มาใช้ การศึกษาย่อมเป็นการ "บ่มเพาะ ปลูกฝัง" สิ่งดีงามที่ แทรกลึกลงไปภายในแล้วจึงฉายคุณค่าออกมาภายนอก จะมีใช้การศึกษาแบบเคลือบและฉาบทา เป็นการศึกษาเทียมเช่นในปัจจุบัน

5. กระบวนการพัฒนาปัญญาตามนัยของพุทธศาสนา เน้นการสร้างแรงจูงใจและสิ่ง เร้า (ศรัทธา) และการฝึกฝนตนเอง เมื่อเกิดสมาธิและปัญญาแล้วต้องละสิ่งเร้าเหล่านั้นเสีย เหลือแต่ ปัญญาและองค์ความรู้ทุกอย่างที่มนุษย์ได้เรียนรู้ต้องมีสติกำกับและมีแนวทางปฏิบัติที่ชอบธรรม คือ มรรคมืองค์แปด เสมอ

6. กระบวนการพัฒนาปัญญาตามนัยของพระพุทธศาสนา มิได้มุ่งหมายเพียงให้เกิด ปัญญาเท่านั้น แต่อุดมการณ์สูงสุด คือ การใช้ปัญญาปฏิบัติให้เกิดอิสรภาพอันสมบูรณ์ คือ อิสรภาพจากสิ่งแวดล้อมภายนอกและอิสรภาพในจิตใจของตนเอง

การเรียนรู้ตามหลักพุทธศาสตร์จึงต้องเป็นไปตามวัตถุประสงค์เชิงมโนธรรมและ วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม เน้นวิธีการเรียนรู้ การค้นพบด้วยตนเองการประเมินตนเองและ ปรับปรุงแก้ไขผลแห่งการปฏิบัตินั้นเป็นเนืองนิจ โดยมีครูเป็นกัลยาณมิตรคอยชี้แนะแนวทาง ช่วยสร้างบรรยากาศทางวิชาการและสิ่งแวดล้อมที่มีสุนทรีย์ภาพ

5.3 ฐานของการเรียนรู้

คำว่า การเรียนรู้ เป็นคำที่แยกออกเป็นเรียนและรู้มิได้ เพราะการเรียนรู้ตามนัย แห่งพระพุทธธรรม หมายถึง กระบวนการที่ผัสสะทั้งหกของมนุษย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (ธรรมารมณ์) ได้สัมผัสและสัมพันธ์กับสิ่งเร้า หรือสภาพแวดล้อมทั้งที่เป็นมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์คิดประดิษฐ์ขึ้น แล้วมีการกระทำโต้ตอบประจักษ์ผล การเรียนรู้นั้น ครอบคลุมถึงความเข้าใจเนื้อหาสาระ (ปริยัติ) กระบวนการปฏิบัติ ฝึกฝนอบรม ทั้งโดยตนเอง และโดยกัลยาณมิตร (ปฏิบัติ) การปฏิบัติฝึกฝนอบรมนี้ทำให้เจริญและเกิดความรู้ ความคิดที่ ถูกต้องดีงาม การฝึกฝนดังกล่าวจึงมีไวพจน์ ได้แก่ ศัพท์ ภาวนา ทมะ และสิกขา ซึ่งล้วนแต่ เป็นการเรียนรู้โดยการฝึกฝนอบรมตนทั้งสิ้น และผลของการเรียนรู้ทั้งด้านปริยัติ และปฏิบัติ คือ ปฏิเวธ เป็นการประจักษ์ผลของการเรียนรู้ทั้งหมด เกิดคุณภาวะ (ความรู้และความดี)

สมรรถภาวะ (ความสามารถ) สุขภาวะ (ความผาสุกพอเหมาะพอควร) และอิสรภาวะ (พ้นจากความเป็นทาส)

การเรียนรู้ตามนัยแห่งพุทธธรรมเน้น "คน" เป็นศูนย์กลาง กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการพัฒนา "คน" ทั้งในลักษณะที่เป็นปัจเจกชน (คือคนแต่ละคน) และการพัฒนา "กลุ่มคน" ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ เมื่อ "คน" มีความสำคัญที่สุดของการเรียนรู้วิธีการฝึกฝนอบรมจึงเป็นการพัฒนาทุกองค์ประกอบของความเป็น "คน" และหากวิเคราะห์ความหมายของการเรียนรู้ดังกล่าวข้างต้น ธรรมชาติของ "คน" ประกอบด้วยชั้นห้า แยกออกได้เป็น รูป กับ นาม การพัฒนารูป กับนาม จึงเป็นรากฐานของการเรียนรู้ โดยธรรมชาติ มนุษย์ประกอบด้วยรูป (กาย) กับนาม (จิต) ซึ่งรวมเป็นชั้นห้า ได้แก่ รูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ การเรียนรู้ จึงเป็นกระบวนการที่พัฒนาทั้ง รูปกับนาม เป็นองค์รวม (holistic process) การรับรู้และการเรียนรู้ จึงมีลักษณะที่บูรณาการจากระบบผัสสะทั้งกายทวารและมนทวาร พระพุทธศาสนาจึงเน้นความสำคัญของการฝึกหัดอบรมตนให้รู้จักใช้ระบบผัสสะด้วยปัญญา ฝึกสติ ฝึกจิต ให้รู้ผิดชอบชั่วดี ก็จะทำให้บุคคลสามารถพัฒนาชีวิตให้พ้นทุกข์ได้

5.4 ปัจจัยของการเรียนรู้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายว่า มนุษย์ดำเนินชีวิตได้ด้วยการเรียนรู้ และการดำเนินชีวิตของมนุษย์ประกอบด้วยพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา "เมื่อจะพัฒนาคนก็ต้องพัฒนา 3 ด้าน คือ พัฒนาพฤติกรรม พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญา" ตามหลักการเรียนรู้ที่เป็นสากล การเรียนรู้ เป็นการพัฒนาพฤติกรรม ซึ่งหมายถึงการแสดงออกทางวาจา ทำทาง และการปฏิบัติได้จริงตามจุดประสงค์ของการเรียนรู้นั้นๆ ด้วยเหตุนี้การจัดวางแผนการเรียนการสอนในสถานศึกษาแต่ละระดับจึงเป็นการตั้งจุดประสงค์เชิงพฤติกรรม มีการพัฒนาพฤติกรรมของผู้เรียน เช่น พฤติกรรมการอ่าน การเขียน การทำงานกลุ่ม การแก้ปัญหา เป็นต้น การวัดและการประเมินผล จึงเป็นการสังเกตการบันทึกพฤติกรรมและผลของการปฏิบัติเท่าที่เห็นชัดตามจุดประสงค์เชิงพฤติกรรม การเรียนรู้ดังกล่าวนี้เป็นแนวคิดทางจิตวิทยากลุ่มพฤติกรรมนิยม ซึ่งเน้นการเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับพฤติกรรมตอบสนอง

อย่างไรก็ตามหลักการเรียนรู้ตามทฤษฎีพัฒนาการทางเชาว์ปัญญา เผยแพร่ โดย ชอง เปียเจต์ (Jean Piaget) เจอโรม บรูเนอร์ (Jerome Bruner) และออซูเบล (David P. Ausubel) โครงสร้างการรู้คิด (Cognitive structure) อีกด้วย และโครงสร้างการรู้คิดนี้ย่อมสะสม ชับซ้อนขึ้นตามพัฒนาการของผู้เรียน ทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนวกระบวนการข่าวสาร (Information processing) การเรียนรู้ทางสังคม (Social learning) และ แนวมนุษยนิยม (Humanism) ล้วนอธิบายถึงกระบวนการการเรียนรู้ที่มนุษย์ได้สัมผัสเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม ทั้งที่เป็นสังคมมนุษย์ ข่าวสาร และความจำสถานการณ์ เกิดความรู้ การรู้คิดของตนเอง ตลอดจนแรงจูงใจที่จะพัฒนาตนไปสู่ความดีงามสูงสุดได้

ตามนัยแห่งพุทธธรรม จุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ คือ ธาตุรู้ที่เกิดจากผัสสะทั้งหลาย คือ รูปกับนาม เมื่อรู้ได้ ความรู้นั้นก็จะพัฒนาไปโดยการฝึกปฏิบัติจนรู้แจ้งชัดเจนเป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งจะนำไปสู่จุดหมายปลายทาง คือ ความเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ปัจจัยที่เสริมสร้างสัมมาทิฐิ ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยของการเรียนรู้มีอยู่ 2 ปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงการศึกษาว่าปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ มี 2 ประการ ดังนี้ คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ

1. ปรโตโฆสะ คือ เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอนแนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะส่วนที่ฟังตามถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรมความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคลอันเป็นกัลยาณมิตร (hearing or learning from others : Inducement by others) ข้อแรกนี้ เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายนอก ได้แก่ ปัจจัยทางสังคม อาจเรียกง่ายๆ ว่า วิธีการแห่งศรัทธา

2. โยนิโสมนสิการ คือ การทำในใจโดยแยบคาย การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามสิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้าสืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือ ปัญหานั้นๆ ออกให้เป็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปาทานของตนเข้าจับ (analytical reflection : reasoned of systematic attention) ข้อสองนี้ เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายใน ได้แก่ ปัจจัยภายในตัวบุคคล อาจเรียกง่ายๆ ว่า วิธีการแห่งปัญญา

คุณสมบัติที่เป็นจุดประสงค์ของการเรียนรู้แนวพุทธธรรม คือ การที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ฝึกตนเองตามหลักของศีล สมาธิ ปัญญา แล้วเป็นผู้ที่มีความรู้ที่จริง รู้แจ้ง (วิชา) และเป็นผู้ที่มีความประพฤติดี (จรณะ) ความรู้ดีช่วยให้ผู้เรียนสามารถวิเคราะห์ลักษณะของความทุกข์ เหตุของทุกข์ การดับทุกข์และทางที่นำไปสู่การดับทุกข์ (อริยสัจสี่) ส่วนความประพฤติดีย่อมนำความเจริญไพบูลย์มาสู่ผู้เรียนทั้งในแง่ของตนเอง และในแง่ของการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ย่อมมีอิสรภาพทั้งทางกายและทางจิตใจ ดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขสงบที่แท้

จุดประสงค์ของการเรียนรู้หรือการฝึกหัดอบรมตนเองของพุทธศาสนิกชนคือการพัฒนาชีวิตและจิตใจของตนเองให้บรรลุอิสรภาพ คือ หลุดพ้นจากความเขลา ความอยาก และการยึดมั่นถือมั่นมีสภาวะของจิตใจที่แจ่มใส สะอาด สว่าง สงบเย็น อันเป็นประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์จะพึงมีพึงได้ จุดประสงค์การเรียนรู้ระดับนี้ เรียกว่า ปรมาตถประโยชน์ เป็นการหลุดพ้นจากวัฏวนของความทุกข์ (ปริสสุทธี) และเขมะ (ความเกษม) สภาวะเช่นนี้เรียกว่า นิพพาน

จุดประสงค์การเรียนรู้ระดับรองลงมา คือ สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือประโยชน์ที่จักเกิดขึ้นในกายหน้า หรือในอนาคต จุดประสงค์ของการเรียนรู้ในระดับนี้เป็นการหลุดพ้นจาก

รากเหง้าของอกุศลมูล คือ การฝึกหัดอบรมตนให้รู้จักควบคุมกาย วาจา ใจ มิให้ตกเป็นทาสของความโลภ ความโกรธ และความหลงผิด กระบวนการเรียนรู้เริ่มต้นด้วยศรัทธา การถึงพร้อมด้วยศีล การเสียสละ และการใช้ปัญญาเข้าถึงความจริงของชีวิต ซึ่งหากผู้ใดสามารถฝึกฝนอบรมตนได้เช่นนี้ ย่อมเกิดผลดีต่อชีวิตอนาคต

จุดประสงค์การเรียนรู้ระดับที่ตรงตัวผู้เรียนในปัจจุบัน คือ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ เป็นผลการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น เห็นได้ทันทีที่บุคคลได้ฝึกหัดอบรมตนให้ขยันหมั่นเพียร ทำหน้าที่รักษาสถานะและทรัพย์ที่แสวงหามาได้ คบมิตรดี และเลี้ยงชีวิตอย่างพออยู่พอกิน

จากอธิบายมาแล้วข้างต้น จะเห็นจุดประสงค์ของการเรียนรู้ตามนัยแห่งพุทธศาสนานั้น มุ่งที่ความเจริญไพบูลย์ของชีวิตคนแต่ละคน ความสัมพันธ์ที่สงบสันติระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมที่เป็นทั้งธรรมชาติ สังคมมนุษย์และเทคโนโลยี จุดประสงค์ของการเรียนรู้ดังกล่าวล้วนเน้นให้พ้นจากความอยาก การบริโภคทางวัตถุอย่างฟุ้งเฟ้อเกินตน แต่ต้องการให้เกิดความพอดี หรือคุณภาพของชีวิตมนุษย์อย่างแท้จริง

การศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เป็นองค์ประกอบหลักของกระบวนการพัฒนามนุษย์ในสังคมไทย แม้ว่าการจัดกระบวนการเรียนรู้ได้เน้นการฝึกหัดอบรมกาย วาจา ใจ การฝึกคิด การพัฒนาปัญญา โดยมุ่งที่ตัวคนเป็นศูนย์กลาง แต่การศึกษาตามหลักพุทธศาสนาก็มิได้ปฏิเสธความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับวัฒนธรรมชาติ สังคม สิ่งแวดล้อม หากแต่ต้องเป็นกิจกรรมชีวิต หรือกิจกรรมสัมพันธ์ที่มีความพอดี มีคุณภาพ และมุ่งสู่สิริสภาพ

กระบวนการเรียนรู้ตามนัยแห่งพุทธธรรม จึงเป็นการพัฒนามนุษย์ให้มีชีวิตอยู่อย่างมีสติ มีวิชา และมีปัญญา โดยมุ่งสู่สิริสภาพที่แท้จริง คือ การพ้นทุกข์ แก้ปัญหาได้ การฝึกหัดอบรมนั้นเน้นที่ตัวบุคคล คือ คน เป็นศูนย์กลาง และการพัฒนาคนยังเน้นที่การพัฒนาจิตใจ หรือพัฒนาจิตให้สามารถกลดละสิ่งชั่ว เจริญเพิ่มพูนสิ่งดี และฝึกจิตให้บริสุทธิ์เกษม กระบวนการเรียนรู้มีจุดประสงค์และวิธีการเป็นขั้นตอน มีระดับความลุ่มลึกมุ่งสู่จุดประสงค์ที่เกิดแก่ตนเป็นปฐม และพัฒนายิ่งขึ้นสู่อุดมคติไพบูลย์ ฐานของการเรียนรู้อยู่ที่ธรรมชาติและลักษณะของชีวิตมนุษย์ การปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ส่วนปัจจัยของการเรียนรู้นั้นได้แก่วิธีการแห่งศรัทธาและวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งได้รวบรวมกระบวนการเรียนรู้ทั้งหมดไว้ตั้งแต่การตั้งจุดประสงค์ การกำหนดสาระหลัก การแสวงหาความรู้ การค้นพบความรู้ การคิดค้นและการวิเคราะห์ประเมินตน อันเป็นผลของการฝึกหัดอบรมถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ จนทำให้ปัญญาได้พัฒนาขึ้น เป็นกัลยาณชน และอริยชน ตามลำดับ (สุมน อมรวิวัฒน์. 2542 : 1 - 9)

เทคนิควิธี 4

การเทศน์ทางการอบรมสั่งสอนโดยทั่วไปตามวิธีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ประกอบด้วย 4 วิธีที่จะก่อให้เกิดผลดีในการสอนคือ สันทิสสนา การสอนให้รู้แจ้ง ด้วยการจำแนกแยกแยะ เห็นเหตุเห็นผล เห็นจริง ก่อให้เกิดความเข้าใจที่ถ่องแท้ สมาทปนา การแนะนำเพื่อนำเอาสิ่งที่ได้รู้นั้นนำไปใช้ไปปฏิบัติ นำไปหัดทำ จนมองเห็นคุณค่าของความรู้

ที่ได้รับ สมุตเตชชา การสอนให้เกิดนิสัยในการอยากรู้ อยากเห็น อยากแสวงหา มีความมานะอดสาหะมีความเพียรในการค้นคว้าความรู้ ความจริงเพื่อนำไปใช้ไปปฏิบัติ สัมผัสทั้งสนา การให้กำลังใจในสิ่งที่ได้กระทำ ได้ปฏิบัติโดยชี้แจงให้เห็นคุณค่าหรือประโยชน์อันพึงเกิดพึงได้จากผลสำเร็จนั้น จะเห็นได้เทศนาวิธีทั้ง 4 ประการ เป็นการให้ความรู้ที่จะนำไปปฏิบัติได้จริง และอานิสงฆ์ที่จะเกิดกับบุคคลอื่นสิ่งอื่นนั้น ล้วนเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความสุขความเบิกบานขึ้นกับตนเอง การนำความรู้ไปปฏิบัติในการช่วยเหลือ แก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม จะด้วยความไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่เห็นแก่ตัว หรือการไต่ลงมือปฏิบัติพัฒนาสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง ล้วนก่อให้เกิดความรู้ ความเบิกบานให้แก่ผู้ประพฤติปฏิบัติได้เช่นเดียวกัน

แต่อย่างไรก็ตาม หลักธรรมในพระพุทธศาสนาจะประกอบไปด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นเนื้อหาสาระ จะประกอบด้วยความรู้ที่เกี่ยวกับความจริงตามธรรมชาติกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ชีวิตและองค์ประกอบของชีวิตทั้งที่เป็นกาย จิต อารมณ์ และสิ่งที่มากระทบ ส่วนที่เป็นทางปฏิบัติ ประกอบด้วยวิธีการเข้าถึงการรับรู้ในส่วนที่เป็นจริงตามธรรมชาติทั้งมวล และส่วนที่นำไปสู่การพ้นจากการถูกครอบงำให้เกิดความมกมาย การนำไปสู่ทางพ้นจากปัญหาหรือความทุกข์และส่วนที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น ซึ่งเป็นวิธีสอนอบรมผู้อื่น ทั้งเป็นข้อปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ ครู และผู้ให้ความรู้ฝึกอบรมผู้อื่น ดังที่กล่าวไว้นี้จึงเห็นได้ว่าส่วนของการให้การศึกษาอบรมตามภาระของพระสงฆ์ที่มีอยู่นั้น มีส่วนสำคัญที่จะนำไปสู่การแก้ไข หรือพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ที่ก่อให้เกิดรูปแบบของการดำเนินชีวิตที่ประหยัดไม่ฟุ้งเฟ้อ เกื้อกูลซึ่งกันและกัน และการกระทำตนให้เป็นประโยชน์ ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำดังกล่าวจะก่อให้เกิดความอิ่มเอิบ ความสุข ความสบายแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติเองได้ในที่สุด (วินัย วีระวัฒนานนท์. 2541 : 213 - 214)

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่องการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมดังต่อไปนี้

งานวิจัยในประเทศไทย

เนื่องน้อย บุญเนตร (2526 : 119) ได้ศึกษาเรื่องหน้าที่ทางจริยธรรมของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อม พบว่า คำสอนในพุทธศาสนาแฝงความคิดเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมไว้ไม่ใช่น้อย ศิล 5 หรือศีล 8 ซึ่งเป็นหัวใจของการดำเนินชีวิตของชาวพุทธนั้น เป็นข้อพิสูจน์ที่เห็นได้ชัดว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาซึ่งเล็งเห็นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ซึ่งให้ถึงความ เป็นสมาชิกของมนุษย์ในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ในความคิดของพุทธศาสนานั้น การบริโภคต่างๆ มีเพื่อการดำรงชีวิต เพื่อแก้ทุกข์และเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชีวิตให้พ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง การเดินทางสายกลางเป็นวิถีสำคัญในการดำรงชีวิตของชาวพุทธ

ถ้าเราเป็นชาวพุทธที่แท้จริงแล้ว การสำรวมในการบริโภคย่อมจะต้องเป็นวิถีชีวิตสำคัญของเรา การที่มนุษย์เบียดเบียนสัตว์และสภาพแวดล้อม ความละโมภ ดันหาอยากได้ในสิ่งที่ไม่จำเป็น ต่อการดำรงชีวิต ความไม่รู้เท่าทันในความหลง ราคะ ซึ่งทั้งหมดนี้จะนำมาซึ่งปัญหาทาง สภาพแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องมลพิษ จำนวนประชากร หรือการลดน้อยลงของ ทรัพยากรธรรมชาติ

สุนทรี จินธรรม (2531 : 174 - 175) ศึกษาองค์ประกอบที่สัมพันธ์กับพฤติกรรม ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของประชาชนในหมู่บ้านปฐมมโศก จังหวัดนครปฐม พบว่าผู้ที่มีการศึกษา 8 มีพฤติกรรมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมสูงกว่าผู้ที่มีการศึกษา 5 และกล่าวว่าข้อค้นพบดังกล่าวอาจ เนื่องจากผู้ที่มีการศึกษา 8 มีข้อปฏิบัติที่เคร่งครัดกว่าผู้ที่มีการศึกษา 5 คือ การรู้จักประมาณในการบริโภค เว้นจากการละเล่นมหรสพ และการเว้นขาดจากเครื่องตกแต่งประดับประดา ซึ่งช่วยในการ ประหยัดในการใช้ทรัพยากร

บุญตัน หล้ากอง (2532 : 143) ได้ศึกษาพบว่า มีหลักธรรมที่เป็นการส่งเสริม การพัฒนาชุมชนในด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อม และกล่าวว่าหลักธรรมเหล่านั้นสามารถนำมา ประยุกต์ใช้สนับสนุนการดำเนินงานตามแผนพัฒนาสิ่งแวดล้อมหลายประการ คือ หลักสัมปรายิกัตตะ ได้แก่ ปัญญาสัมปทา สัทธาสัมปทา จาคสัมปทา และศีลสัมปทา

สุโข อุบลทิพย์ (2532 : 107) ได้ศึกษาบทบาทของสถาบันศาสนาที่มีต่อการพัฒนา แบบผสมผสานของหมู่บ้านอพยพในโครงการเขื่อนเขี้ยวหลาน พบว่า ราษฎรมีความต้องการ ที่จะให้พระภิกษุเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชุมชน เพราะถือว่าสถาบันศาสนามีความพร้อม ต่อการพัฒนามาก ไม่ว่าจะเป็นด้านสถานที่ เครื่องมือเครื่องใช้และพระสงฆ์ยังเป็นผู้ที่ชาวบ้าน ให้การเชื่อถือ

เพชร ภูมิอนันท์ (2533 : 45) ศึกษาเรื่องพุทธศาสนาและเศรษฐกิจในวิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต พบว่า การบริโภคที่สำรวมระมัดระวังไม่ฟุ่มเฟือย เป็นหลักคำสอน ที่สอนให้ใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด และการไม่เบียดเบียนผู้อื่นในทางพุทธศาสนาไม่ได้หมายความว่า เฉพาะคนเท่านั้น เพราะเรามีหลักที่ว่า "อหิงสา สัพพปณาน" แปลว่าไม่เบียดเบียนสิ่งทั้งปวง ซึ่งหมายถึงระบบทั้งหมดที่สัมพันธ์กันในสภาพแวดล้อม

สมคิด เพ็งอุดม (2535 : 34) ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาชุมชนได้ พบว่า มีพระสงฆ์นักพัฒนาหลายรูปได้ปรับเปลี่ยนความเชื่อและค่านิยมของชาวบ้านในด้าน สังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ การอบรมสั่งสอนแนะนำชาวบ้านว่า การทำความสะอาดบ้านเรือน หรือชุมชน ไม่ทิ้งขยะมูลฝอยลงในแม่น้ำลำคลองก็คือการทำบุญอย่างหนึ่ง

ประสพสุข พันธุประยูร (2535 : 82) ทำการวิจัยบทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย พบว่าปัจจุบันพระสงฆ์มีบทบาทในการ อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นอย่างมาก และจากกรณีศึกษาพระสงฆ์ เจ้าอาวาสวัดจำนวน 6 รูป พบว่า มีวิธีในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่เหมือนกัน 8 วิธีคือ กำหนดเขตวัดหรือสำนักสงฆ์

เป็นเขตอภัยทาน สั่งสอนชาวบ้านให้หยุดยั้งการทำลายป่า ฟื้นฟูสภาพป่าที่ถูกทำลายโดยการร่วมกันปลูกป่า สร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า ให้หลักธรรมทางพุทธศาสนา จัดทำแนวเขตป่าอนุรักษ์ เช่น ปักป้าย ปักหลักเขตที่แน่นอน จัดตั้งองค์กรในชุมชนให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในการอนุรักษ์ และระดมชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์ป่า

พระสงฆ์แต่ละรูป มีวิธีในการเทศนาสั่งสอนชาวบ้านตามคุณลักษณะส่วนตัวของตน และต่างก็หาวิธีการและกลยุทธ์ที่แตกต่างกันเช่น บางรูปมีอุปกรณ์โสตทัศนศึกษาประกอบในการเทศนาสั่งสอนชาวบ้าน และบางรูปก็มีนิทานเป็นอุทาหรณ์ แต่ละรูปต่างก็มุ่งที่จะสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านยอมรับผลเสียหายจากการทำลายทรัพยากรป่าไม้ เช่นให้เห็นสภาพปัจจุบันของดินฟ้าอากาศซึ่งฝนตกไม่ถูกต้องตามฤดูกาล เกิดความแห้งแล้ง น้ำในแม่น้ำลำคลองและแหล่งน้ำต่างๆ ตื้นเขิน ดินเสื่อมสภาพ เป็นต้น นอกจากนี้การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า ยังได้มีการปลูกฝังอุดมการณ์ ให้ความความคิด จัดสร้างกลุ่มชาวบ้านเพื่อการอนุรักษ์ ใช้อำนาจในชุมชนและองค์กรจากภายนอก ตลอดจนสร้างความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อีกด้วยและในผลการวิจัยเดียวกันนี้ยังพบอีกว่า พระสงฆ์จากกรณีตัวอย่างได้แสดงทัศนะต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ตรงกันและคล้ายคลึงกัน ได้แก่ ป่าไม้เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิด การอนุรักษ์ป่าเป็นหน้าที่ของรัฐและประชาชนที่จะต้องร่วมมือกัน โดยพระสงฆ์จะมีบทบาทสำคัญในการสร้างความร่วมมือดังกล่าวได้เป็นอย่างดี หลักธรรมทางศาสนาช่วยแก้ปัญหาได้ พระสงฆ์กลุ่มอนุรักษ์ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ไม่ทำลายธรรมชาติ พระสงฆ์กลุ่มอนุรักษ์ต้องปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง และให้ความร่วมมือกับรัฐบาล

นอกจากนี้พระสงฆ์ ยังได้กล่าวถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนาว่าทุกข้อสามารถนำมาใช้สั่งสอนให้ชาวบ้านเกิดความสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้ รวมทั้งหยุดยั้งการทำลายป่าเป็นอย่างดี และยอมรับว่าพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับป่าไม้ ส่วนหลักธรรมที่ใช้เป็นเครื่องชี้แนะชาวบ้านนั้นได้แก่ อริยสัจ 4 กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เมตตา กตัญญู บุญกิริยาวัตถุ 10 ศีล ทาน ภavana และบุคคลใดอยู่ได้ต้นไม้นี้ใด ตัดถอนต้นไม้นั้น บุคคลนั้นเป็นผู้กตัญญู

วาสนา วงศ์ยิ้มย่อง (2539) ได้ทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระในชุมชนจากการศึกษาพบว่า พระในฐานะบุคลากรของสถาบันศาสนายังคงมีความสำคัญต่อชุมชน เพียงแต่จะต้องมีการจัดการบางประการเพื่อให้ชุมชนเห็นความสำคัญดังกล่าว ทั้งทางด้านการเผยแผ่และธำรงศาสนา การให้การศึกษาแก่ชุมชน ตลอดจนการพัฒนาชุมชนเพื่อความกินดีอยู่ดีของประชาชน จากการที่พระเคยมีบทบาทในฐานะครูของชุมชนมาก่อน ย่อมแสดงถึงความสำคัญของพระต่อการให้การศึกษาแก่ประชาชน แม้ในปัจจุบันบทบาทในการจัดการศึกษาโดยตรงจะเป็นของส่วนราชการไปแล้วก็ตาม แต่จากการศึกษาก็ได้พบว่าพระยังคงมีความสำคัญและมีบทบาทในการให้การศึกษาแก่ชุมชนในลักษณะการศึกษาเพื่อการดำเนินชีวิตประจำวันทั้งในด้านหลักธรรม ความรู้ทางศาสนา และความรู้อื่นๆ อันอาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของการให้ศึกษานอกระบบที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับชุมชน

พระมหาสมชาย เจริญกิจ (2540) ได้ศึกษาในหัวข้อ วัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ : ศึกษาเปรียบเทียบและลักษณะและกิจกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยปัจจุบัน พบว่า คุณลักษณะของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ในทัศนะของพระสงฆ์และนักวิชาการศาสนาแบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ ลักษณะของวัด กิจกรรมของวัดภายในสังคมสงฆ์ และกิจกรรมของวัดที่สัมพันธ์กับชาวบ้านหรือชุมชน โดยสรุปลักษณะของวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ควรเป็นสถานที่สงบ ร่มรื่น มีลักษณะเป็นป่าหรือสวน มีการจัดสัดส่วนพื้นที่ภายในวัดได้เหมาะสมและลงตัว เอื้ออำนวยต่อการใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การศึกษาและเป็นศูนย์รวมในการทำกิจกรรมเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ส่วนในด้านกิจกรรมของวัดที่สัมพันธ์กับชาวบ้านหรือชุมชนนั้น พระสงฆ์จะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับชุมชน กิจกรรมของวัดควรลดทอนช่องว่างระหว่างบรรพชิตกับฆราวาส ให้การศึกษาตามหลักไตรสิกขาเพื่อสร้างฐานความเป็นคนในทางจิตวิญญาณ และควรจัดกิจกรรมในวันสำคัญโดยเป็นกิจกรรมในลักษณะที่ให้ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและส่งเสริมวัฒนธรรมไทย รวมทั้งชักจูงชาวบ้านให้รู้จักรักษาและสืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม มาณี ไชยธีรานุกูลศิริ และคณะ (2540 – 2541) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศาสตร์และศิลป์ในการอบรมคุณธรรมและพระเถระ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และบทบาทพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์ กรณีศึกษาในภาคกลางและภาคตะวันออก โดยศึกษาทัศนะของพระสงฆ์รูปที่พุทธศาสนิกชนให้ความศรัทธา ผลการวิจัยพบว่าบทบาทประการหนึ่งที่พระสงฆ์ควรจะมีเพิ่มมากขึ้น คือบทบาทในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งบทบาทด้านนี้พระสงฆ์เคยทำมาแต่อดีต โดยการดูแลรักษาต้นไม้ในบริเวณวัด ปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้ร่มรื่น การรักษาสภาพที่เป็นธรรมชาติไว้เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์นานาชนิด แต่การทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมปัจจุบันรุนแรงขึ้น พระสงฆ์จึงต้องมีบทบาทเป็นผู้นำในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนด้วย เช่น การรักษาป่า การดูแลแหล่งน้ำ โดยร่วมกับทางราชการ องค์กรเอกชน และประชาชน แล้วแต่โอกาส นอกจากนี้พระสงฆ์กลุ่มตัวอย่างยังมีความเห็นว่าการพัฒนาบริเวณวัด เช่น สิ่งก่อสร้าง การจัดสาธารณูปโภค การรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยจะเป็นแบบอย่างแก่ผู้พบเห็นให้นำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาต่อไป การที่พระสงฆ์มีการพัฒนาตนเองในด้านการดูแลทำความสะอาดวัด ประชาชนที่มาวัดได้เห็นเป็นแบบอย่างก็จะกลับไปทำงานบ้านบ้าง ถือเป็นการพัฒนาดตนเองเพื่อพัฒนาคนอื่น

ไพฑูรย์ ปานประชา (2541 : 135 - 137) ได้ศึกษาบทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สรุปได้ดังนี้

1. การประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ประชาชนในสังคม ซึ่งการปฏิบัติตามหลักการข้อนี้เป็นสิ่งที่พระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้ถือเป็นวัตรปฏิบัติอยู่แล้ว ได้แก่ การศึกษาทำความเข้าใจจรรยาวัตรของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับธรรมชาติ

แล้วนำมาปฏิบัติให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม ถึงแม้ว่าในปัจจุบัน อาจจะหาที่สงบแบบธรรมชาติเช่นนั้นค่อนข้างยาก แต่ก็ยังสามารถสร้างวัดหรือที่พักของสงฆ์ ให้เป็นที่สะอาดและร่มรื่นด้วยธรรมชาติได้ การประพฤติตนเป็นแบบอย่างแก่ประชาชนทั่วไป ของพระสงฆ์ในปัจจุบันจึงได้แก่การจัดบริเวณวัดให้สะอาด ร่มรื่น เป็นระเบียบ ถ้ามีที่ว่าง ภายในบริเวณวัดก็ปลูกต้นไม้ หรือการสร้างสถานที่พึงธรรมตามธรรมชาติ การปลูกต้นไม้ เพื่อสร้างความร่มรื่นให้กับวัดจะทำให้มีนกและสัตว์อื่นๆ มาอาศัย ซึ่งจะช่วยเพิ่มความเป็น ธรรมชาติให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ผู้ที่มีโอกาสเข้าไปในวัดจะเกิดความรู้สึกที่ดี เห็นคุณค่าของการรักษา ธรรมชาติ และในที่สุดเมื่อเห็นดังนั้นก็นำไปประพฤติปฏิบัติด้วย ในที่สุดก็จะทำให้ธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

2. การปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้แก่ประชาชน เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้ชี้ทางจิตวิทย์ของชนในสังคมไทย ประชาชนจึงมีแนวโน้มที่จะเชื่อฟัง และปฏิบัติตามคำแนะนำสั่งสอนของพระสงฆ์ ดังนั้น ในการเผยแพร่พระธรรมคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้า ถ้าพระสงฆ์ได้เสริมเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเข้าไปด้วยก็จะเป็น ประโยชน์มากยิ่งขึ้น

3. การประยุกต์ใช้ศาสนพิธีเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แม้ว่า ศาสนพิธีจะมีหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา แต่ก็มีประโยชน์ในการส่งเสริมการศึกษาและ การปฏิบัติธรรม ศาสนพิธีเป็นเปลือกที่ห่อหุ้มเนื้อหาของศาสนาเอาไว้ ทำให้เกิดความรู้สึกศรัทธา และเห็นคุณค่า ศาสนพิธีที่นำมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น การบวชต้นไม้ซึ่ง เปรียบเสมือนการบวชพระภิกษุ เมื่อนำวิธีการนี้มาใช้กับต้นไม้จะทำให้คนมีความรู้สึกว่าต้นไม้ นั้นศักดิ์สิทธิ์จึงไม่กล้าทำลายเพราะกลัวบาป เป็นต้น

4. การจัดวัดให้เป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่ความรู้ ข่าวสาร ข้อมูลเกี่ยวกับการ อนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยอาจร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งของรัฐและเอกชน เมื่อคนมาปฏิบัติธรรมหรือมาทำบุญที่วัดก็จะได้มีโอกาสรับรู้ข้อมูลข่าวสารเหล่านั้นด้วย นอกจากนี้ การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนาก็อาจจะสอดแทรกกิจกรรมการอนุรักษ์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเข้าไปด้วย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่องแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามลำดับ ดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย
2. การกำหนดประชากรและการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง
3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
4. การเก็บรวบรวมข้อมูล
5. การจัดทำและการวิเคราะห์ข้อมูล
6. สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นวิจัยเชิงสำรวจ ทั้งเชิงคุณภาพ โดยใช้การตรวจสอบเอกสาร การสัมภาษณ์หาข้อมูลจากผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างแนวทางการสอน และเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสอบถามความคิดเห็นพระธรรมวิทยากร เกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาและสิ่งแวดล้อม
3. สร้างแนวทางการสอน
4. พัฒนาข้อมูลสร้างแบบสอบถาม
5. สอบถามความคิดเห็นของพระธรรมวิทยากรเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้

หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

2. การกำหนดประชากรและการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง

แบบสัมภาษณ์

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้สัมภาษณ์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาและสิ่งแวดล้อม จำนวน 7 ท่าน โดยเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

แบบสอบถาม

ประชากร

ประชากรผู้ตอบแบบสอบถามเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เป็นพระธรรมวิทยากร ซึ่งเป็นพระนักศึกษา ปีการศึกษา 2546 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยสงฆ์) จำนวน 150 รูป

กลุ่มตัวอย่าง

ผู้ตอบแบบสอบถามเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เป็นพระธรรมวิทยากร ซึ่งเป็นพระนักศึกษา ปีการศึกษา 2546 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยสงฆ์) จำนวน 108 รูป จากการประมาณขนาดกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้ตาราง Krejcie and Morgan (พวงรัตน์ ทวีรัตน์. 2543 : 303)

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 อย่าง คือ

1. แบบสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง เพื่อศึกษาข้อมูลและข้อเสนอแนะ
2. แบบสอบถามความคิดเห็นพระธรรมวิทยากรเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ซึ่งเป็นแบบสอบถามแบบปิด โดยแบ่งเป็น 2 ตอน คือ
 - ตอนที่ 1 แบบสอบถามข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับพระธรรมวิทยากร
 - ตอนที่ 2 แบบสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ใน 4 ด้าน คือ ด้านวัตถุประสงค์ ด้านเนื้อหา ด้านกิจกรรมหรือกระบวนการ และด้านการวัดและประเมินผล โดยแบ่งออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่
 1. ระดับ 3 หมายถึง เห็นว่ามีความเหมาะสมมาก
 2. ระดับ 2 หมายถึง เห็นว่ามีความเหมาะสมปานกลาง
 3. ระดับ 1 หมายถึง เห็นว่ามีความเหมาะสมน้อย
 4. ระดับ 0 หมายถึง เห็นว่าไม่มีความเหมาะสม

การสร้างและการหาคุณภาพเครื่องมือในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์

ผู้วิจัยได้สร้างและหาคุณภาพเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า และหลักการทางพระพุทธศาสนาจากเอกสาร ซึ่งมีความสอดคล้องการสิ่งแวดล้อมจากตำรา เอกสาร หนังสือพิมพ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ เพื่อให้ทราบข้อมูลเบื้องต้น
2. นำข้อมูลที่ได้มาสร้างแนวทางการสอน เพื่อนำไปสัมภาษณ์แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยปรึกษาผู้เชี่ยวชาญในการสร้าง ซึ่งแบบสัมภาษณ์มีลักษณะแบบมีโครงสร้างตามแนวทางการสอน
3. นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จแล้วเสนอต่อประธานกรรมการและกรรมการควบคุมปริญญาโท เพื่อตรวจสอบพิจารณาเนื้อหา
4. นำแบบสัมภาษณ์ที่ปรับปรุงแก้ไขจากประธานกรรมการและกรรมการควบคุมปริญญาโทเรียบร้อยแล้ว มาสร้างเป็นแบบสัมภาษณ์ที่สมบูรณ์
5. นำแบบสัมภาษณ์ไปสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง เพื่อศึกษาข้อมูล พร้อมข้อเสนอแนะ

แบบสอบถาม

ผู้วิจัยได้สร้างและหาคุณภาพเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถามความคิดเห็นพระธรรมวิทยากร มหาวิทยาลัยมหกุฎราชวิทยาลัย เกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า นำไปสร้างแบบสอบถาม
2. นำแบบสอบถามที่สร้างเสร็จแล้วไปให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน ซึ่งประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 1 ท่าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการสอน จำนวน 1 ท่าน และผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อม จำนวน 1 ท่าน เพื่อศึกษาพิจารณา ตรวจสอบพิจารณาเนื้อหา ความเที่ยงตรงของเนื้อหา (Content Validity) และความเหมาะสมของแบบสอบถาม
3. นำแบบสอบถามมาปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ แล้วเสนอรายละเอียดต่อประธานกรรมการและกรรมการควบคุมปริญญาโท เพื่อพิจารณาตรวจสอบนำมาแก้ไขปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ แล้วนำไปสอบถามความคิดเห็นของพระธรรมวิทยากร

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

แบบสัมภาษณ์

1. ทำหนังสือจากบัณฑิตวิทยาลัยถึงกลุ่มตัวอย่างผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา ทั้ง 7 ท่าน เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการให้ข้อมูล พร้อมนัดวัน และเวลาในการสัมภาษณ์
2. เตรียมแบบสัมภาษณ์และอุปกรณ์การสัมภาษณ์ เช่น เทป และสมุดบันทึก พร้อมผู้ช่วยวิจัยให้พร้อม
3. เดินทางไปพบกลุ่มตัวอย่าง แจ้งถึงความมุ่งหมายและความสำคัญของการวิจัย ให้กลุ่มตัวอย่างทราบ แล้วเริ่มสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง โดยใช้แบบสัมภาษณ์มีโครงสร้าง สัมภาษณ์เอาข้อมูลพร้อมข้อเสนอแนะให้ได้มากที่สุด
4. นำข้อมูลที่ได้มาจากกลุ่มตัวอย่างแต่ละท่าน มาวิเคราะห์เนื้อหาเชิงบรรยาย
5. นำเนื้อหาที่ได้มาสรุปเป็นเชิงบรรยายเป็นไปตามแนวทางการสอน ซึ่งประกอบด้วย วัตถุประสงค์ เนื้อหา กระบวนการ / กิจกรรม และการวัดและประเมินผล

แบบสอบถาม

1. ทำหนังสือจากบัณฑิตวิทยาลัยถึงอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการเก็บข้อมูล กับพระธรรมวิทยากรที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง
2. เตรียมแบบสอบถามและอุปกรณ์
3. เดินทางไปพบกลุ่มตัวอย่าง แจ้งถึงความมุ่งหมายและความสำคัญของการวิจัยให้ กลุ่มตัวอย่างทราบ พร้อมอธิบายวิธีการตอบแบบสอบถามให้เข้าใจ เพื่อให้ได้แบบสอบถามที่สมบูรณ์
4. นำแบบสอบถามที่สมบูรณ์มาวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป เอสพีเอสเอส/ พีซี (SPSS/PC :Statistical Package for the Social sciences/Personal Computer)
5. นำผลการวิเคราะห์ข้อมูลมาสรุปผลการศึกษาที่ได้

5. การจัดทำและการวิเคราะห์ข้อมูล

การจัดทำข้อมูลในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จัดทำข้อมูลออกเป็น 2 กรณี คือ

แบบสัมภาษณ์

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เนื้อหาเชิงอุปนัย เอาเนื้อหาที่ต้องการ ซึ่งวิเคราะห์ ข้อมูลเป็นแบบบรรยายเนื้อความ

แบบสอบถาม

ในการวิเคราะห์ข้อมูลในครั้งนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ สำเร็จรูป เอสพีเอสเอส/ พีซี (SPSS/PC : Statistical Package for the Social sciences/ Personal Computer) โดยนำข้อมูลทั้งหมดในแบบสอบถามมาวิเคราะห์ ดังรายละเอียด ดังนี้

1. วิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของพระธรรมวิทยากร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ปีการศึกษา 2546 วิเคราะห์โดยใช้สถิติการแจกแจงความถี่และหาค่าร้อยละ

2. วิเคราะห์ข้อมูลความคิดเห็นของพระธรรมวิทยากรเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักของพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยการคำนวณหาค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) โดยกำหนดเกณฑ์การแปลผล ดังนี้

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 2.28 - 3.00 หมายถึง เห็นว่ามีความเหมาะสมมาก

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 1.52 - 2.27 หมายถึง เห็นว่ามีความเหมาะสมปานกลาง

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 0.76 - 1.51 หมายถึง เห็นว่ามีความเหมาะสมน้อย

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 0.00 - 0.75 หมายถึง เห็นว่าไม่มีความเหมาะสม

6. สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลมีดังนี้

1. ค่าร้อยละ
2. แจกแจงความถี่
3. หาค่าเฉลี่ย
4. ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

สัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดสัญลักษณ์ต่างๆ แทนความหมายดังต่อไปนี้

N	แทน	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง
f	แทน	จำนวนความถี่
%	แทน	ร้อยละ
$\bar{X}$	แทน	ค่าเฉลี่ย
S.D.	แทน	ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การจัดทำข้อมูลในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จัดทำข้อมูลออกเป็น 2 กรณี คือ

1. แบบสัมภาษณ์ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงอุปนัยเอาเนื้อหาที่ต้องการ ซึ่งวิเคราะห์ข้อมูลเป็นแบบบรรยายเนื้อหา

2. แบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูล โดยแบ่งออกเป็น 2 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 หาค่าความถี่ และค่าร้อยละ ข้อมูลทั่วไปของพระธรรมวิทยากรกลุ่มตัวอย่าง

ตอนที่ 2 หาค่าเฉลี่ยและค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของความคิดเห็นพระธรรมวิทยากรเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การสัมภาษณ์

จากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาทั้ง 7 ท่าน วิเคราะห์ข้อมูลได้ดังนี้
หลักความไม่เบียดเบียน

ความเบียดเบียน คือ สภาพรวมของความร้ายทั้งหมด ที่คนคนหนึ่งจะมีต่อคนอื่นสิ่งอื่น สัตว์อื่น แม้แต่ต่อตนเอง ทำให้เกิดความเสียหาย ความเลวร้าย ความเสื่อม การทำลาย การล้างผลาญ ขึ้นในโลก ความเบียดเบียน อาจจะแบ่งเป็นข้อใหญ่ๆ 4 ข้อ ดังนี้

1. การเบียดเบียนชีวิต เป็นการเบียดเบียนขั้นหยาบต่ำสุด คือ การประทุษร้ายร่างกายและชีวิต มีการกระทำร้ายต่อผู้อื่น จนถึงขั้นทำให้ตาย ให้พลัดพราก ให้สูญเสีย ให้เสื่อมสลาย แม้การกระทำตนเองให้เสื่อมต่ำ หรือเลวร้าย หรือถึงตาย ก็เป็นการเบียดเบียนอย่างหยาบต่ำเหมือนกัน เพราะเกิดพฤติกรรมที่ร้ายแรง ร้ายกาจ รุนแรง ขึ้นในโลก

2. การเบียดเบียนท่าน คือ การสร้างพฤติกรรมให้ผู้อื่นเกิดความพอกพูนในกามหรือยั่วยุเร่รุ่มให้เกิดโทสะ เกิดความอาฆาต พยาบาท จองเวร และก่อเกิด เร่งเร้า มอมเมา ให้เกิดความเข้าใจผิด ความหลงผิดต่างๆ เรียกว่า โมหะ ความเบียดเบียนท่านนี้ เป็นได้ทั้งกรณีการเร่งเร้ากามราคะ หรือพยาบาท หรือโมหะอื่นๆ ซึ่งเป็นมิจฉาสังกัปปะ ความตำริผิด ตามคำสอนของพระพุทธองค์

3. การเบียดเบียนตน สิ่งหยาบต่ำ หรือ อุกุศลหลักในศาสนาพุทธคือ กาม (ความใคร่) กับพยาบาท (คิดปองร้าย) ดังนั้นถึงแม้จะไม่เจตนาจะก่อให้เกิดในผู้อื่น แต่ถ้าปล่อยหรือเสริมให้เกิดในตน ก็ถือว่าเป็นการเบียดเบียนตนได้ เช่นเดียวกับที่จะเบียดเบียนผู้อื่นการทำตัวเองให้เกิดกาม ก็เป็นการเบียดเบียนตน เป็นการทำให้ตนเองเกิดราคะการเกิดกามเกิดราคะ เป็นการเกิดอาหารของใจ ที่ใจของเราเอง เป็นการเกิดสภาพอารมณ์เป็นการเบียดเบียนตนในแง่หนึ่ง คือเพื่อเสพสมใจอยาก เมื่อไม่ได้สมใจจึงเกิดอาการโทสะภายในจิต โกรธ อยากทำร้าย อยากทำลาย อยากแก้แค้น เป็นความอาฆาต พยาบาทซึ่งเป็นมิจฉาสังกัปปะ เพราะเกิดความร้ายขึ้น แม้แต่ในจิตใจของตนเอง ท่านก็ถือว่าไม่ดีแล้ว

4. การเบียดเบียนโลก ดีความได้หลายระดับ การผลาญทรัพย์ยาก ถือเป็นการเบียดเบียนโลกอย่างหยาบต่ำ เพราะเกิดการทำลาย อันเป็นผลให้เกิดการขาดแคลนและขาดความสมดุลทางธรรมชาติขึ้นในโลก การกระทำความเสื่อมสลาย ตกต่ำ และทำร้ายต่าง ๆ ให้เกิดกับคนอื่น สัตว์อื่น หรือตนเอง ก็ถือว่าเป็นการเบียดเบียนโลกได้อีกส่วนหนึ่ง เพราะทุกคน ทุกอย่าง ย่อมเป็นสมบัติของโลก คน สัตว์ และองค์ประกอบต่างๆ ในโลก ย่อมเป็นเพียงเครื่องอาศัยที่ทุกคนจะต้องร่วมกัน บำรุงรักษาไว้เป็นของกลางสำหรับทุกคน นอกจากนี้ การไม่สร้างสรรค์ สร้างความเจริญ ทำประโยชน์แก่ตนแก่ผู้อื่น และแก่โลกให้เต็มความสามารถของแต่ละคน ก็ยังนับว่าเป็นการเบียดเบียนโลก เพราะตราบได้ที่เรายังมีชีวิตอยู่ ยังอาศัยโลกอยู่ ก็เปลืองพื้นที่ของโลกแล้ว ยังต้องกิน ยังต้องใช้วัสดุโลกแม้หนอยน็ดก็ยังเรียกว่า ต้องใช้ หรือแม้จะไม่กิน ไม่ใช้อะไร ตนก็ยังต้องหายใจสูดเอาออกซิเจนเข้าไปใช้ทำให้เปลืองอากาศ เปลืองแสงสังเคราะห์ร่างกาย หากมีแต่การรับไม่มีกิจการงานใดที่จะทำ

ให้แก่โลก อยู่อย่างเกียจคร้าน ไร้คุณค่า ไร้การงาน ไม่ขยันหมั่นเพียรในการสร้างค่า สร้างคุณแก่โลก ก็ยังนับว่าเป็นการเบียดเบียนโลก

คนเราจะลดละความเบียดเบียนโลก เบียดเบียนคน เบียดเบียนท่าน และเบียดเบียนชีวิตได้ โดยการลดกำม ลดพยายาม เมื่อทำการลดละลงได้บ้างบางส่วนแล้ว ภาษา พระเรียกว่า สูงขึ้นเพราะเกิดการเบียดเบียนน้อยลง เรียกว่า มีฐานอาศัย และฐานที่สูงขึ้นไปอีก คือ ลดถิ่นมิทธะ อุทธัจจกุกกัจจะ วิจิกิจจา ซึ่งเป็นความเบียดเบียนในแนวลึกแนวกว้างที่ละเอียด ประณีตสูงขึ้นไปอีก สำหรับพระอริยะระดับสูงขึ้นๆ ตามฐานะจริง ในพุทธศาสนานั้นมีหลักว่า อหิงสา สัพพปาณานัง แปลว่าไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวงซึ่งสมัยนี้เขาเรียกว่า Ecosystems แปลกันว่า ระบบ นิเวศ หมายถึง ระบบชีวิตทั้งหมดที่สัมพันธ์กันในสภาพแวดล้อม การไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวงก็ เท่ากับเป็นการไม่เบียดเบียนโลก เป็นสิ่งที่ช่วยให้โลกสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยมีศีล มีความเมตตากรุณา มีหิริโอตตปปะ เป็นคุณธรรมและจริยธรรมที่ช่วยยับยั้งป้องกันการเบียดเบียน ซึ่งกันและกัน

หลักแห่งกรรมและผลของกรรม

กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือทำด้วยความตั้งใจหรือจงใจทำดีก็ตามชั่วก็ตาม กรรมเมื่อจำแนกตามคุณลักษณะมีอยู่ 2 ได้แก่ อกุศลกรรม คือกรรมที่เป็นอกุศลหรือกรรมชั่ว และกุศลกรรม คือกรรมที่เป็นกุศลหรือกรรมดี เมื่อจำแนกกรรมตามแหล่งที่มาหรือทางที่ทำการกรรมมี 3 ทาง คือกายกรรม (การกระทำด้วยกาย) วิจิกรรม (การกระทำด้วยวาจา) และมนกรรม (กรรมทำ ด้วยใจ) มีพุทธศาสนสุภาษิตหนึ่งกล่าวว่า “กมฺมุนา วุตตตี โลโก” แปลว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตาม กรรม และมีบาลีบทหนึ่งว่า สพฺเพ สตฺตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง กมฺมสฺสกา เป็นผู้มียกรรมของตน กมฺมทายาท เป็นผู้รับผลกรรมของตน กมฺมโยนิ เป็นผู้มียกรรมเป็นกำเนิด กมฺมพฺนฺธุ เป็นผู้มียกรรม เป็นเผ่าพันธุ์ กมฺมปฏิสฺสธนา เป็นผู้มียกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ยํ กมฺมํ กริยฺสสนฺติ เป็นผู้ทำกรรมอันใดไว้ กลฺยาณํ วา ปาปํ กิ วา ดีหรือชั่ว ตสฺส ทายาทา ภวิสฺสสนฺติ จักเป็นผู้รับผลกรรมนั้น บรรดาคำสั่งสอน ในพระพุทธศาสนา พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเน้นไปในหลักกรรมทั้งสิ้น ทรงสั่งสอน ให้ละกรรมชั่ว ประกอบกรรมดี และชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ เพราะผู้ใดทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่ว ก็จะเป็นผู้ได้รับผลกรรมนั้น เช่นเดียวกันกับการหว่านเมล็ดพันธุ์พืชลงในดิน เมื่อหว่านพืชชนิดใดลงไป ดันพืชที่งอกขึ้นมาก็คงเป็นพืชชนิดที่หว่านลงไปนั้น สมดังบาลีที่มาในสังยุตนิคายสคาถวรรค ว่า บุคคล หว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว นอกจากนี้ พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นผลของกรรมไว้ว่า บุคคลย่อมเป็นผู้ มีอายุน้อยเพราะฆ่าสัตว์ มีโรคน้อย เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ มีโรคมากเพราะเบียดเบียนสัตว์ มีผิวพรรณทรามเพราะมักโกรธแค้น พยาบาท มีผิวพรรณงามดี เพราะไม่โกรธ แค้นพยาบาท มีศักดิ์ต่ำเพราะมักริษยา มีศักดิ์สูงเพราะไม่ริษยา มีโรคทรพญ์น้อย เพราะไม่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีโรคทรพญ์มากเพราะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และบริจาคทาน

เกิดในตระกูลต่ำ เพราะกระต้างถือตัวไม่รู้จักอ่อนน้อม เกิดในตระกูลสูงเพราะไม่กระต้างไม่ถือตัว มีปัญหาทรมาน เพราะไม่ได้ถามหรือแสวงหาความรู้ มีปัญญามากเพราะรู้จักได้ถามและแสวงหาความรู้

ดังนั้น ในการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน จะสูงต่ำ ดีชั่ว จะสุขทุกข์ จะร่ำรวยหรือยากจนขึ้นอยู่กับกรรม การกระทำของตัวเอง การกระทำของแต่ละคนมีผลต่อสังคมชาติบ้านเมือง พระพุทธองค์ตรัสสอนวิถีทางแห่งความสงบเรียบร้อย (สัลเลขธรรม) ว่า ในขณะที่คนอื่นทำความชั่ว เราจักทำความดี ทั้งนี้เพื่อให้ตัวเราเองมีความสุข และไม่เพิ่มความไม่ติงามให้เกิดในสังคม หลักธรรมที่ทรงชี้ถึงกรรมอันเป็นทางบาปไม่ควรดำเนินมี 10 อย่าง ในที่ขมิณกาย มหาวรรค เรียกว่ากุศลกรรมบท 10 มี ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) อทินนาทาน (การลักทรัพย์) กาเมสุมิฉาจารา (การประพฤตินอกใจ) มุสาวาทา (การพูดเท็จ) ปิสุณวาจา (การพูดส่อเสียด) ผรุสวาจา (การพูดคำหยาบ) สัมผัปปลาป (การพูดเพ้อเจ้อ) อภิขฌา (การกล่าวโทษคนอื่น) พยาบาท (คิดปองร้ายคนอื่น) และมิฉาจิฏฐิ (ความคิดเห็นที่ผิด) พร้อมกับทรงชี้หลักกรรมอันมีนัยตรงกันข้าม อันเป็นทางบุญควรดำเนินเป็นไปเพื่อสุคติ เรียกว่า กุศลกรรมบท 10 ดังนี้ ปาณาติปาตา เวรมณี (เว้นจากการฆ่าสัตว์) อทินนาทานา เวรมณี (เว้นจากการลักทรัพย์) กาเมสุมิฉาจารา เวรมณี (เว้นจากการประพฤตินอกใจ) มุสาวาทา เวรมณี (เว้นจากการพูดปด) ปิสุณวาจา เวรมณี (เว้นจากการพูดส่อเสียด) ผรุสวาจา เวรมณี (เว้นจากการพูดคำหยาบ) สัมผัปปลาปา เวรมณี (เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ) อนภิขฌา (ไม่กล่าวโทษคนอื่น) อพยาบาท (ไม่คิดปองร้ายคนอื่น) และสัมมาจิฏฐิ (มีความคิดเห็นที่ถูกต้อง)

หลักในการบริโภค และการดำเนินชีวิต (โภชนมัตตัตถุญดา สันโดษ, สมชีวิตา)

การดำรงชีวิตของคนย่อมต้องมีความต้องการในโภคทรัพย์อันได้แก่ ปัจจัย 4 และสิ่งอำนวยความสะดวก พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญผู้ครองเรือนที่ประเสริฐเลิศสูงสุดว่าต้องปฏิบัติเกี่ยวกับทรัพย์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ดังนี้ แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ข่มเหงผู้อื่น การใช้ เลี้ยงตนและคนที่เกี่ยวข้องรับผิตชอบให้เป็นสุข เผื่อแผ่แบ่งปัน ใช้ทรัพย์ทำสิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ เป็นบุญ รวมทั้งใช้เผยแผ่ส่งเสริมธรรม ไม่ลุ่มหลงหมกมุ่นมัวเมา กินใช้ทรัพย์สมบัติอย่างรู้เท่าทันเห็นคุณค่า จิตใจเป็นอิสระด้วยนิสสรณปัญญา และอาศัยทรัพย์พัฒนาจิตปัญญาให้สูงขึ้น หลักการแสวงหาทรัพย์นั้น พระพุทธเจ้าทรงระบุไว้มีข้อหนึ่งในมรรค 8 ได้แก่ข้อสัมมาอาชีวะ คือการประกอบอาชีพโดยสุจริต หมายถึงการใช้แรงงานให้เกิดผลผลิตแล้วได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรม ตลอดจนการทำหน้าที่ ความประพฤติหรือดำรงตนอย่างถูกต้องและเหมาะสมกับการได้ปัจจัยมาบำรุงเลี้ยงชีวิตนั้นด้วย สำหรับการใช้จ่ายทรัพย์นั้น ทางพุทธศาสนามีหลักในการบริโภคทรัพย์ คือ มัตตัตถุญดา ความรู้จักประมาณ รู้จักพอดีในการบริโภค ความพอดีคือจุดที่คุณภาพชีวิตกับความพึงพอใจมาบรรจบกัน หมายความว่า เป็นการได้รับความพึงพอใจด้วยการตอบสนองความต้องการคุณภาพชีวิต คือบริโภคเพื่อความสติดำรงอยู่ เพื่อความเป็นไปได้ของ

ร่างกายนี้ เพื่อบรรเทาทุกข์เวทนาเก่า เพื่อป้องกันมิให้มีทุกข์เวทนาใหม่ เพื่อความดำเนินชีวิตด้วยดี เพื่อเกื้อหนุนชีวิตอันประเสริฐ เพื่อเกื้อกูลต่อชีวิตที่ติงาม เพื่อการอยู่ผาสุก ในสังคหวัตถุ ท่านให้ ผู้ครองเรือนเผื่อแผ่แบ่งปันทรัพย์ เพื่อแสดงอหิชาศัยไมตรีผูกสามัคคีกันไว้ ตามพระบาลีว่า "ทท มิตฺตานิ คณฺถติ" ผู้ให้ย่อมผูกไมตรีไว้ได้ เพราะผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของคนเป็นอันมาก นอกจากนี้การบริจาค ทรัพย์ เพื่อสาธารณประโยชน์ย่อมถือเป็นการกระจายรายได้ ทำให้ผู้อื่นมีความสุขเป็นสังคมที่ดี พุทธ ศาสนากล่าวถึง บริโภค 2 ได้แก่ บริโภคนอก คือ เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย ส่วนบริโภคใน คือ อาหารและยารักษาโรค บริโภคทั้ง 2 นั้นชื่อว่า ปลิโพธ 2 ที่แปลว่า ความกังวล ตัดความกังวลในเรื่องนี้ ให้เบาบางลงได้เท่าใด ก็เป็นบุญเป็นกุศลได้เท่านั้น ถ้าไม่รู้จักการบริโภคอย่างถูกต้อง กิจกรรมต่างๆ ของชีวิต อันเป็นไปเพื่อการบริโภค ไม่โดยตรงก็โดยอ้อมจะไปเสริมความมักมาก ความเพ้อ ความ พุ่มเพื่อย ความไม่พอดี ตรงข้ามถ้ารู้จักการบริโภคปัจจัยเหล่านี้อย่างถูกต้องแล้ว ก็จะช่วยปลดปล่อย ลดละความมาก ความเพ้อ ความไม่พอดี ให้เข้าทางที่มีความประมาณ ความสำรวม ความมักน้อย ความขยันได้มากขึ้น ชีวิตก็就会有ความกังวลน้อยลง การปรุงแต่ง ความหลงติด ความดิ้นรนแสวงหา สะสมกักตุนให้แก่ตน อันเป็นภาระหนักของชีวิตจะลดลง ชีวิตจะเรียบง่ายขึ้น ขยันขึ้น มีความประหยัดมีความสร้างสรรค์ มีความพอดี ไม่ผลาญทรัพยากรของโลก ไม่มีการแย่งชิง เอาไรต์ เอาเปรียบแม้จะน้อยก็พอได้จริง เอื้อเพื่อเสียสละส่วนตนได้ เมื่อพ้นความจำเป็น หรือตามสมควร

หลักการเสียสละและการให้ทาน (จาคะ และทาน)

มีหลักธรรมหมวดหนึ่งเป็นธรรมสำหรับฆราวาส สำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน คุณธรรม ข้อหนึ่งที่มีในหมวดธรรมนี้คือ ความเสียสละ ศัพท์ทางพระเรียกจาคะ แปลว่า ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขความสบาย แปลผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือ ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบ เห็นแก่ตัวหรือ เอาแต่ใจตัว จาคะ นี้ว่าหมายถึงเอากิริยาที่สละให้ด้วยตั้งใจจะบรรเทาความตระหนี่และความโลภ เพื่อ ช่วยตัวเองให้เป็นคนดี ส่วนสิ่งของที่สละไปนั้นมุ่งให้เป็นสาธารณประโยชน์ เช่น สร้างโรงพยาบาลที่คนเจ็บป่วยควรจะได้รับ การรักษาพยาบาล สร้างโรงเรียน ซึ่งกุลบุตรควรจะได้รับการศึกษาเล่าเรียน บำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งบุคคลผู้เร่าร้อนด้วยกิเลสควรจะได้เข้ารับพระธรรมชำระจิตใจให้สะอาดสงบ และสว่าง เป็นต้น จาคะ หรือความเสียสละนี้ เป็นการให้โดยไม่หวังผลตอบแทน ต่างกับคำว่า ทาน ซึ่งแปลว่าการให้เช่นกัน แต่ ทาน เป็นการให้โดยหวังผลตอบแทน เช่นว่าบุคคลผู้ปรารถนาบุญกุศล ท่านให้มีทานเป็นกิริยาวัตถุ อย่างไรก็ตาม การให้ทานถือเป็นหลักสำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา และถือเป็นมงคลอันสูงสุด เป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดสันติสุขในสังคม เพราะมีความเมตตา กรุณาเป็น มูลฐาน การให้ทานมีหลักอยู่ 5 ประการ คือ ให้ด้วยศรัทธา ให้ด้วยความเคารพ ให้ตามกาล ให้มีจิตอนุเคราะห์ ให้ไม่กระทบตนไม่กระทบผู้อื่น ทานเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องกว้าง เรื่องต้น เรื่องปลาย ของศาสนา มีชั้นเชิงละเอียด ลึกซึ้ง มีการทานวัตถุเป็นเบื้องต้น ทานอกุศลต่าง ๆ เป็นอภัยทาน และ ทานความดี เป็นธรรมทาน เรียกได้ว่าการให้ ทานในศาสนาพุทธมีความหมายว่าทำให้ สละให้

ละให้ ลดให้ เพื่อประโยชน์ตน ประโยชน์ท่าน ให้อภัยการสละออก จนกระทั่งไม่มีความโลภ ไม่มี ความต้องการแลกเปลี่ยนสิ่งใดกลับมาสู่ตนเลย สะอาดกาย วาจา ใจ ถึงขั้นพ้นมิถิลาอาชีวะ ระดับที่ 5 ที่ท่านใช้ความว่า เอาลาภแลกลาภ ถ้าทุกคนฝึกเป็นผู้ให้มากกว่ารับเอา จะเกิดกิจกรรมจนเจือ เอื้อเพื่อ เมื่อแผ่ เสียสละในโลก จะเกิดความสุขสมบูรณ์ พูนเพิ่ม โลกจะไม่ขาดแคลน ไม่ต้องแย่งชิง ไม่ต้องหาทางเอาเปรียบเอาเปรียบ กอบโกย กักตุน ความเบียดเบียนจะไม่มี ความทุกข์ยากแร้นแค้นจะหมดไปนี่คือประโยชน์สูงสุดของสังฆกรรมแห่งการทาน การเสียสละ

หลักทางสายกลาง (หลักมัชฌิมาปฏิปทา)

มัชฌิมาปฏิปทาหรือการทรงธรรมชาตินี้มีความจำเป็นต่อมนุษย์และสัตว์โลก พระพุทธศาสนา จึงสอนให้มนุษย์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายและให้รู้จักดำรงชีวิตในทางสายกลางพร้อมกับมีความสัมพันธ์ กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน ไม่ทำลายธรรมชาติ เพราะการกระทำดังกล่าวต่อธรรมชาติจะก่อให้เกิด ความเดือดร้อนแก่มนุษย์ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อให้พระภิกษุมองเห็นคุณค่า ของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น ห้ามไม่ให้พระภิกษุทำลายชีวิตสัตว์ ไม่ให้พระภิกษุขุดดิน ไม่ให้ พระภิกษุตัดต้นไม้ทำลายป่า เช่น ห้ามไม่ให้พระภิกษุทำให้แหล่งน้ำลำธารเสียหาย เป็นต้น นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังสอนให้รู้จักการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม คือ มัชฌิมาปฏิปทา หรือมรรค มืองค์แปด ซึ่งเป็นอริยสัจข้อที่สี่ในพุทธปรัชญาที่สอนเรื่องความดีหรือข้อปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์และ เป็นอิสระอย่างแท้จริง ทางสายกลางนี้เป็นทั้งระบบคิดและเป็นระเบียบในการครองชีวิตอันจะนำไปสู่ ความสุข ดังนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมครั้งแรก คือ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร มีใจความสำคัญ คือ ทรงชี้ทางที่ผิดอันได้แก่กามสุขัลลิกานุโยค (การประกอบตนให้จมอยู่ด้วยกาม คือ ความใคร่) และอัตตakilมัตตานุโยค (การทรมานตนให้ลำบาก) ว่าเป็นส่วนสุดที่บรรพชิตไม่ควรดำเนินแล้ว ทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติสายกลาง) ได้แก่มรรคเมืองค์ 8 อันประกอบด้วย

1. สัมมาทิฐิ หมายถึง ความเข้าใจที่ถูกต้องในหลักการสำคัญ 3 ประการ คือ อริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ ปฏิจจนูปบาท สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ มนุษย์ชอบที่จะมองว่ามนุษย์เป็นนายของ สิ่งแวดล้อมและสิ่งแวดล้อมเป็นทาสรับใช้ของมนุษย์ สิ่งแวดล้อมจึงถูกมนุษย์นำมาดัดแปลงใช้สอย ในรูปแบบต่างๆ ตามที่มนุษย์ต้องการ มนุษย์จึงควรปรับทัศนะเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเสียใหม่ให้ถูกต้อง ว่ามนุษย์มีความเสมอภาคกันกับทุกสิ่งเพราะล้วนเป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์ เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์แม้กระทั่งต้นไม้ก็อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์นี้ และมนุษย์ก็เป็น สิ่งแวดล้อมอย่างหนึ่งเหมือนกับสัตว์ พืช แม่น้ำ แผ่นดิน เป็นต้น เมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้สิ่งที่อยู่รอบข้างนั้นกระทบกระเทือนไปด้วย มนุษย์จึงไม่ควรแสวงหาผลประโยชน์จาก สิ่งแวดล้อมโดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะตามมา สิ่งแวดล้อมมีประโยชน์ต่อมนุษย์ในด้านร่างกาย จิตใจ และปัญญา เมื่อมนุษย์มีความเห็นที่ถูกต้องว่าสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าต่อการพัฒนาทางร่างกาย จิตใจ และปัญญาของมนุษย์แล้ว ย่อมทำให้มนุษย์มีความรักและความเคารพต่อสิ่งแวดล้อมพร้อมกันนั้น ก็จะทำให้ดำเนินชีวิตที่ถูกต้องให้สอดคล้องกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยดี เพราะหลักนี้เป็นหลักการ

ที่ให้มีมนุษย์เผชิญกับทุกสิ่งทุกอย่างด้วยแนวทางที่เหมาะสมทั้งในด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยเริ่มจากความเห็นถูกต้องซึ่งเป็นส่วนของปัญญาก่อน ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า “ถ้าจะเปลี่ยนวิถีชีวิตของมนุษย์ให้กลมกลืนกับธรรมชาติต้องเปลี่ยนใจให้ลดความโลภ ความโกรธ และความหลง ควบคุมการใช้ชีวิตให้อยู่ในหลักมัชฌิมาปฏิปทา เริ่มต้นด้วยการมีสัมมาทิฐิ คือ มีความเห็นที่ถูกต้องเกี่ยวกับธรรมชาติสิ่งแวดล่อมก่อน”

2. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ มี 3 อย่าง คือ ดำริจะออกจากกาม ได้แก่ทำจิตใจมิให้หมกมุ่นด้วยกิเลสกามและมีให้จิตใจในวัตถุกาม ดำรินอนไม่พยายาบท คือคิดแผ่เมตตาปรารภความสุขไป ในผู้อื่น ดำรินอนไม่เบียดเบียน คือคิดแผ่กรุณาช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ สัมมาสังกัปปะ การดำริชอบ เมื่อมนุษย์ปรับความเห็นให้ถูกต้องแล้วควรจะนำเอาความเห็นนั้นมาใช้ให้เกิดเป็นรูปธรรม โดยการคิดหามาตรการในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คิดค้นหาสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน แล้วคิดหาทางป้องกันไม่ให้เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อมในอนาคต คิตรีเริ่มปรับปรุงแก้ไขและร่วมมือกันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง

3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือเว้นจากวจีหุจรีต 4 ได้แก่ พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ และพุดเพ้อเจ้อ สัมมาวาจา การมีวาจากรรมที่ดีเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น ประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องต่อสิ่งแวดล้อม ให้เห็นความรุนแรงของสถานการณ์ทางสิ่งแวดล้อมที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อชุมชนเมื่อสิ่งแวดล้อมถูกทำลายมากขึ้น ให้คำชี้แนะในทางสร้างสรรค์เพื่อรณรงค์ให้เกิดทัศนคติที่ถูกต้องต่อสิ่งแวดล้อม

4. สัมมากัมมันตะ การทำงานชอบ คือเว้นจากกายหุจรีต 3 ได้แก่ ข่าสัตว์ ลักฉ้อ และประพฤติดินในกาม สัมมากัมมันตะ คือ กิจที่พระภิกษุควรปฏิบัติเรียกว่า กรณียกิจ มีอยู่ 4 อย่าง ได้แก่ การนุ่งห่มผ้าที่เศร้าหมองเป็นวัตร การเที่ยวออกบิณฑบาตเป็นวัตร การอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร และการฉันยาตองด้วยน้ำมูตรเน่าเป็นวัตร กิจทั้ง 4 อย่างนี้พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พระภิกษุปฏิบัติจนเป็นนิสัย เพื่อต้องการให้มองเห็นคุณค่าของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รู้จักประหยัดในการบริโภคปัจจัย 4 ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ซึ่งเป็นผลผลิตที่เกิดจากทรัพยากรธรรมชาติ

5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ คือ เว้นจากความเลียงชีวิตโดยทางที่ผิด หมายความว่า เว้นจากการแสวงหาปัจจัย 4 มาเลี้ยงชีวิตโดยทางผิดกฎหมาย และผิดศีลผิดธรรมเช่น มิจฉาณิชชา 5 อย่าง คือ ขยายอาวุธ ขยายมนุษย์ ขยายสัตว์ ขยายน้ำเมา และขยายยาพิษ เป็นต้น สัมมาอาชีวะ การบิณฑบาตเป็นอาชีพที่ชอบของพระภิกษุสงฆ์ เพราะพระพุทธเจ้าทรงสอนให้พระภิกษุมักน้อย สันโดษคือยินดีในสิ่งที่ตนเองได้ ตนเองมี และสิ่งที่กำลังเป็นอยู่ ไม่ให้มีความทะเยอทะยานเกินกว่าสังคมของยุคหัตถ์ ดังนั้น จึงให้พระภิกษุเที่ยวออกบิณฑบาตจากชาวบ้านมาเลี้ยงชีพ อาหารที่ได้นั้น ก็เป็นอาหารที่หาได้จากท้องถิ่นนั้นๆ เมื่อได้มาอย่างไรก็ฉันอย่างนั้น ไม่มีสิทธิ์ที่จะเรียกร้องจากชาวบ้าน พระพุทธเจ้าทรงห้ามอุบาสกอุบาสิกาไม่ให้ประกอบอาชีพอันไม่สมควร เช่น อาชีพที่เกี่ยวกับการผลิตเคมีภัณฑ์ที่ทำอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมทั้งมวล เครื่องมืออุปกรณ์อันจะนำไปสู่การทำลายสิ่งแวดล้อม ประกอบอาชีพในการฆ่าสัตว์ ล่าสัตว์ และโค่นป่าไม้ เป็นต้น

6. สัมมาวายามะ เพียรชอบ คือมีความเพียรในการระวังมิให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน และเพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไปในสมัยปัจจุบันการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่กระทำได้โดยยากยิ่ง เพราะมีสิ่งกระตุ้นให้มนุษย์ละเลยต่อศีลธรรมอันเป็นหน้าที่ที่ถูกต้อง เช่น การทำลายป่า และการฆ่าสัตว์ อาจจะอำนวยความสะดวกต่อการเลี้ยงชีพ หรือการเป็นอยู่ที่ดีในสังคมได้ ดังนั้น มนุษย์จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้ความพยายาม อดกลั้นต่อสิ่งล่อใจอันจะนำไปสู่การทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

7. สัมมาสติ ระลึกชอบ คือระลึกในกาย เวทนา จิต ธรรม เป็นต้น สัมมาสติ มนุษย์ต้องใช้สติ คือ สำนึกที่ดีเพื่อให้เกิดการยั้งคิดโดยเฉพาะเรื่องของสิ่งแวดล้อม มนุษย์จะต้องได้รับการย้ำเตือนให้ระลึกถึงแนวทางหรือวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เช่น ระลึกถึงผลดีของสิ่งแวดล้อม ระลึกถึงผลเสียที่จะติดตามมาจากการทำลายสิ่งแวดล้อม จากนั้นก็จะนำไปสู่การคิดหาวิธีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อสรรพสิ่งในโลกนี้

8. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ คือ เจริญญาณทั้ง 4 หมายความว่าตั้งไว้ในรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอารมณ์ของสมาธิ เพ่งดูจนใจแน่วแน่เป็นอัปปนาสมาธิ เรียกว่า “ฌาน” สัมมาสมาธิมีความมั่นคงในการกระทำที่ถูกต้อง การดำรงตนอยู่ในกรอบของความถูกต้องอย่างสม่ำเสมอทำให้เกิดการพัฒนาและปรับปรุงได้อย่างรวดเร็ว พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมงคลสูตรว่า อนากุลา จ กมมนฺตา เอตมมงคลมุตตมํ แปลว่า การทำงานไม่ให้อากุลเป็นมงคลอันสูงส่ง หมายถึง การทำงานอย่างต่อเนื่อง ไม่ทิ้งงาน ไม่ผัดวันประกันพรุ่ง ทำงานอย่างสม่ำเสมอทำงานให้ประสบผลสำเร็จ การบำรุงรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมก็เช่นเดียวกันต้องมีความเสมอต้นเสมอปลาย เอาใจใส่ดูแลสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เพราะการพัฒนาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต้องใช้เวลาเวลานานๆ จึงจะสามารถสัมผัสความวิวัฒนาการได้

มรรคมีองค์ 8 นี้ สามารถสังเคราะห์ได้เป็นไตรสิกขา คือ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ รวมกันเรียกว่า ปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ รวมกัน เรียกว่า สีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ รวมเรียกว่า จิตตสิกขา เมื่อรวมสิกขา 3 เข้าเป็นอันเดียวกัน เรียกว่า มรรค แปลว่า ทาง หมายถึง ข้อปฏิบัติที่พอดี ไม่หย่อนไม่ตึงเกินไป คือมัชฌิมาปฏิปทา มรรคมีองค์ 8 หรือมัชฌิมาปฏิปทานี้ ได้แก่ ธรรมในโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ (สติปัฏฐาน 4 ปธาน 4 อธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ โพชฌงค์ 7 มรรคมีองค์ 8) เพราะฉะนั้นสามารถกล่าวได้ว่ามรรคมีองค์ 8 ประการนี้เป็นระบบจริยธรรมหรือประมวลจริยธรรม หลักมัชฌิมาปฏิปทานี้ ใช้ได้กับกิจการและกิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ที่เป็นประเภทวิธีการตามปกติ ระบบ แบบแผน วิทยาการ สถาบัน หน้าที่การงานต่างๆ ตลอดจนการปฏิบัติกิจในชีวิตประจำวัน เช่น การศึกษาเล่าเรียน เป็นต้น ย่อมมีความมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหา กำจัดทุกข์ ช่วยให้ผู้บรรลุความดีงามที่สูงขึ้นไป อย่างใดอย่างหนึ่ง การปฏิบัติที่ถูกต้องหรือการปฏิบัติชอบ ต่อระบบ แบบแผน เป็นต้น เหล่านั้น ก็คือ จะต้องกระทำด้วยความเข้าใจในจุดมุ่งหมายของมัน ซึ่งนับว่าเป็นการกระทำด้วยปัญญาด้วยปัญญาหรือโดยมีสัมมาทิฐิ จึงจะนับว่าเป็นการดำเนินตามแนวทางของมัชฌิมาปฏิปทา หลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือมรรคแปด ก็คือระบบจริยธรรมความประพฤติปฏิบัติหรือหลักคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ดีงามหรือหลักการ

ครองชีวิตของมนุษย์ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการดำเนินการแก้ไขวิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมที่กำลังเผชิญอยู่ได้ เพราะหลักนี้เป็นหลักการที่ให้นักบุญเผชิญกับทุกสิ่งด้วยแนวทางที่ถูกต้องเหมาะสมทั้งในส่วนพฤติกรรม จิตใจและปัญญา โดยเริ่มจากความคิดเห็นที่ถูกต้องซึ่งเป็นส่วนปัญญาก่อน เพราะพระพุทธศาสนา ถือว่า “ถ้าจะเปลี่ยนวิถีชีวิตของมนุษย์ให้กลมกลืนกับธรรมชาติต้องเปลี่ยนจิตใจให้ลดความโลภ โกรธและหลง ควบคุมการใช้ชีวิตให้อยู่ในหลักมัชฌิมาปฏิปทาเริ่มต้นด้วยการมีสัมมาทิฐิ คือ มีความเห็นถูกต้องเกี่ยวกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมก่อน” สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าหากมนุษย์มีความเห็นที่ถูกต้องว่าสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าต่อการพัฒนาทางร่างกาย จิตใจ และปัญญาของมนุษย์แล้ว ย่อมจะทำให้มนุษย์มีความรักและความเคารพต่อสิ่งแวดล้อมด้วยดี อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมตามหลักการของพระพุทธศาสนา ไม่ได้มองมนุษย์เป็นสิ่งพิเศษอะไรกว่าสิ่งอื่นๆ โดยถือว่า มนุษย์ก็เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งเช่นเดียวกับเทวดา สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย และสัตว์นรก ซึ่งทั้งหมดล้วนแต่ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏเสมอเหมือนกัน มนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาไม่ใช่สิ่งสร้างพิเศษโดยพระเจ้า ทั้งไม่ใช่สัตว์พิเศษที่ได้รับสิทธิที่จะมีอำนาจเหนือสัตว์อื่นจะอย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนายอมรับว่า การถือกำเนิดเป็นมนุษย์เป็นสิ่งได้มาโดยยาก มนุษย์จัดเป็นสัตว์กลุ่มหนึ่งที่แยกออกมาจากสัตว์อื่น (กล่าวคือสัตว์บก สัตว์ปีก ปลา หนอน และแมลง) ตามการจำแนกดังกล่าวนี้ มนุษย์ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากสัตว์เดรัจฉานทั่วไป ที่จำแนกมนุษย์ออกมาเป็นพิเศษจากสัตว์เดรัจฉานอื่นเช่นนี้ก็เพราะมนุษย์มีเสรีภาพและสมรรถนะที่จะเรียนรู้มากกว่าสัตว์เดรัจฉานอื่น (ทั้งมนุษย์เองก็ยังมีแนวโน้มเอียงในใจที่จะพัฒนาจิตใจมากกว่าเทวดาอีกด้วย) การพัฒนาศีลธรรมและจิตใจอย่างยิ่งยวดจะกระทำได้ก็เฉพาะในขณะกำเนิดเป็นมนุษย์เท่านั้น สถานภาพพิเศษของมนุษย์ตามระบบจักรวาลวิทยาของพระพุทธศาสนามีความหมายว่า มนุษย์อาจจัดได้ว่าเป็นกำเนิดที่สูงกว่าสัตว์เดรัจฉาน ตามหลักพระพุทธศาสนาการเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นวิบากของกรรมชั่ว ในขณะที่การเกิดเป็นมนุษย์เป็นผลของกรรมดี

หลักปฏิจจสมุปบาท

ตามแนวคิดของหลักปฏิจจสมุปบาท ว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีความเกี่ยวข้องกันอย่างแนบแน่นต่างพึ่งพาอาศัยกัน ในอริยสาวกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้มี จึงมีสิ่งนี้ตามมา” พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ในพระสูตรต้นตปิฎก ว่า ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจสมุปบาท คือ อะไร การที่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีด้วยประการฉะนี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้นี้เพื่อทรงแสดงให้เห็นการเกิดขึ้นร่วมกันของธรรม 12 ประการ ต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยให้กัน

และกันเกิดขึ้น ไม่ใช่ต่างฝ่ายต่างเกิดขึ้นด้วยตัวเอง นอกจากนี้ ปฏิจจสมุปบาทยังครอบคลุม กระบวนการเกิดของสัตว์ทั้งหมด จากชาติหนึ่งไปถึงอีกชาติหนึ่ง ซึ่งเป็นระบบการกำเนิดของชีวิต หรือกฎเกณฑ์แห่งชีวิต เพราะชีวิตทุกชีวิตเป็นเหตุและผลในตัวของมันเอง และอาศัยกันเกิดสืบเนื่อง ติดต่อกันไม่ขาดสาย เมื่อสิ่งหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นเป็นผลของอีกสิ่งหนึ่งแล้ว ก็กลับกลายเป็นเหตุให้เกิดสิ่งอื่น อีกต่อไป ประดุจสายโซ่ไม่รู้จบไม่รู้สิ้น ไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ก็ตาม หรือสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมก็ตาม พอสิ่งหนึ่งสิ่งใดเคลื่อนไหวจะส่งผลให้สิ่งที่อยู่ใกล้เคียง มีผลกระทบต่อไป มนุษย์คือตัวการสำคัญที่จะทำให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ วินัยคือ กฎเกณฑ์และกติกาทางสังคมซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้เกิดความผาสุกทางสังคม พระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อจะควบคุมพฤติกรรมของพระภิกษุให้เกิดความเรียบร้อยสวยงาม แล้วการ ดำรงตนอยู่ในสถานภาพอันเหมาะสมของพระภิกษุทำให้เกิดผลดีต่อสิ่งแวดล้อมด้วย ซึ่งตามหลัก ของปฏิจจสมุปบาท ถือว่าทุกอย่างจะมีความเนื่องถึงกัน เมื่อสิ่งหนึ่งเปลี่ยนแปลงจะทำให้กระทบกัน หลายๆ สิ่งที่อยู่ใกล้ด้วย การบัญญัติพระวินัยซึ่งว่าตามเจตนาจริง ๆ แล้วเพื่อให้พระภิกษุมิมีโนธรรม ที่ติดต่อกัน และสัตว์ตลอดถึงสรรพสิ่งเท่านั้น แต่มีผลต่อเนื่องไปถึงการอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย แนวความคิดตามหลักของปฏิจจสมุปบาทนี้ จึงมีคุณประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับทุกคนที่จะทำให้ยังเป็นอภิปราชญา (ปรมาตถธรรม) ทำให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์กันของสรรพสิ่งในชั่วทุกกลมหายใจของเรา เกี่ยวข้องกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมเป็นเหตุให้เกิดภาวะขาดความสมดุลในธรรมชาติ หลักแห่งปฏิจจสมุปบาทก็คือหลักความสัมพันธ์ของระบบนิเวศวิทยา คำสอนของพระพุทธเจ้ามีจำนวน มาก สามารถที่จะประยุกต์เข้ากับศาสตร์ต่างๆ ในโลกนี้ได้อย่างกลมกลืนการสร้างวัดในครั้งนั้นจะมุ่งให้ เกิดความร่มรื่น เป็นสถานที่พักผ่อนให้เกิดความรื่นรมย์ทั้งทางกายและจิตใจ เหมาะแก่การบำเพ็ญ สมณธรรมของพระสงฆ์ จึงเรียก “อาราม” สถานที่ที่เป็นที่ม้ายินดี คือ เป็นสถานที่อันสงบ ไม่มี สิ่งรบกวน ชวนให้จิตใจเป็นสมาธิ สร้างบรรยากาศเพื่อให้เกิดความยินดีในการปฏิบัติธรรม การพึ่งพา อาศัยซึ่งกันและกันในระบบนิเวศน์ คนไทยเรากล่าวกันมานานแล้ว จึงมีคำกล่าวกันว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” หรือ “เสือพึ่งเพราะป่าปก ป่ารกเพราะเสื่อยังดินเย็นเพราะหญ้าบัง หญ้ายังเพราะดินดี” คำพูดเหล่านี้อยู่คู่กับสังคมไทยมาตั้งแต่นานแล้ว เพราะเราได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา ความสัมพันธ์ของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ ด้วยความชอบธรรมจะทำให้เกิดความสมดุล ทางธรรมชาติขึ้น เพราะทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม ได้เป็นเพื่อนร่วมสังขารไว้ ด้วยกันทั้งนั้น ระบบทางธรรมชาติเป็นปัจจัยที่สอนให้สรรพสิ่งมีความเกื้อหนุนต่อกันและกัน ไม่เบียดเบียนกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน ความสมานฉันท์ของสรรพสิ่งจะทำให้เกิดบรรยากาศ แห่งความสันติสุข มีความเจริญไปพร้อมกัน มีการพึ่งพาอาศัยกัน พระพุทธศาสนาได้พูดถึง ความสัมพันธ์ของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน โดยมีระบบการควบคุม ความสมดุลกันเองตามธรรมชาติ เป็นการสอนให้มองเห็นความสำคัญของระบบนิเวศวิทยา มีการพึ่งพา อาศัยกันตามหลักปฏิจจสมุปบาทซึ่งเป็นทฤษฎีทางธรรมชาติเข้ามามีบทบาทดูแล มนุษย์ต้องทำความเข้าใจ ในทฤษฎีนี้แล้วนำมาใช้เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างมนุษยชาติและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต่อไป

หลักเมตตากรรมธรรม

พระพุทธศาสนามองมนุษย์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติต้องอยู่ร่วมกันกับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ และเห็นความเป็นเอกภาพของไตรลักษณ์ในทุกสิ่งไม่มียกเว้นไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต และเห็นกระบวนการอิงอาศัยที่อยู่ภายใต้ทฤษฎีของปฏิจลสมุปบาท อันทำให้มีการเกิดขึ้นและมีอยู่ของกันและกัน มนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถฝึกตัวเองได้ แล้วพัฒนาตัวเองไปสู่ความเป็นสัตว์ประเสริฐ มีความรู้ มีสติปัญญาดี สามารถทำในสิ่งที่สัตว์อื่นทำไม่ได้ มนุษย์ควรแบ่งปันความรักให้แก่สรรพสัตว์ ผู้ที่มีเมตตาธรรมจะเกิดภาวะจิตที่อยากจะช่วย อยากจะแก้ไขให้สัตว์และมนุษย์ผู้นั้นได้พ้นจากการถูกบีบคั้น ภาวะจิตที่เกิดขึ้นตามมานั้นเรียกว่าความกรุณา คือ ความปรารถนาดีที่อยากให้สัตว์อื่นมีความสุขด้วย พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อสอนให้พระภิกษุมีความรักความเมตตาต่อสรรพสัตว์ว่า ภิกษุใดฆ่าสัตว์ให้ตายต้องอาบัติปาจิตตีย์ นอกจากจะห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์โดยตรงแล้ว การเบียดเบียนสัตว์ให้ได้รับการทรมานถือว่าเป็นการฆ่าสัตว์ทางอ้อมพระพุทธองค์ก็ทรงห้ามเช่นกัน โดยทรงห้ามไม่ให้พระภิกษุนำเอาน้ำที่มีสัตว์มีชีวิตอาศัยอยู่มาดื่มหรือนำมารดหญ้าหรือดิน เบญจศีลเป็นพื้นฐานทางจริยธรรมของมนุษย์ พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญการไม่เบียดเบียนกันเป็นประการแรก พระพุทธองค์จึงตรัสแสดงถึงผลเสียของการทำปาณาติบาตไว้ว่า ดูก่อนคหฤบดี ผู้มีกษัตริย์ย่อมประสบภัยเวรทั้งในปัจจุบัน และสัมปรายภพ (ภพหน้า) และได้เสวยทุกข์โศกนามเพราะปาณาติบาตเป็นปัจจัย อริยสาวกผู้งดเว้นจากปาณาติบาตย่อมไม่ประสบภัยเวรในปัจจุบันและในสัมปรายภพ และไม่เสวยทุกข์โศกนาม อริยสาวกงดเว้นปาณาติบาตย่อมสงบระงับภัยเวร ด้วยประการฉะนี้ พระพุทธพจน์นี้ต้องการที่จะสอนให้ทราบถึงผลของการทำปาณาติบาตว่า ผู้ประพฤติดีจะประสบความทุกข์ยากลำบากทั้งทางกายและใจ ทั้งในปัจจุบันและอนาคตชาติ แต่ถ้าผู้ใดสามารถละเว้นอกุศลธรรมข้อนี้ได้ แล้วเจริญเมตตาธรรมขึ้นมาแทน จะทำให้ผู้นั้นมีความสุข ความเจริญในชาตินี้ และชาติหน้าเช่นเดียวกัน ในเรื่องนี้มีความเชื่อที่ผิดๆ จนทำให้คนได้ประพฤติดีผิดไปด้วยเกี่ยวกับการฆ่าสัตว์ซึ่งขัดแย้งกับคำสอนของพระพุทธศาสนา เช่น

1. การฆ่าสัตว์เพื่อทำบุญอุทิศแก่ผู้ตาย การทำบุญตามวิธีการของพระพุทธศาสนาสอนว่า เมื่อทำแล้วต้องไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนคนอื่น และบัณฑิต นักปราชญ์ท่านสรรเสริญว่า การทำบุญสามารถกระทำได้ 10 วิธี คือ โดยการให้โดยการปฏิบัติในขอบเขต โดยการอบรมจิตใจให้สูงขึ้น โดยการประพฤติอ่อนน้อม โดยการชวนช่วยเหลือผู้อื่น โดยการแบ่งปันความดีแก่ผู้อื่น โดยการยินดีเมื่อผู้อื่นทำดี โดยการพึงหวัช้อธรรมเกิดความเข้าใจ โดยการแสดงขยายข้อธรรมเพื่อให้คนอื่นเข้าใจอย่างถูกต้อง และโดยการมีความเห็นที่ถูกต้อง เมื่อปฏิบัติตามวิธีที่กล่าวมานี้แล้ว จะทำให้เกิดความสบายกายสบายใจซึ่งหมายถึงบุญเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติ ส่วนการฆ่าสัตว์ขัดต่อหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เพราะเป็นฝ่ายอกุศลธรรม (บาป) เป็นการเบียดเบียนสัตว์ให้สัตว์ถึงแก่ความตาย มีผลตามมาคือความทุกข์ ความกระวนกระวายใจ ตรงกันข้ามกับฝ่ายกุศลธรรม (บุญ) ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากบุญกิริยาวัตถุทั้ง 10 ประการ ผลที่ตามมาคือ ความสุข ความเจริญ และสิ้นสุดปัญหา พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่ากลัวบุญเลย คำว่าบุญนี้ เป็นชื่อของ

ความสุข การฆ่าสัตว์เพื่อให้เกิดบุญจึงไม่ใช่แนวคิดของพระพุทธศาสนา ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงสอนเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “ถ้าหมู่มัณเฑียรพึงรู้อย่างนี้ว่าการเกิดและสมภพนี้เป็นทุกข์ สัตว์ไม่ควรฆ่าสัตว์ เพราะผู้ฆ่าสัตว์ย่อมเศร้าโศก”

2. การฆ่าสัตว์เพื่อทำพิธีกรรม ซึ่งเป็นการถ่ายบาปโดยการเอาชีวิตของสัตว์อื่นไปทดแทนเกี่ยวกับเรื่องนี้พระพุทธศาสนามองว่าไม่สามารถทำได้ เพราะความดีและความชั่วเป็นของเฉพาะตน ผู้ใดทำก็ต้องเป็นของผู้นั้น ไม่สามารถจะแบ่งปันและรับผลแทนกันได้ดังพุทธภาษิตว่า “คนทำกรรมใดไว้ย่อมเห็นกรรมนั้นในตน คนทำกรรมดีย่อมได้รับผลได้ดีคนทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว คนหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น” พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนเพื่อปฏิรูปความเชื่อดั้งเดิมที่ผิดๆ ให้ใหม่ให้ถูกต้องว่า “ถ้าท่านต้องการจะเปลื้องตนให้หลุดพ้น จงเปลื้องตนให้หลุดพ้นโดยวิธีที่จะไม่ติดแน่นเกิด เมื่อท่านเปลื้องตนอย่างนี้ ชื่อว่ายังติดแน่นอยู่ เพราะนักปราชญ์ไม่เปลื้องตนให้หลุดพ้นด้วยวิธีการเช่นนี้ การเปลื้องตนให้หลุดพ้นอย่างนี้ กลับเป็นการผูกมัดคนพาล พระพุทธเจ้าทรงตำหนิการบูชาด้วย การเป็นการเห็นแก่ตัวอย่างมากที่มนุษย์ปัดความผิดที่มนุษย์ได้ทำไว้แล้วให้สัตว์อื่นมารับบาปแทน โดยที่เขาไม่รู้ไม่เห็นด้วย พระพุทธองค์ทรงยกย่องความเมตตาว่าประเสริฐว่าการบูชาด้วย เพราะเป็นวิธีที่จะทำให้สัตว์โลกอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และเพื่อคัดค้านการบูชาด้วยชีวิตสัตว์ว่า พระราชาผู้ทรงธรรมเช่นฤาษี ทรงชนะใจหมู่มัณเฑียรทั่วแผ่นดินด้วยราชธรรมบูชาแล้วเสด็จเที่ยวไปยังภูเขาลำเนาอันยังไม่ถึงเสี้ยวที่ 16 แห่ง เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญดีแล้ว เหมือนแสงแห่งหมุดดาวไม่ถึงเสี้ยวที่ 16 แห่งแสงจันทร์ ฉะนั้น ผู้มีเมตตาในสัตว์ทุกหมู่เหล่า จะไม่ฆ่าเอง ไม่ใช้ให้คนอื่นฆ่า ไม่ชนะเอง ไม่ใช้ให้คนอื่นชนะ ไม่มีเวรภัยกับใครๆ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เป็นคนไม่เห็นแก่ตัว เมื่อเห็นสัตว์อื่นตกทุกข์ได้ลำบากให้รับช่วยเหลือไม่ควรเมินเฉย อย่างชาดกที่กล่าวไว้ในธรรมบท ว่า พระติสสะเถระไปรับบิณฑบาตที่บ้านของนายช่างเจียรในพลอยเป็นประจำเป็นเวลานาน 12 ปี ในเช้าวันหนึ่งท่านก็ไปรับบิณฑบาตตามปกติเช่นวันก่อน ขณะนั้นช่างเจียรในแก้วกำลังหั่นเนื้ออยู่ต่อหน้าพระติสสะเถระ พระเจ้าปัสเสนทิโกศลได้ส่งแก้วมณีมาให้ช่างเจียรใน เขารับดวงแก้วนั้นด้วยมืออันเปื้อนเลือดแล้ววางไว้บนเขียงเดินเข้าไปในบ้านเพื่อล้างมือ พอตีนกกระเรียนตัวหนึ่งซึ่งนายช่างเลี้ยงเอาไว้ได้เดินมาจิกกินแก้วมณีแล้ว ด้วยความเข้าใจว่าเป็นก้อนเนื้อจึงเดินหนีไป เมื่อนายช่างออกมาไม่เห็นแก้วมณี เมื่อนั้นก็ถามพระภิกษุผู้อยู่ในที่เกิดเหตุ ท่านก็ได้ปฏิเสธว่าไม่ได้เอาไป แต่ไม่ได้บอกว่าเป็นจิกกินแล้ว ด้วยเกรงว่านกนั้นจะได้รับอันตราย นายช่างจึงสงสัยพระภิกษุรูปนี้ ได้ทุบตีทำร้ายจนเลือดออกพองนัยได้กลิ่นคาวเลือดจึงเดินมาตีมันกินเลือดของพระภิกษุรูปนั้น นายช่างกำลังโมโหจึงเตะนกจนตาย เมื่อเป็นดังนั้นภิกษุจึงบอกความจริงแก่นายช่าง เมื่อนายช่างผ่าท้องนกออกดูก็เห็นแก้วมณีอยู่ในท้องของนกจริง นายช่างจึงกราบขอขมาต่อพระภิกษุรูปนั้น ความเมตตาเป็นคุณธรรมที่ควรรักษาไว้ให้เห็นความสำคัญของการเจริญเมตตา ว่า “ผู้เจริญเมตตาจิตแม้ชั่วเวลาลัดนิ้วมือเดียว จัดเป็นผู้อยู่ไม่ห่างจากฌาน ชื่อว่าทำตามคำสอนและปฏิบัติตามโอวาทของพระศาสดา” แสดงให้เห็นว่าผู้ที่เจริญเมตตาเป็นการทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าและการกระทำอยู่บ่อยๆ จะทำให้ผู้นั้นสามารถได้มานสมาบัติและการแผ่เมตตาแบบอัมปรมัญญา คือ ไม่จำกัดขอบเขต ไม่จำกัดปริมาณได้รับอานิสงส์มาก พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในกรณียเมตตสูตรว่า กุลบุตรผู้ฉลาดในประโยชน์ปรารถนาจะ

ตรัสรับอันสงบแล้วอยู่ ฟังบำเพ็ญไตรสิกขา ฟังแผ่ไมตรีจิตแก่สัตว์ทั้งหลายว่า ขอสัตว์ทั้งปวง
 จงเป็นผู้มีสุข มีความเกษมมีตนถึงความสุขเกิด สัตว์มีชีวิตเหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีอยู่ เป็นผู้สะดุ้งหรือ
 เป็นผู้มั่นคง ผอมหรือพี และสัตว์เหล่าใดมีกายยาวหรือใหญ่ ปานกลางหรือสั้น ที่เราเห็นแล้วหรือ
 มิได้เห็น อยู่ในที่ไกลหรือที่ใกล้ ที่เกิดแล้วหรือแสวงหาที่เกิด ขอสัตว์ทั้งหมดนั้นจงเป็นผู้มีตนถึง
 ความสุขเกิด สัตว์อื่นไม่พึงข่มขู่สัตว์อื่น ไม่พึงดูหมิ่นอะไรเขาในที่ไหนๆ ไม่พึงปรารถนาทุกข์แก่กัน
 และกัน เพราะความกริ้วโกรธ เพราะความเคียดแค้น มารดาถนอมบุตรคนเดียวผู้เกิดในตน แม้ด้วย
 การยอมสละชีวิตได้ฉันใด กุลบุตรผู้ฉลาดในประโยชน์พึงเจริญเมตตาตามีในใจไม่มีประมาณในสัตว์ทั้งปวง
 แม้ฉันนั้น ก็กุลบุตรนั้นพึงเจริญเมตตาตามีในใจไม่มีประมาณไปในโลกทั้งสิ้น ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ
 เบื้องขวางไม่คับแคบไม่มีเวร ไม่มีศัตรู กุลบุตรผู้เจริญเมตตาตามีนั้น ยินอยู่ก็ดี เติบอยู่ก็ดี นิ่งอยู่ก็ดี
 นอนอยู่ก็ดี ฟังเป็นผู้ประกาศจากความว่างเหงาเพียงใด ก็ฟังตั้งสติไว้เพียงนั้น บัณฑิตทั้งหลาย
 กล่าวถึงวิหารธรรมนี้ว่า เป็นพรหมวิหารในธรรมวินัยของพระอริยเจ้านี้ กุลบุตรผู้เจริญเมตตา
 ไม่เข้าไป อาศัยทิฐิ เป็นผู้มีศีล ถึงพร้อมด้วยทศณะ กำจัดความยินดีในกามทั้งหลายออกได้แล้ว
 ย่อมถึงความนอนในครุภักดิ์โดยแท้แลฯ เพื่อเป็นการยำให้เห็นความสำคัญของการเจริญเมตตา
 พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงอานิสงส์ของการเจริญเมตตาว่า “ในหมู่มนุษย์ นรชนใด เบียดเบียนสัตว์อื่น นร
 ชนนั้นย่อมเสื่อมจากความสุขในโลกทั้งสอง คือโลกนี้และโลกหน้า นรชนใดมีจิตประกอบด้วย เมตตาอนุ
 เคารพทั้งปวง นรชนนั้นย่อมได้ประสบบุญเป็นอันมาก” เป็นการสอนให้มนุษย์และสัตว์ อยู่ร่วมกัน
 อย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนกันแล้วจะได้รับผลตอบแทนคือบุญกุศล นั่นคือประสบความสงบสุข
 ความเจริญทั้งในปัจจุบันและอนาคต พระพุทธเจ้าทรงเห็นความสำคัญของเมตตาเป็นอย่างยิ่ง พระองค์
 จึงยกให้เป็นศีลข้อแรก เพราะความเมตตาจะช่วยประคับประคองให้โลกมีความมั่นคง และร่มเย็น
 ดังคำพระพุทธพจน์ว่า “โลโกปตถมภิภา เมตตยา แปลว่า เมตตาธรรมค้ำจุนโลก” โลกที่วุ่นวาย
 เดือดร้อนต้องใช้เมตตาธรรมเป็นเครื่องเยียวยา สรรพสัตว์ด้วยให้ความรักความเอื้ออาทรต่อกัน

หลักกตัญญูกตเวทิตะ

ทรัพยากรธรรมชาติมีความจำเป็นอย่างมากต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ในชีวิตประจำวัน
 ของมนุษย์จะขาดทรัพยากรธรรมชาติไม่ได้ พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีความกตัญญูต่อสิ่งที่ให้
 ประโยชน์แก่ตนเอง ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ จะมีชีวิตหรือไม่ก็มีก็ตาม ความกตัญญู คือ
 การรู้คุณที่ได้รับมาจากผู้อื่น กตเวทิตะ คือประกาศความรู้คุณนั้นให้ปรากฏด้วยการกระทำความดี
 ผู้ที่มีคุณธรรมดังกล่านี้ทางพระพุทธศาสนายกให้เป็นคนดี ดังพุทธดำรัสว่า “นิมิต्तํ สาธุรูปานํ
 กตญญูกตเวทิตะ แปลว่า ความกตัญญูกตเวทิตะ เป็นเครื่องหมายของคนดี” เมื่อมนุษย์มีจิตสำนึกที่ดี
 เช่นนี้ความสำนึกบุญคุณในทรัพยากรธรรมชาติจะเกิดมีขึ้นในใจมนุษย์ ความกตัญญูนี้ไม่ได้หมาย
 เฉพาะมนุษย์กับมนุษย์เท่านั้นรวมไปถึงทุกสิ่งทุกอย่างด้วย เช่น สรรพสัตว์ พืช ถนนหนทาง
 ที่อยู่อาศัย ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทุกชนิดที่อำนวยความสะดวกสุขกับเรา เมื่อกตัญญูแล้วต้องแสดง
 ความกตัญญูนั้นให้ปรากฏโดยการถนอมรักษาสิ่งนั้น เมื่อเห็นคุณค่าของตนไม่ก็อย่าไปตัดทำลาย

เพราะความโลภหรือความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ให้ช่วยกันปลูกและบำรุงรักษาป่าไม้ให้เป็นต้นน้ำลำธาร
 อีกต่อไป ถ้าผู้ใดทำลายต้นไม้ที่ให้ประโยชน์ต่อมนุษย์สิ่งที่ให้คุณประโยชน์ต่อตนเองแล้ว พระพุทธ
 องค์ตรัสว่าเหมือนกับเป็นการประทุษร้ายมิตร ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของ
 ต้นไม้ใด ไม่ควรทำลายแม่ใบของต้นไม้ นั้น เพราะการประทุษร้ายมิตร เป็นความเลวทราม บุคคล
 นั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้ นั้น เพราะการประทุษร้ายมิตร เป็น
 ความเลวทราม” ด้วยความกตัญญูเป็นนิมิตหมายของคนดีนี้เอง พุทธจริยาที่เราได้ศึกษามาดูจะเห็นได้
 ว่า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงรำลึกถึงคุณคุณของต้นมหาโพธิ์ ที่ให้ร่มเงาแก่พระองค์จนได้
 ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการประทับยืนห่างจากต้นมหาโพธิ์พอประมาณ ทรงเอาพระ
 หัตถ์ขวาทาบบนพระหัตถ์ซ้าย จ้องพระเนตรไม่กระพริบไปที่ต้นมหาโพธิ์เป็นเวลา 7 วัน กล่าวกัน
 ว่าเพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณต่อต้นไม้ เราเรียกพระพุทธรูปปางนี้ว่า ปางถวายเนตร
 เป็นประจำวันของผู้เกิดในวันอาทิตย์ ในตลอดเวลา 45 พระพรรษา หลังจากพระองค์ได้ตรัสรู้
 เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์อยู่กับธรรมชาติ เริ่มจากประสูติที่
 สวนลุมพินีวัน ตรัสรู้ใต้ต้นมหาโพธิ์ ทรงแสดงปฐมเทศนาป่าอิสิปตนมฤคทายวัน วัดที่ประทับก็
 เป็นวัดป่า เช่น วัดเวฬุวัน (สวนไม้ไผ่) วัดเชตวัน (สวนของนายเชต) วัดอัมพวัน (สวนมะม่วง)
 วัดบุปผาราม (สวนดอกไม้) ชีวิตที่อยู่กลางป่าพระองค์จึงประทับอยู่กับหมู่สัตว์ อีกอย่างหนึ่ง
 พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการดำเนินทางสายกลาง หลักคำสอนได้สอนให้พุทธศาสนิกชน
 ดำรงชีวิต ในทางที่เหมาะสมแก่ตนเอง ไม่ตรงไม่หย่อนเกินไปเรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” คือ
 ทางสายกลาง รู้จักใช้สอยเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างพอดี ซึ่งจะทำให้เกิดพฤติกรรมการบริโภค
 ถูกต้องตามหลักของพระพุทธศาสนา คือ โภชนะมัตตัญญูตา การรู้จักประมาณในการบริโภคนั้นเอง
 พระพุทธศาสนาสอนเรื่องทางสายกลาง ตามแนวของนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมองว่าเพื่อส่งเสริม
 ให้มีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้มากเกินไปจนความจำเป็น ซึ่งโลกปัจจุบันกำลังประสบปัญหา
 วิกฤตการณ์ทางนิเวศวิทยาเนื่องจากมนุษย์มีการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป ปัญหา
 วิกฤตการณ์พลังงานก็ดี สิ่งแวดล้อมเป็นพิษก็ดี และปัญหาภัยพิบัติจากธรรมชาติก็ดี ล้วนมีสาเหตุ
 มาจากความไม่รู้จักรู้พอดีของมนุษย์ ธรรมชาติมีความจำเป็นต่อชีวิตของมนุษย์และสัตว์โลกอย่างมาก
 เพราะการดำรงชีวิตอยู่ได้เพราะอาศัยทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ที่มีอยู่ทรัพยากรธรรมชาติบางอย่าง
 ใช้แล้วก็หมดไปโดยไม่เกิดขึ้นมาอีก เช่น น้ำมันและแร่ธาตุต่างๆ บางอย่างสามารถนำมาหมุนเวียน
 ใช้แทนกันได้ เช่น อากาศ และน้ำ และบางอย่างก็สามารถปลูกทดแทน เพาะเลี้ยงขึ้นมาใหม่ได้
 เช่นต้นไม้ พืช ผัก ผลไม้ และสัตว์เลี้ยงต่างๆ เป็นต้น แต่การบริโภคกับการสร้างให้เกิดขึ้น
 จะใช้ห้วงเวลาไม่สมดุลกัน เช่น ปัจจุบันใช้เวลา 1 ชั่วโมง ตัดต้นไม้หนึ่งร้อยต้น แต่การปลูกขึ้น
 มาทดแทนต้นหนึ่งใช้เวลาเป็นหลายสิบปี ต้นไม้ที่ปลูกขึ้นมาทดแทนไม่ทันจึงทำให้เกิดภาวะขาด
 ความสมดุลขึ้น ดังนั้น ความกตัญญูนี้ไม่ใช่เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่รวมไปถึงสัตว์และ
 พืชด้วย มีคาถาพุทธศาสนสุภาษิตในพระไตรปิฎกสอนให้รู้คุณของสัตว์และพืชดังมีใจความว่า
 ในหมู่มนุษย์ นรชนใดเบียดเบียนสัตว์อื่น นรชนนั้นย่อมเสื่อมเสียจากความสุขในโลกทั้งสอง คือ
 โลกนี้และโลกหน้า นรชนใดมีจิตประกอบด้วยเมตตาอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั้งปวงนรชนนั้นย่อมได้

ประสบบุญเป็นอันมาก ฟังแม่ไมตรีจิตในสัตว์ทั้งหลายว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้มีสุข มีความเกษม
 มารดาถนอมบุตรน้อยคนเดียวผู้เกิดในตน แม้ด้วยยอมสละชีวิตได้ฉันใดพึงเป็นผู้มีจิตเมตตาไม่มี
 ประมาณ ในสัตว์ทั้งปวงฉันนั้นและบุคคลนึ่งหรือนอนที่ร่มเงาของตนไม้ใด ไม่ควรทำลายแม่ใบของ
 ต้นไม้ นั้นเพราะการประทุษร้ายมิตร เป็นความเลวทราม บุคคลนึ่งหรือนอนที่ร่มเงาของตนไม้ใด
 ไม่ควรหักรานกิ่งของตนไม้นั้น เพราะการเป็นความเลวทราม บุคคลนึ่งหรือนอนที่ร่มเงาของตนไม้
 พระพุทธศาสนาได้แสดงทัศนะว่า นอกจากความรู้สึกที่เห็นคุณค่าของกันและกันหรือระลึกในคุณค่าของ
 กันและกันแล้ว ความรู้สึกที่มองพืชและสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตาจิตคือ การมองสรรพสัตว์ว่าเป็น
 เพื่อนร่วมโลก ในพระพุทธศาสนามีหลักธรรมสำคัญอย่างหนึ่งคือ อนิจจัง ได้แก่ ความไม่เที่ยง
 โดยถือว่ามนุษย์และสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงล้วนต้องตกอยู่ในกฎธรรมชาติต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย
 ด้วยกันทั้งนั้น เมื่ออยู่ในกฎของธรรมชาติเช่นเดียวกันก็ถือว่าเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขของกัน
 และกันจะต้องเกื้อกูลกันแทนการเบียดเบียนกันว่า “มนุษย์มีลักษณะเช่นเดียวกับสัตว์ทั้งหลาย คือ
 มีความรักตนต้องการให้ตัวเองพ้นจากความทุกข์และความลำบาก และต้องการดำรงชีวิตอยู่โดย
 ปราศจากภัยอันตรายทุกอย่าง ทุกสิ่งทุกอย่างจึงมีบุญคุณต่อกันและกัน จึงควรมีกตัญญูทุกเวที
 ต่อทุกสิ่ง

หลักวนโรปสูตร

พระพุทธศาสนาได้สอนให้เชื่อว่าการปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธารเป็นบุญกุศลอย่าง
 แรง พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในวนโรปสูตรว่า ชนเหล่าใดปลูกป่า ปลูกสวน สร้างสะพาน สร้างโรงน้ำ
 ขุดบ่อน้ำ บริจาคอาคารที่พักอาศัย ชนเหล่านั้นได้บุญกุศลตลอดเวลา ทั้งกลางวันและกลางคืน
 นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังเชื่อว่า การปลูกต้นไม้และบำรุงรักษาเป็นอย่างดี ทำให้ได้รับอานิสงฆ์
 มาก พระอสนโพรียเถระได้เล่าประวัติความเป็นมาของท่านในอดีตชาติว่า ในสมัยเมื่อครั้งที่ท่านมี
 อายุเพียง 7 ขวบ ได้พบกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ดิสสะ เกิดความเลื่อมใสศรัทธา
 และมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์อย่างใกล้ชิด จึงได้ปลูกต้นมหาโพธิ์ถวายพระ
 พุทธองค์ ท่านได้บำรุงต้นมหาโพธิ์อย่างดีเป็นเวลา 5 ปี ปรากฏว่าต้นมหาโพธิ์นั้นเจริญงอกงามขึ้น
 ตามลำดับ มีการผลิดอกบานสะพรั่งนำอศรรยอย่างยิ่ง จนทำให้ท่านมีอาการขนพองสยองเกล้า
 พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าดิสสะได้ตรัสพยากรณ์ว่าเราจักพยากรณ์ผู้ที่ปลูกต้นไม้ และทำการ
 สักการบูชาพระพุทธเจ้าโดยเคารพจักรรองเทวมบัติในหมู่เทวดา 30 กัป และจักได้เป็นพระเจ้า
 จักรพรรดิ 64 ชาติ เมื่อเคลื่อนจากสวรรค์ชั้นดุสิตแล้วจักเสวยสมบัติทั้ง 2 มีความรื่นรมย์ในความ
 เป็นมนุษย์แล้วบำเพ็ญเพียงอย่างเด็ดเดี่ยวจนสามารถพ้นจากกิเลสทั้งหลายเข้าสู่พระนิพพาน การ
 ปลูกต้นมหาโพธิ์ได้รับอานิสงฆ์คือ ได้บังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตเป็นเวลา 30 กัป เมื่อจุติจากสวรรค์
 ชั้นดุสิตจะมาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในโลกมนุษย์ 64 ชาติ และจะได้ บำเพ็ญเพียรจนสามารถ
 บรรลุพระอรหันต์ จากนั้นพระอสนโพรียเถระ ได้ให้การยืนยันถึงผลบุญจากการปลูกต้นมหาโพธิ์ใน
 ครั้งนั้น ว่า ในกัปที่ 92 นับจากกัปนี้ไปข้าพเจ้าได้ปลูกต้นมหาโพธิ์ในครั้งนั้น จึงไม่รู้ทุกขคติเลยนี้

เป็นผลแห่งการปลูกต้นไม้ ในปีที่ 74 นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าทัณฑเสน สมบูรณ์ด้วยรัตนะ 7 ประการ ในปีที่ 73 นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสมันตเนมิ ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน 7 ชาติ และในปีที่ 25 จากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปุลณกะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ 7 ประการ มีพละนาถาพมาก

หลักวินัยบัญญัติที่เกี่ยวกับป่าไม้ และมีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้ ได้แก่

1. วิหารการสิกขาบทที่ 7 แห่งสังฆาภิเสกกันท์ ทรงบัญญัติว่า “ภิกษุสร้างวิหารที่มีทายกเป็นเจ้าของสร้างถวาย ทำให้เกินประมาณนั้นได้ แต่ต้องให้สงฆ์แสดงสถานที่ให้ก่อน ถ้าไม่ให้สงฆ์แสดงสถานที่ให้ก่อนต้องอาบัติสังฆาภิเสก

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้ว่า สมัยนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้นเศรษฐีผู้อุปฐากพระฉันจะสร้างกุฏิถวาย ท่านจึงให้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ต้นหนึ่งที่ชาวบ้านเคารพบูชา พวกชาวบ้านจึงตำหนิ ประมาณว่า “โณพระสมณะเชื้อสายศากยบุตร จึงใช้ให้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวบ้าน ชวานิคม ชาวเมือง ชาวชนบท ชาวแคว้นแคว้นเคารพบูชาเล่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเบียดเบียนต้นไม้ ซึ่งมีอินทรีย์เดียว” พระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องนี้ จึงเรียกประชุมสงฆ์ทราบบว่าเรื่องนี้เป็นความจริง จึงทรงตำหนิว่า “โมฆบุรุษ โณเธอจึงตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวบ้าน ชวานิคม ชาวชนบท ชาวแคว้นแคว้น เคารพบูชา โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้ไม่ยังผู้ที่ไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือไม่ยังผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นเลย” พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น

2. ภูตคามสิกขาบท ที่ 1 แห่งภูตคามวรรค ปาจิตตยกันท์ ทรงบัญญัติว่า “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพราภตคาม” ภูตคามหมายถึง ต้นไม้ที่มีชีวะหรือที่ยังเป็นๆ อยู่

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้มีอยู่ว่า ในสมัยนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อคคาพเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี ครั้งนั้นพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีทำการก่อสร้างวิหาร มีการตัดต้นไม้เอง และสั่งให้คนอื่นไปตัดเพื่อนำมาสร้างวิหาร มีภิกษุรูปหนึ่งในจำนวนนั้นกำลังตัดต้นไม้อยู่ เทวดาที่สถิตอยู่ที่ต้นไม้ได้กล่าวขอร้องไม่ให้ภิกษุรูปนั้นตัดเพราะต้นไม้เป็นที่อยู่ของตนกับลูกน้อย แต่ภิกษุนั้นไม่ฟังยังคงตัดต่อไป พอดีมีได้พินทุกแขนของลูกเทวดาเข้า เทวดาโกรธมากถึงกับจะฆ่าพระภิกษุนั้นเสีย แต่มาคิดได้ว่าการจะฆ่าพระภิกษุไม่สมควร เพราะท่านก็มีผู้ปกครองอยู่ จึงนำความไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบตามความเป็นจริง พระพุทธองค์ทรงประทานสาธุการต่อเทวดาที่ไม่กระทำบาปหนักในการฆ่าพระภิกษุ เมื่อชาวบ้านและพระภิกษุพวกอื่นนอกนี้ทราบข่าวเช่นนั้นจึงพากันกล่าวตำหนิ ประมาณภิกษุรูปนั้นว่าการไปตัดต้นไม้บ้าง ใช้ให้คนอื่นตัดบ้างถือว่าเป็นการเบียดเบียนสิ่งมีชีวิต จึงกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ พระองค์เรียกประชุมสงฆ์แล้วตรัสถามภิกษุชาวเมืองอาฬวีได้ทรงทราบความจริงเช่นนั้น จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

3. มหัลลิกวิหารสิกขาบท ที่ 9 แห่งภุคคามวรรค ปาจิตติยกัณฑ์ ทรงบัญญัติว่า "ภิกษุสร้างวิหารหลังใหญ่ จะติดตั้งบานประตูใกล้วงกบประตูและตบแต่งบานหน้าต่าง ควรยืนในที่ปราศจากของเขี้ยว ดำเนินการมุงหลังคาได้ 2 – 3 ชั้น ถ้าดำเนินการเกินกว่านั้น แม้จะยืนในที่ปราศจากของเขี้ยว ต้องอาบัติปาจิตติย"

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้มีอยู่ว่า สมัยนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โขสิตาราม เขตกรุงโกสุมพิ ครั้งนั้นมหาอำมาตย์เป็นผู้บัญชาการของพระฉันทะสร้างวิหารถวายท่าน พระฉันทะสั่งให้มุงให้ฉาบวิหารด้วยดินหลาย ๆ ชั้น จนวิหารรับน้ำหนักไม่ไหวจึงพังลงมาเกิดความเสียหาย พระฉันทะก็ยังไม่ละความพยายามที่จะดำเนินการสร้างต่อไป จึงไปเก็บหญ้าและไม้มาเพื่อมุงหลังคา จนทำให้ข้าวเหนียวของพราหมณ์คนหนึ่งเสียหาย พราหมณ์นั้นจึงตำหนิและประมาทว่า ทำไมพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงทำให้ข้าวเหนียวของเราเสียหายเล่า บรรดาพระภิกษุผู้มีความมักน้อยสันโดษได้ยินเช่นนั้น จึงนำความไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงรับสั่งให้มีการประชุมสงฆ์ แล้วทรงสอบถามพระฉันทะ ทรงทราบว่าเป็นความจริงทุกประการ จึงทรงตำหนิว่า "ดูก่อนโมฆบุรุษ ใจเธอจึงให้มุง ให้ฉาบวิหารที่สร้างเสร็จแล้วหลาย ๆ ครั้ง จนวิหารรับน้ำหนักไม่ไหวถึงกับพังลงมาเล่า การกระทำอย่างนี้ ไม่ยังคนที่ไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส และไม่ยังคนที่เลื่อมใสแล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นเลย" จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

4. สิกขาบทที่ 14 แห่งปาทุการวรรค เสขียกัณฑ์ บัญญัติว่า "ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า เราไม่ใช่จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขี้ยว

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้มีว่า สมัยนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ วัดพระเชตะวันมหาวิหาร อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี ครั้งนั้นพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ถ่ายอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง บ้วนน้ำลายบ้างลงบนของเขี้ยว จึงเป็นสาเหตุทำให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น

หลักวินัยบัญญัติที่เกี่ยวกับสัตว์ มีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษสัตว์ ได้แก่

1. โกสิยสิกขาบท ที่ 1 แห่งโกสิยวรรค นิสสัคคียกัณฑ์ ทรงบัญญัติว่า "ภิกษุใดใช้ให้ฉันทะฉัดผสมโยใหม่ ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตติย สันถติเป็นชื่อของเครื่องลาดอย่างหนึ่งที่เขาลาดเส้นใหม่ หรือชนเจียมซ้อนกันที่พื้นอันเสมอ แล้วเทน้ำข้าวเป็นต้นลงทับ เรียกว่าการหล่อเส้นฉัด

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้ มีอยู่ว่าในสมัยนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อคคาพเวเจติย เขตเมืองอาฬวี ครั้งนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ไปขอให้ช่างทอผ้าไหมตัวไหมจำนวนมากเพื่อให้ได้โยใหม่หล่อเส้นฉัดผสมด้วยโยใหม่ ช่างทอไหมจึงตำหนิว่า ใจพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงมากล่าวกับเราเช่นนี้ แต่เราทั้งหลายผู้ต้องเบียดเบียนสัตว์ตัวเล็กๆ ทั้งหลายเพื่อเลี้ยงชีวิตตัวเองกับบุตรภรรยา ยังได้ชื่อว่าไม่มีลาภ และได้อัตภาพความเป็นมนุษย์ก็ไม่ดีอยู่แล้ว ภิกษุทั้งหลายได้ฟังดังนั้น จึงพากันตำหนิภิกษุฉัพพัคคีย์แล้วไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์เรียกประชุมสงฆ์ทรงทราบความเป็นจริงในเรื่องนี้ จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น

2. จัณพัสสสิกขาบท ที่ 4 แห่งโกสิยวรรค นิสสัคคิยกัณฑ์ ทรงบัญญัติว่า “ก็ ภิกษุใช้ให้สันถัตใหม่แล้วพึงใช้สอยให้ได้ 6 ปี ถ้าต่ำกว่า 6 ปี ให้ทำสันถัตอื่นใหม่ ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่ได้สมมติ”

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้มีอยู่ว่า ในสมัยนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงพาราณสี ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายให้คนทำสันถัตทุกๆ ปี โดยการไปขอขนเจียมจากชาวบ้านบ่อยๆ ชาวบ้านจึงตำหนิและประมาณว่า โฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตร จึงทำสันถัตทุกปี เป็นผู้ขอบ่อยเหลือเกิน แม้ของพวกเรากันเพียงครั้งเดียว ถูกเด็กถ่ายอุจจาระรดบ้าง ปัสสาวะรดบ้าง หนูกัดบ้าง ก็ยังใช้ได้ถึง 5 – 6 ปี พวกภิกษุทั้งหลายที่เป็นผู้มักน้อยสันโดษได้ยินชาวบ้านตำหนิเช่นนี้ จึงนำความไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ พระพุทธองค์ได้เรียกประชุมสงฆ์จึงทราบความเป็นจริงตามนั้น แล้วทรงตำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย โฉนโมฆบุรุษเหล่านั้นจึงใช้ให้ทำสันถัตทุกๆ ปี เป็นผู้มากไปด้วยการขอ การกระทำอย่างนี้ ไม่ยังคนที่ไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส และไม่ยังคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วเลื่อมใสมากยิ่งขึ้น” จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น

3. นิสินทณสันถัตสิกขาบทที่ 5 แห่งโกสิยวรรค นิสสัคคิยกัณฑ์ ทรงบัญญัติว่า “ก็ภิกษุผู้ให้ทำสันถัตรองนั่ง พึงเอาสันถัตเก่า 1 คืบพระสุคตโดยรอบมาปนเพื่อทำให้เสียสี ถ้าไม่เอาสันถัตเก่า 1 คืบพระสุคตโดยรอบมาปนใช้ให้ทำสันถัตรองนั่งใหม่ ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์”

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้ มีอยู่ว่า สมัยนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นพระพุทธเจ้ารับสั่งไม่ให้ผู้ใดไปรบกวนพระพุทธองค์ ยกเว้นพระภิกษุที่นำภัตตาหารไปถวาย เพราะพระองค์ทรงปรารถนาจะปลีกเร้นไปอยู่ลำพังผู้เดียวตลอดไตรมาส พระภิกษุทั้งหลายก็รับสนองพระพุทธดำรัส จึงได้ตกลงทำกติกากันว่า “พระผู้มีพระภาคทรงปรารถนาจะเสด็จปลีกเร้นอยู่ตลอดไตรมาส ใครๆ อย่าได้เข้าไปรบกวน ยกเว้นภิกษุผู้นำภัตตาหารไปถวายเพียงผู้เดียว ถ้าภิกษุรูปใดเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ในขณะเวลาดังกล่าว พึงให้ภิกษุรูปนั้นแสดงอาบัติปาจิตตีย์” ต่อมาพระอุปเสนวังคณบุตร พร้อมด้วยบริษัทเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ แล้วนัง ณ ที่อันเหมาะสม พระพุทธองค์ทรงทักทายปราศรัยถึงเรื่องต่างๆ ด้วย แล้วตรัสถามถึงกติกาสงฆ์ในเมืองสาวัตถี ท่านพระอุปเสนวังคณบุตรกราบทูลว่า “สงฆ์ในกรุงสาวัตถี จะเปิดเผยตนเองออกมาด้วยกติกาสงฆ์ของตน ข้ำพระพุทธองค์จะไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธองค์ไม่ได้บัญญัติไว้ และไม่เพิกถอนสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “อุปเสนะดีแล้ว สงฆ์ไม่พึงบัญญัติสิ่งที่เราไม่ได้บัญญัติและไม่พึงเพิกถอนสิ่งที่เราบัญญัติไว้ พึงสมทานประพจน์ในสิกขาบทที่เราบัญญัติไว้ อุปเสนะ เรานุญาตให้ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือทรงผ้าบังสกุลเป็นวัตรเข้ามาเยี่ยมเราได้ตามสะดวก” ภิกษุทั้งหลายเมื่อได้ทราบข่าวเช่นนั้น จึงปรารถนาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ละทิ้งสันถัตพากันสมทานอรัญญิกธุดงค์ ปิณฑปาติกธุดงค์ และบังสกุลลิกธุดงค์ ต่อมาพระพุทธองค์ได้เสด็จประพาสตามเสนาสนะทอดพระเนตรเห็นสันถัตถูกทอดทิ้งไว้ จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

4. สัปตปาณกสิกาบทที่ 10 แห่งภฏคาวรรค ปาจิตตียกัณฑ์ ทรงบัญญัติว่า “ก็ ภิกษุรู้ยู่หรือนำมีสิ่งมีชีวิต ไซ้รดหญ้าหรือดินต้องอาบัติปาจิตตีย์”

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้มีอยู่ว่า สมัยนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อคคาพเวเจตีย์ เขตเมืองอาฬวี ครั้งนั้นพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีกำลังช่วยกันก่อสร้าง ร้อยยู่หรือนำมีสิ่งมีชีวิตอยู่ ไซ้รดหญ้าบ้าง รดดินบ้าง ไซ้ให้คนอื่นรดหญ้าบ้าง ไซ้รดดินบ้าง พระภิกษุรูปอื่นได้พากันตำหนิ และประณามว่า “ไฉนพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีรู้ยู่หรือนำมีสิ่งมีชีวิตอยู่ รดหญ้าบ้าง รดดินบ้าง” จึงกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ พระองค์ตรัสเรียกประชุมพระสงฆ์เพื่อตรัสถามถึงความเป็นจริง แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

5. สญฺิจจสิกาบทที่ 1 แห่งสัปตปาณกาวรรค ปาจิตตียกัณฑ์ ทรงบัญญัติว่า “ก็ ภิกษุใดจงใจปลงชีวิตสัตว์ต้องอาบัติปาจิตตีย์”

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้มีอยู่ว่า สมัยนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นพระอุทายีในสมัยที่ท่านเป็นคฤหัสถ์เป็นนักยิงธนู และท่านไม่ชอบอีกา ท่านเห็นอีกาบินมาจึงใช้ธนูยิงแล้วตัดหัวมาเสียบเรียงไว้ เมื่อพระภิกษุทั้งหลายถามขึ้น พระอุทายีจึงรับว่าตนเองเป็นผู้กระทำ พระภิกษุทั้งหลายจึงพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนท่านพระอุทายีจึงจงใจปลงชีวิตสัตว์” จากนั้นก็นำความไปกราบบังคับทูลพระศาสดา พระพุทธเจ้ารับสั่งให้เรียกประชุมสงฆ์ ได้ตรัสสอบถามพระอุทายี ท่านรับว่าเป็นความจริงตามที่พวกภิกษุกราบทูลทุกประการ พระพุทธองค์ทรงตำหนิว่า “โมฆบุรุษ ไฉนเธอจึงจงใจปลงชีวิตสัตว์ เล้า โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้มิได้ยังคนที่มิเลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือยังคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย” จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

6. สัปตปาณกสิกาบทที่ 2 แห่งสัปตปาณกาวรรค ปาจิตตียกัณฑ์ ทรงบัญญัติว่า “ก็ ภิกษุใดรู้ยู่หรือนำมีสัตว์มีชีวิต ก็ยังบริโภค ต้องอาบัติปาจิตตีย์”

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้มีอยู่ว่า ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ครั้งนั้นพวกภิกษุจฬพัคคีย์รู้ยู่หรือนำมีสัตว์มีชีวิตก็ยังบริโภค (หมายถึง ไซ้ตี๋ม ไซ้ล้างบาตร เอาบาตรข้ามต้มร้อนๆ แล้ให้เย็น อาบลงไป ลุยน้ำในตระพัง ในสระโบกขรณี ทำให้เกิดคลื่น) เมื่อพระภิกษุผู้มีความสำรวมระวังในศีลของตนเองอยู่เสมอ พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า ทำไมภิกษุจฬพัคคีย์ทั้งที่รู้ยู่หรือนำมีสัตว์มีชีวิต ก็ยังพากันบริโภคอยู่ จากนั้นก็นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงเรียกประชุมสงฆ์แล้วบัญญัติสิกขาบทนี้

7. สญฺิจฆรสิกาบทที่ 4 แห่งรัตนวรรค ปาจิตตียกัณฑ์ ทรงบัญญัติว่า “ก็ ภิกษุใดทำกล่อ่งเข็มด้วยกระดูก ด้วยงา หรือด้วยเขา ต้องอาบัติปาจิตตีย์”

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้มีอยู่ว่าสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้งนั้นนายช่างแกะสลักงานช่างคนหนึ่งได้ปวารณาภิกษุทั้งหลายไว้ว่าจะถวายกล่อ่งเข็มแก่พระสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์จึงออกปากขอเป็นจำนวนมากจนนายช่างไม่มีเวลาค้าขายอย่างอื่นเพราะใช้เวลาทำกล่อ่งเข็มถวายพระสงฆ์ ทำให้นายช่าง และ

บุตรภรรยาได้รับความลำบาก คนทั้งหลายจึงพากันตำหนิ ประณามว่าพระสมณะเชื้อสายศากยบุตร ไม่รู้จักประมาณ ขอมากจนทำให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงเรียกประชุมสงฆ์ได้ทรงทราบความเป็นจริงของเรื่องนี้ จึงทรงตำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย โฉนโมฆบุรุษเหล่านั้น จึงไม่รู้จักประมาณในการขอ การกระทำอย่างนี้ไม่ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสได้ และไม่ทำให้คนที่เลื่อมใสแล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นเลย” จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

8. หัสสรัम्मสิกขาบทที่ 3 แห่งสุราปานวรรค ปาจิตติยกัณฑ์ ทรงบัญญัติว่า “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะเล่นน้ำ” เพราะการลงเล่นน้ำแม่น้ำอาจทำให้สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในน้ำตายได้เช่นกัน

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้มีอยู่ว่า ในสมัยหนึ่งพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ในเมืองสาวัตถี ภิกษุสัตถวัคคย์ (พวกภิกษุ 17 รูป) เล่นน้ำในแม่น้ำอจิรวดี พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่บนประสาธน์ทอดพระเนตรเห็นจึงทรงตำหนิว่าเป็นการไม่สมควร นางมัลลิกาเทวีซึ่งประทับอยู่ด้วยจึงกราบทูลว่าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทหา พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงดำริว่า เราจะต้องทำอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้พระผู้มีพระภาค ทรงทราบว่าภิกษุเหล่านั้นเล่นน้ำโดยการไม่ต้องกราบบังคมทูล พระองค์จึงรับสั่งให้ไปนิมนต์ภิกษุเหล่านั้นมาแล้วทรงฝากน้ำตามก้อนไปถวายพระผู้มีพระภาค เมื่อภิกษุเหล่านั้นกลับไปถึงวัดจึงนำ น้ำตาลก้อนไปถวายพระผู้มีพระภาคพร้อมกราบบังคมทูลว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลฝากมาทูลถวาย พระพุทธองค์ตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า พระราชาได้ทอดพระเนตรเห็นข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เล่นน้ำอยู่ที่แม่น้ำอจิรวดีพระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้าทรงทราบเช่นนั้นแล้ว จึงทรงตำหนิว่า “ดูก่อนโมฆบุรุษทั้งหลายโฉนพวกเธอ จึงเล่นน้ำเล่า โมฆบุรุษทั้งหลายการกระทำอย่างนี้มีได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสแล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย” จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น

9. โชติกสิกขาบทที่ 6 แห่งสุราปานวรรค ปาจิตติยกัณฑ์ ทรงบัญญัติว่า “ภิกษุใด ต้องการผิงไฟ ก่อกองไฟเอง หรือใช้ให้คนอื่นก่อกองไฟ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะการก่อไฟ ทำให้สิ่งมีชีวิตล้มตายได้เช่นกัน

มูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทนี้มีอยู่ว่า ในสมัยหนึ่งพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ เกสภพามฤตทายวัน เขตเมืองสุทุมาริระ แคว้นภัคคะ สมัยนั้นเป็นฤดูหนาว พวกภิกษุก่อกองไฟ ที่ขอนไม้ใหญ่ขอนหนึ่งซึ่งมีโพรงแล้วผิง ภูเห่าตัวหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ภายในโพรงไม้นั้น พอถูกไฟร้อน ได้เลื้อยออกมาไล่พวกภิกษุให้วิ่งหนีไป

กลุ่มภิกษุผู้มีความมักน้อยกลุ่มอื่น ได้ตำหนิ ประณาม และโจทขานกันว่า “โฉนภิกษุทั้งหลายจึงก่อกองไฟผิงเล่า” พระพุทธองค์ทรงทราบในเรื่องนี้ จึงเรียกภิกษุผู้ไม่มีความสำรวม ไปถามเป็นความจริง พระองค์จึงทรงตำหนิว่า “... ภิกษุทั้งหลายโฉนพวกโมฆบุรุษเหล่านั้น จึงก่อไฟผิงเล่า การกระทำอย่างนี้ไม่ได้ทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือไม่ได้ทำให้คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วเกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้นเลย...” จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น

กิจกรรมหรือกระบวนการนำหลักทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้สอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า และข้อเสนอแนะ

วัดควรมีสถานที่กว้างขวางทำนองเป็นศาลาอเนกประสงค์ไว้สำหรับให้พระสงฆ์และประชาชนได้ใช้จัดกิจกรรมทางศาสนาได้อย่างสะดวกทั้งในการประกอบพิธีกรรมการประชุม การจัดอบรมสัมมนาต่างๆ

วัดควรสงวนมีการปลูกต้นไม้รอบบริเวณ ให้เกิดความร่มเย็น จัดให้มีสถานที่ที่เป็นแหล่งเสริมความรู้ทางธรรม มีห้องสมุด หรือจัดมุมอ่านหนังสือตามร่มไม้ติดป้ายธรรมะตามร่มเงาไม้ให้ประชาชนได้ศึกษา

พระสงฆ์ควรมีบทบาทเข้าไปช่วยให้คำแนะนำอบรมสั่งสอน ชักชวนประชาชนหรือเข้าร่วมกิจกรรมในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ เช่น ปลูกป่า การให้สถานที่จัดอบรมหรือเพาะพันธุ์จัดเตรียมกล้าไม้ เป็นต้น

ทำพิธีบวชป่า เป็นการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การบวชป่ามีลักษณะของการนำความเชื่อในเรื่องการบวชในพุทธศาสนาปรับใช้ในการแก้ไขปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า โดยใช้ผ้าเหลืองเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงพระสงฆ์หนึ่งในพระรัตนตรัย ซึ่งพุทธศาสนิกชนจะเคารพผ้าเหลือง โดยถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นของสูงควรแก่การเคารพบูชา

การถวายทานผ้าป่าพันธุ์ไม้ เป็นกุศโลบายอีกอย่างหนึ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยให้นำเอาพิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้ เมื่อพันธุ์ไม้ได้ผ่านพิธีการถวายผ้าป่าพันธุ์ไม้แล้วชาวบ้านจะถือว่าเป็นของสงฆ์ เวลานำไปปลูกบุคคลใดบุคคลหนึ่งจะทำลายหรือยึดครองไม่ได้

การจัดตั้งเป็นองค์กร เพื่อให้เกิดการรวมตัวของพระสงฆ์และประชาชน โดยนำแนวทางการยกระดับความเป็นอยู่ของชุมชนและฟื้นฟูอนุรักษ์การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าสู่การดำเนินการ

การให้ความรู้ในโอกาสต่างๆ เช่น การเทศนาในงานพิธีต่างๆ เมื่อได้รับนิมนต์ไปให้เทศนาหรือแสดงธรรมในพิธีต่างๆ ควรถือโอกาสสอดแทรกเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า ตลอดถึงการบรรยายในการอบรม สัมมนาหรือประชุม เมื่อมีผู้นิมนต์ไปเป็นวิทยากร และเข้าอบรมสัมมนาต่างๆ ควรพูดถึงการอนุรักษ์ป่าไม้ เพื่อให้เกิดจิตสำนึก

จัดกิจกรรมศึกษาธรรมโดยการเดินป่า เป็นการให้การศึกษาในเรื่องทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าโดยสอนให้เห็นคุณค่าประโยชน์ของป่า โดยกิจกรรมดังกล่าวอาจจะมีกิจกรรมเช่น การเขียนบทกวี วาดรูปป่าไม้ เพื่อปลูกฝังให้รักและหวงแหนทรัพยากรป่าไม้

ประยุกต์พิธีกรรมและประเพณีศาสนาให้นำไปสู่ความประหยัดไม่ฟุ้งเฟ้อ ซึ่งเป็นแนวทางที่สำคัญอย่างหนึ่งในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น ธรรมะให้ชาวบ้านประกอบพิธีกรรมทางศาสนาด้วยความประหยัด หรือการประยุกต์ประเพณีเข้าพรรษาเป็นเงื่อนไขให้ชาวบ้านลดหรือละอบายมุข เช่น อธิฐานไม่ฆ่าสัตว์ตลอดพรรษา เป็นต้น

พระสงฆ์ควรมียบทบาทในการเป็นผู้นำชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยอาจจะใช้วิธีการกำหนดเขตวัดหรือสำนักสงฆ์เป็นเขตอุทยาน สักสอนชาวบ้านให้หยุดหยั่งการทำลายป่า พื้นฟูสภาพป่าที่ถูกทำลาย โดยการร่วมกันปลูกป่า สร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า สักสอนหลักทางพระพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ป่าและสัตว์ จัดทำแนวเขตป่าอนุรักษ์ เช่น ปักป้าย ปักหลักเขตที่แน่นอน จัดตั้งองค์กรในชุมชนให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในการอนุรักษ์ ระดมชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์ดูแลรักษาต้นไม้ในบริเวณวัด ปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้ร่มรื่น รักษา สภาพธรรมชาติไว้เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์นานาชนิด และมีการปล่อยสัตว์คืนสู่ธรรมชาติให้มากขึ้น และสัตว์อื่นๆ มาอาศัยอยู่ในวัด ซึ่งจะช่วยเพิ่มความเป็นธรรมชาติให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ผู้ที่มีโอกาสเข้าไปวัดจะเกิดความรู้สึกที่ดี เห็นคุณค่าของการรักษาธรรมชาติ และในที่สุดเมื่อเห็นดังนั้นก็จะเป็นไป ประพฤติปฏิบัติด้วย ในที่สุดก็จะทำให้สภาพป่าไม้และสัตว์ป่า เปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น

การจัดให้วัดเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่ความรู้ ข่าวสาร ข้อมูลเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยอาจร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน เมื่อมีคนมา ปฏิบัติธรรมหรือมาทำบุญก็ได้มีโอกาสรับรู้ข้อมูลข่าวสารเหล่านั้นด้วย นอกจากนี้ควรจัดกิจกรรม ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยสอดแทรกกิจกรรมการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ และสัตว์ป่า เช่น จัดกิจกรรมปลูกสวนป่าในพุทธประวัติทำบุญปลูกป่าเป็นพุทธบูชาในวันวิสาขบูชา

วัดและพระสงฆ์ และพุทธศาสนิกควรจัดโครงการที่จะเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ และสัตว์ป่า เช่น โครงการปลูกต้นไม้สวนป่าในพระพุทธประวัติ โดยจัดเป็นอุทยานใน พระพุทธศาสนา โครงการไม่ฆ่าสัตว์ตลอดพรรษา โครงการไถ่ชีวิตสัตว์คืนสู่ธรรมชาติ จัดสัมมนา อบรมหลักทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จัดสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา กับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนเพื่อสอนหลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาโดยสอดแทรกเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

พระสงฆ์ควรร่วมกับสถานศึกษาในการจัดบรรยายธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า อาจจะอยู่ในรูปแบบการเข้าไปสอนหลักธรรมกับการอนุรักษ์นำหลักทางพระพุทธศาสนาไปผนวกกับ เนื้อหาวิชาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมสอนในชั้นเรียน จัดเป็นตามพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ หรือ จะเป็นการจัดทำเอกสารแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้ และสัตว์ป่า แก้ววัด โรงเรียน สถานที่ราชการ และชุมชนต่างๆ ออกเผยแพร่

แบบสอบถาม

ตอนที่ 1 แบบสอบถามข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับพระธรรมวิทยากร ปีการศึกษา 2546
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ตาราง 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับพระธรรมวิทยากร ปีการศึกษา 2546 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ข้อมูลทั่วไป	N = 108	
	f	%
1. การศึกษานักธรรม		
นักธรรมตรี	0	0.00
นักธรรมโท	0	0.00
นักธรรมเอก	108	100.00
2. การศึกษาเปรียญธรรม		
เปรียญธรรม 3 ประโยค และต่ำกว่า	31	28.70
เปรียญธรรม 4 – 6 ประโยค	53	49.08
เปรียญธรรม 7 – 9 ประโยค	24	22.22
3. จำนวนปีที่บวช		
1 – 5 ปี	4	3.70
6 – 10 ปี	12	11.11
มากกว่า 10 ปีขึ้นไป	92	85.19
4. สอนหลักทางพระพุทธศาสนาเป็นเวลา		
1 – 5 ปี	36	33.33
6 – 10 ปี	49	45.37
มากกว่า 10 ปีขึ้นไป	23	21.30
5. สอนหลักทางพระพุทธศาสนา โดยสอดแทรกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม		
เคย	32	29.63
ไม่เคย	76	70.37

ตาราง 1 (ต่อ)

ข้อมูลทั่วไป	N = 108	
	f	%
6. ประสบการณ์เข้ารับการอบรม สัมมนา หรือศึกษาดูงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม		
เคย	26	24.07
ไม่เคย	82	75.93
7. ประสบการณ์การทำกิจกรรม ร่วมกิจกรรม หรืออำนวยความสะดวกในวัด ในการเผยแพร่หรือสั่งสอนชักชวน ชี้นำประชาชนในเรื่อง การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า		
เคย	44	40.74
ไม่เคย	64	59.26
8. วิธีที่จะสามารถประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการเผยแพร่หรือสอนในเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า*		
การบรรยายทั่วไป	44	40.74
การเทศนา	48	44.44
การปาฐกถาพิเศษ	36	33.33
การสอนในชั้นเรียน	71	65.74
การจัดอบรม สัมมนา	57	52.78
การทัศนศึกษาดูงาน	39	36.11
การจัดกิจกรรมในวันสำคัญ	53	49.07
เขียนบทความทางสื่อมวลชน	28	25.93
เป็นผู้นำชุมชนในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า	42	38.89
ออกเอกสารเผยแพร่	40	37.04

* หมายเหตุ : วิธีการที่ให้เลือกตอบนี้ สามารถตอบได้หลายข้อ

จากตาราง 1 แสดงว่า พระธรรมวิทยากร ส่วนใหญ่จบการศึกษานักธรรมชั้นเอก คิดเป็นร้อยละ 100.00 จบการศึกษาเปรียญธรรม เปรียญธรรม 4 – 6 ประโยค คิดเป็นร้อยละ 49.08 เปรียญธรรม 3 ประโยค และต่ำกว่า คิดเป็นร้อยละ 28.70 เปรียญธรรม 7 – 9 ประโยค คิดเป็นร้อยละ 22.22 พระธรรมวิทยากรส่วนใหญ่ บวชมาเป็นเวลามากกว่า 10 ปีขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 85.19 พระธรรมวิทยากรส่วนใหญ่ มีประสบการณ์การสอนหลักทางพระพุทธศาสนา มีประสบการณ์การสอน 6 – 10 ปี คิดเป็นร้อยละ 45.37 พระธรรมวิทยากรส่วนใหญ่ ไม่เคยมีประสบการณ์การสอนหลักทางพระพุทธศาสนา โดยสอดแทรกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คิดเป็นร้อยละ 70.37 เคยมีประสบการณ์การสอนหลักทางพระพุทธศาสนา โดยสอดแทรกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คิดเป็นร้อยละ 29.63 พระธรรมวิทยากรส่วนใหญ่ ไม่เคยมีประสบการณ์เข้ารับการอบรม สัมมนา หรือศึกษาดูงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทั่วไปและป่าไม้ คิดเป็นร้อยละ 75.93 เคยมีประสบการณ์เข้ารับการอบรม สัมมนา หรือศึกษาดูงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทั่วไปและป่าไม้ คิดเป็นร้อยละ 24.07 พระธรรมวิทยากรส่วนใหญ่ ไม่เคยมีประสบการณ์การทำกิจกรรม ร่วมกิจกรรม หรืออำนวยการในวัดในการเผยแพร่หรือสั่งสอนชักชวน ชี้นำประชาชนในเรื่อง การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า คิดเป็นร้อยละ 59.26 เคยมีประสบการณ์การทำกิจกรรม ร่วมกิจกรรม หรืออำนวยการในวัดในการเผยแพร่หรือสั่งสอนชักชวน ชี้นำประชาชนในเรื่อง การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า คิดเป็นร้อยละ 40.74 วิธีที่จะสามารถประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการเผยแพร่หรือสอนในเรื่อง การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า การสอนในชั้นเรียน คิดเป็นร้อยละ 65.74 การจัดอบรม สัมมนา คิดเป็นร้อยละ 52.78 การจัดกิจกรรมในวันสำคัญ คิดเป็นร้อยละ 49.07 การเทศนา คิดเป็นร้อยละ 44.44 การบรรยายทั่วไป คิดเป็นร้อยละ 40.74 เป็นผู้นำชุมชนในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า คิดเป็นร้อยละ 38.89 ออกเอกสารเผยแพร่ คิดเป็นร้อยละ 37.04 การทัศนศึกษาดูงาน คิดเป็นร้อยละ 36.11 เขียนบทความทางสื่อมวลชน คิดเป็นร้อยละ 25.93

ตอนที่ 2 ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอน
การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

ตาราง 2 แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอน
การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกตามวัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์	N = 108		แปลผล
	$\bar{X}$	S.D.	
1. เพื่อสอนให้มีความรู้ ความเข้าใจในหลักทางพระพุทธศาสนาที่มีความสอดคล้องในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า	2.11	0.70	ปานกลาง
2. เพื่อสอนให้นำหลักทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า	2.44	0.62	มาก
3. เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า	2.17	0.62	ปานกลาง
4. เพื่อให้ร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า	2.51	0.62	มาก
5. เพื่อสอนให้อนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าแบบยั่งยืนโดยใช้หลักทางพระพุทธศาสนา	2.46	0.57	มาก
รวม	2.43	0.63	มาก

จากตาราง 2 แสดงว่า พระธรรมวิทยากรมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านวัตถุประสงค์ โดยรวมพบว่า มีความเหมาะสมมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ข้อที่พระธรรมวิทยากรเห็นว่ามีความเหมาะสมปานกลาง คือ เพื่อสอนให้มีความรู้ ความเข้าใจในหลักทางพระพุทธศาสนาที่มีความสอดคล้องในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า นอกนั้นเห็นว่ามีเหมาะสมมาก

ตาราง 3 แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอน
การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกตามเนื้อหา

เนื้อหา	N = 108		แปลผล
	$\bar{X}$	S.D.	
1. หลักกรรมและผลของกรรม	2.44	0.60	มาก
2. หลักกตัญญูทวดเวที การรู้จักบุญคุณแล้ว ตอบแทน	2.43	0.76	มาก
3. หลักการให้ทานและการเสียสละ	2.29	0.58	มาก
4. หลักเมตตากรุณาธรรม	2.68	0.53	มาก
5 หลักโภชนะ มัตตัญญูตา การรู้จักประมาณ ในการบริโภค	2.33	0.74	มาก
6. หลักความสันโดษ	2.14	0.73	ปานกลาง
7. หลักสมชีวิตา การดำเนินชีวิตเหมาะสมแก่ฐานะ	1.97	0.74	ปานกลาง
8. หลักปฏิจสุมุปาบท การอาศัยซึ่งกันและกัน ของธรรมชาติ	1.96	0.75	ปานกลาง
9. หลักปธาน ความเพียร 4 ประการ	2.42	0.71	มาก
10. หลักศีล 5 ข้อปาณาติปาตาเวรมณี เว้นจาก การฆ่าสัตว์และทำให้ชีวิตตกลง	2.52	0.65	มาก
11. หลักอหิงสา การไม่เบียดเบียน	2.59	1.97	มาก
12. หลักสัพพปาปัสสะ อกรรมัง การไม่ทำบาป ทั้งปวง	2.43	0.90	มาก
13. หลักมัชฌิมาปฏิปทา การเดินทางสายกลาง	2.06	0.81	ปานกลาง
14. หลักกวนโรปสูตร สูตรว่าด้วยการปลูกป่า	2.21	0.68	ปานกลาง
15. หลักวินัยบัญญัติเกี่ยวกับป่าไม้	2.39	0.61	มาก
16. หลักวินัยบัญญัติเกี่ยวกับสัตว์	2.27	0.77	ปานกลาง
รวม	2.32	0.77	มาก

จากตาราง 3 แสดงว่า พระธรรมวิทยากรมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านเนื้อหา โดยรวมพบว่า มีความเหมาะสมมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ข้อที่พระธรรมวิทยากรเห็นว่ามีเหมาะสมปานกลาง คือ หลักความสันโดษ หลักสมชีวิตา การดำเนินชีวิตเหมาะสมแก่ฐานะ หลักปัจจุสมุปบาท การอาศัยซึ่งกันและกันของธรรมชาติ หลักมัชฌิมาปฏิปทา การเดินทางสายกลาง หลักกวนโรปสูตร สุตรวาด้วยการปลุกป่า หลักวินัยบัญญัติเกี่ยวกับสัตว์ นอกนั้นเห็นว่ามีเหมาะสมมาก

ตาราง 4 แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอน
การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกตามกิจกรรมหรือกระบวนการ

กิจกรรมหรือกระบวนการ	N = 108		แปลผล
	$\bar{X}$	S.D.	
1. จัดกิจกรรมถวายผ้าป่าพันธุ์ไม้	2.27	0.72	ปานกลาง
2. จัดโครงการปลูกต้นไม้สวนป่าในพระพุทธประวัติ	2.57	0.53	มาก
3. ปลูกต้นไม้ในวัดให้ร่มรื่นเพื่อเป็นแบบอย่าง และช่วยส่งเสริมประชาชนให้รักษาและ ปลูกต้นไม้	2.40	0.67	มาก
4. จัดกิจกรรมทำบุญปลูกป่าในวันสำคัญ ทางพระพุทธศาสนา	2.30	0.79	มาก
5. จัดทำป้ายธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าไม้	1.98	0.88	ปานกลาง
6. สร้างสถานที่พึงธรรมตามธรรมชาติ	2.20	0.68	ปานกลาง
7. ทำพิธีบวชป่า	2.35	0.54	มาก
8. จัดกิจกรรมศึกษาธรรมโดยการเดินป่า	2.02	0.88	ปานกลาง
9. ทำกิจกรรมประกาศเขตอภัยทาน	2.46	0.68	มาก
10. จัดโครงการไม่ฆ่าสัตว์ตลอดพรรษา	2.71	0.53	มาก
11. จัดโครงการไถ่ชีวิตสัตว์คืนสู่ธรรมชาติ	2.08	0.67	ปานกลาง
12. จัดสัมมนาอบรมหลักทางพระพุทธศาสนา กับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า	2.53	0.60	มาก
13. จัดสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนากับ การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า	2.23	0.73	ปานกลาง
14. จัดบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน เพื่อสอน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยสอดแทรก เรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า	2.47	0.50	มาก
15. พระสงฆ์เป็นแกนนำในการชักชวนรณรงค์ แสดงธรรมให้ชาวบ้านปลูกป่า และอนุรักษ์ สัตว์ป่า	2.20	0.88	ปานกลาง
16. จัดตั้งองค์กรพิทักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าในวัด โดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำ	2.56	0.54	มาก
17. จัดกิจกรรมบรรยายธรรมและปลูกป่า ในวันวิสาขบูชา เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า	2.20	0.86	ปานกลาง

ตาราง 4 (ต่อ)

กิจกรรมหรือกระบวนการ	N = 108		แปลผล
	$\bar{X}$	S.D.	
18. จัดกิจกรรมเทศนาหรือแสดงธรรมะสอดแทรก หลักการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าทุกวันพระ	2.52	0.70	มาก
19. จัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยสอดแทรกกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ และสัตว์ป่าเข้าไป	2.19	0.83	ปานกลาง
20. จัดบรรยายธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าไม้และ สัตว์ป่าตามโรงเรียนและสถานที่ราชการ	2.14	0.80	ปานกลาง
21. พระสงฆ์ร่วมกับองค์กรท้องถิ่นวางแผนพัฒนา พื้นที่ป่าไม้และสัตว์ป่า	2.24	0.70	ปานกลาง
22. จัดสร้างแหล่งน้ำ ปูปลูกป่า เพาะกล้าพันธุ์ไม้	2.36	0.65	มาก
23. เอื้อเฟื้อสถานที่และทรัพยากรภายในวัด เพื่อจัดอบรม สัมมนา เรื่องการอนุรักษ์ ป่าไม้และสัตว์ป่า	2.47	0.54	มาก
24. แก้ไขปรับปรุงศาสนพิธีบางอย่างให้เหมาะสม ไม่ฟุ่มเฟือย	1.89	0.86	ปานกลาง
25. ประกาศห้ามจับสัตว์และบอกรุณยให้อาหารสัตว์ ในวัด เพื่อช่วยสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ ป่าไม้และสัตว์ป่า	2.44	0.63	มาก
26. พระสงฆ์เข้าไปสอนหลักธรรมกับการอนุรักษ์ ป่าไม้และสัตว์ป่าในโรงเรียน	2.12	0.87	ปานกลาง
27. นำหลักทางพระพุทธศาสนาไปผนวกกับ เนื้อหาการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าสอน ในชั้นเรียน	2.44	0.52	มาก
28. นำเนื้อหาการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ไปผนวกกับหลักสูตรธรรมศึกษา	2.04	0.68	ปานกลาง
29. จัดเป็นวิชาหลักทางพระพุทธศาสนากับ การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าบรรจุ ในหลักสูตรสอนในโรงเรียน	2.43	0.60	มาก

ตาราง 4 (ต่อ)

รายการ	N = 108		แปลผล
	$\bar{X}$	S.D.	
30. เผยแพร่หลักทางพระพุทธศาสนากับ การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าทางสื่อมวลชน	2.38	0.72	มาก
31. จัดทำเอกสารแนวทางการประยุกต์ใช้หลัก ทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ ป่าไม้และสัตว์ป่าแก่วัดต่างๆ เพื่อสอน ประชาชน	2.12	0.81	ปานกลาง
รวม	2.30	0.70	มาก

จากตาราง 4 แสดงว่า พระธรรมวิทยากรมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านกิจกรรมหรือกระบวนการ โดยรวมพบว่า มีความเหมาะสมมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า จัดกิจกรรมถวายผ้าป่าพันธุ์ไม้ จัดทำป้ายธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าไม้ สร้างสถานที่พึงธรรมตามธรรมชาติ จัดกิจกรรมศึกษาธรรม โดยการเดินป่า จัดโครงการไถ่ชีวิตสัตว์คืนสู่ธรรมชาติ จัดสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า พระสงฆ์เป็นแกนนำในการชักชวนเรณณรงค์แสดงธรรมให้ชาวบ้านปลูกป่า และอนุรักษ์สัตว์ป่า จัดกิจกรรมบรรยายธรรมและปลูกป่าในวันวิสาขบูชาเพื่อบูชาพระพุทธเจ้า จัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยสอดแทรกกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าเข้าไป จัดบรรยายธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าตามโรงเรียนและสถานที่ราชการ พระสงฆ์ร่วมกับองค์กรท้องถิ่นวางแผนพัฒนาพื้นที่ปลูกป่าไม้และสัตว์ป่า แก้ไขปรับปรุงศาสนพิธีบางอย่างให้เหมาะสม ไม่ฟุ่มเฟือยพระสงฆ์เข้าไปสอนหลักธรรมกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าในโรงเรียน นำเนื้อหาการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ไปผนวกกับธรรมศึกษา จัดทำเอกสารแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าแก่วัดต่างๆ เพื่อสอนประชาชน นอกนั้น เห็นว่า มีความเหมาะสมมาก

ตาราง 5 แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกตามการวัดและการประเมินผล

การวัดและการประเมินผล	N = 108		แปลผล
	$\bar{X}$	S.D.	
1. สังเกตพฤติกรรมความร่วมมือกิจกรรมต่างๆ	2.12	0.73	ปานกลาง
2. การนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต	2.44	0.74	มาก
3. ความตั้งใจ ความสนใจในการจัดกิจกรรม	2.40	0.55	มาก
4. ผลของการจัดกิจกรรมต่างๆ	2.21	0.74	ปานกลาง
5. การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นของป่าไม้และสัตว์ป่า	2.18	0.87	ปานกลาง
6. การเฝ้าดูแลและเอาใจใส่ในป่าไม้และสัตว์ป่า	2.46	0.57	มาก
7. การนำเสนอ และเผยแพร่หลักตามพระพุทธศาสนากับการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า	2.64	0.48	มาก
รวม	2.35	0.67	มาก

จากตาราง 5 แสดงว่า พระธรรมวิทยากรมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านการวัดและประเมินผลโดยรวมพบว่า มีความเหมาะสมมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า สังเกตพฤติกรรมความร่วมมือกิจกรรมต่างๆ ผลของการจัดกิจกรรมต่างๆ การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นของป่าไม้และสัตว์ป่านั้นเห็นว่า มีความเหมาะสมมาก

ตาราง 6 แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยรวมทุกด้าน

รายการ	N = 108		แปลผล
	$\bar{X}$	S.D.	
1. วัตถุประสงค์	2.43	0.63	มาก
2. เนื้อหา	2.32	0.77	มาก
3. กิจกรรมหรือกระบวนการ	2.30	0.70	มาก
4. การประเมินผล	2.35	0.67	มาก
รวม	2.35	0.69	มาก

จากตาราง 6 แสดงว่า พระธรรมวิทยากรมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านวัตถุประสงค์ เนื้อหา กิจกรรมหรือกระบวนการ และการวัดและการประเมินผล โดยรวมพบว่ามีเหมาะสมมากทุกด้าน

บทที่ 5

บทย่อ สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

บทย่อ

ความมุ่งหมายของการศึกษาวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า
2. เพื่อศึกษาความคิดเห็นของพระธรรมวิทยากรเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

แบบสัมภาษณ์

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้สัมภาษณ์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาและสิ่งแวดล้อม จำนวน 7 ท่าน โดยเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

แบบสอบถาม

ประชากร

ประชากรผู้ตอบแบบสอบถามเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เป็นพระธรรมวิทยากร ซึ่งเป็นพระนักศึกษา ปีการศึกษา 2546 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยสงฆ์) จำนวน 150 รูป

กลุ่มตัวอย่าง

ผู้ตอบแบบสอบถามเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เป็นพระธรรมวิทยากร ซึ่งเป็นพระนักศึกษา ปีการศึกษา 2546 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยสงฆ์) จำนวน 108 รูป จากการประมาณขนาดกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้ตาราง Krejcie and Morgan (พวงรัตน์ ทวีรัตน์. 2543 : 303)

เครื่องมือในการศึกษาวิจัย

เครื่องมือในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 อย่าง คือ

1. แบบสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง เพื่อศึกษาข้อมูลและข้อเสนอแนะ

2. แบบสอบถามความคิดเห็นพระธรรมวิทยากรเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ซึ่งเป็นแบบสอบถามแบบปิด โดยแบ่งเป็น 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 แบบสอบถามข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับพระธรรมวิทยากร

ตอนที่ 2 แบบสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

การสร้างและการหาคุณภาพเครื่องมือในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์

ผู้วิจัยได้สร้างและหาคุณภาพเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า และหลักการทางพระพุทธศาสนาจากเอกสาร ซึ่งมีความสอดคล้องการสิ่งแวดล้อมจากตำรา เอกสาร หนังสือพิมพ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ เพื่อให้ทราบข้อมูลเบื้องต้น
2. นำข้อมูลที่ได้มาสร้างแนวทางการสอน เพื่อนำไปสัมภาษณ์แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยปรึกษาผู้เชี่ยวชาญในการสร้าง ซึ่งแบบสัมภาษณ์มีลักษณะแบบมีโครงสร้างตามแนวทางการสอน
3. นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จแล้วเสนอต่อประธานกรรมการและกรรมการควบคุมปริญญาโท เพื่อตรวจสอบพิจารณาเนื้อหา
4. นำแบบสัมภาษณ์ที่ปรับปรุงแก้ไขจากประธานกรรมการและกรรมการควบคุมปริญญาโทเรียบร้อยแล้ว
5. นำแบบสัมภาษณ์ไปสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง เพื่อศึกษาข้อมูลเพิ่มเติม พร้อมข้อเสนอแนะ

แบบสอบถาม

ผู้วิจัยได้สร้างและหาคุณภาพเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถามความคิดเห็นพระธรรมวิทยากร มหาวิทยาลัยมกุฏราชวิทยาลัย เกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์ แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เพื่อนำไปสร้างแบบสอบถาม

2. นำแบบสอบถามที่สร้างเสร็จแล้วไปให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน ซึ่งประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 1 ท่าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการสอน จำนวน 1 ท่าน และผู้เชี่ยวชาญด้าน สิ่งแวดล้อม จำนวน 1 ท่าน เพื่อศึกษาพิจารณา ตรวจพิจารณา เนื้อหา ความเที่ยงตรงของเนื้อหา (Content Validity) และความเหมาะสมของแบบสอบถาม

3. นำแบบสอบถามมาปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญแล้วเสนอรายละเอียดต่อประธานกรรมการและกรรมการควบคุมปริญญาโท เพื่อพิจารณาตรวจสอบ นำมาแก้ไขปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ แล้วนำไปสอบถามความคิดเห็นของพระธรรมวิทยากร

การวิเคราะห์ข้อมูล

การจัดทำข้อมูลในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จัดทำข้อมูลออกเป็น 2 กรณี คือ

1. แบบสัมภาษณ์ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงอุปนัยเอาเนื้อหาที่ต้องการ ซึ่งวิเคราะห์ข้อมูลเป็นแบบบรรยายเนื้อหา
2. แบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูล โดยแบ่งออกเป็น 2 ตอน ได้แก่
 - ตอนที่ 1 หาค่าความถี่ และค่าร้อยละ ของพระธรรมวิทยากรกลุ่มตัวอย่าง
 - ตอนที่ 2 หาค่าเฉลี่ยและค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของความคิดเห็นพระธรรมวิทยากรเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

แบบสัมภาษณ์

จากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาทั้ง 7 ท่าน ได้แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกเป็นวัตถุประสงค์ เนื้อหา กิจกรรมหรือกระบวนการ และการวัดและประเมินผล ดังนี้

1. แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านวัตถุประสงค์

การเรียนการสอนในหลักพระพุทธศาสนามีวัตถุประสงค์อยู่ที่การทำจิตใจให้รู้จักการแก้ปัญหา คือ การดับทุกข์ที่เกิดขึ้น โดยสรุปมี 3 ประการ คือ

1.1 เพื่อให้พิจารณาถึงความเป็นไปตามที่เป็นอยู่ ให้อยอมรับความเป็นจริงของธรรมชาติ ความเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่จริงตามธรรมชาติ

1.2 เพื่อให้จิตใจหลุดพ้นจากสิ่งที่ทำให้ลุ่มหลงมัวเมา เชื่อถือ ยึดมั่นในสิ่งที่ไม่ได้มีอยู่จริงตามธรรมชาติ ซึ่งจิตใจของคนเราที่เป็นอยู่นี้เองที่ทำให้เกิดปัญหาหรือเกิดทุกข์ เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงจำเป็นต้องให้มีความรู้และความเข้าใจเพื่อแก้ปัญหา

1.3 เพื่อให้เข้าใจถึงธรรมด้วยการไม่ฝืนธรรมชาติและสลัดทิ้งซึ่งความคิดที่ถูกเคลือบเทาเข้าใจด้วยสิ่งที่มีใช้ความจริงก็จะทำให้จิตใจ การดำเนินชีวิตไม่ขัดต่อธรรมชาติ ทำให้เกิดความสุข คือการดับทุกข์หรือการแก้ปัญหาสิ่งแวดลอม ต่อไป

วัตถุประสงค์ทั้ง 3 ประการ เป็นหลักพื้นฐานการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา จากหลักทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

1. หลักอริยสัจ 4 หลักความจริงของธรรมชาติ 4 ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เสนอแนะวิธีการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบระเบียบ มีเหตุมีผล อย่างเหมาะสม เพราะการที่จะสอนให้คนอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ก็คือการสอนให้มีความรู้ความเข้าใจในการแก้ไขปัญหา นั่นเอง

2. หลักไตรลักษณ์ หลักสภาพทั่วไปของธรรมชาติ คือ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความเป็นทุกข์) อนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) ซึ่งมุ่งสอนให้คนเข้าใจถึงสภาพความเป็นจริงของธรรมชาติ และยอมรับความจริงนั้นไม่ฝืนธรรมชาติ อันจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่ทำให้คนสามารถดำรงชีวิตอย่างผสมกลมกลืนและเกื้อกูลและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างสิ้นเปลืองน้อยที่สุด

3. หลักไตรสิกขา หลักการปฏิบัติที่ทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติได้ฝึกพฤติกรรมทางกาย วาจา และการพัฒนาจิตใจและปัญญา อันได้แก่

ศีล การประพฤติ ปฏิบัติทั้งทางกายและวาจา ด้วยการงดเว้นทางวาจา เช่น งดการพูดเท็จ ส่อเสียด เพ้อเจ้อ ฯลฯ ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีทางกาย เช่น ไม่เบียดเบียนชีวิตอื่น ไม่ลักขโมย ไม่ประพฤติดิฉินในกาม และการงดเว้นการประกอบอาชีพทุกจริต ซึ่งเท่ากับเป็นการควบคุมพฤติกรรมของคน ให้อยู่ในแนวทางของศีลธรรมอันดีงามของสังคมนั่นเอง ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าการที่จะศึกษาหรือแสวงหาปัญญาขั้นสูงได้นั้นจะต้องละเว้นจากความชั่วทั้งมวลทั้งทางวาจาและทางกายเสียก่อน

สมาธิ การปฏิบัติฝึกหัดอบรมจิตใจเพื่อให้เกิดคุณธรรม นับเป็นเป้าหมายสำคัญในการศึกษาในพระพุทธศาสนาที่เน้นการทำจิตใจให้สงบ ตั้งมั่นอยู่ในความดี ขำระความชั่วที่ครอบงำจิตใจทั้งมวลลง และทำจิตใจให้รู้จักพิจารณาเหตุและผล รู้จักระลึกได้ที่จะรับรู้สิ่งต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และตระหนักว่าจะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างไรสมาธินับว่าเป็นการเตือนตนไม่ให้หลงใหลในความชั่ว ให้กระทำความดีรับรู้ความเป็นไปของสิ่งต่างๆ อย่างบริสุทธิ์

ปัญญา การรอบรู้ในสิ่งต่างๆ โดยได้มาจากสาเหตุมีดังนี้

1. การแสวงหาเหตุผล เป็นการแสวงหาเหตุผล หรือสร้างเจตคติที่มีเหตุผล ไม่เพียงเชื่อเพราะฟังหรือปฏิบัติตามกันมา

2. การยินดีรับฟัง การยินดีรับฟังคำสอนด้วยใจเป็นกลาง ไม่ตอบรับ หรือปฏิเสธในทันที

3. การใช้วิจารณ์ญาณ การใช้เหตุผลพิจารณาคำสอนนั้น แล้วนำมาทดสอบหาความจริง

4. การนำไปปฏิบัติ เมื่อสิ่งที่รับเข้ามาพิจารณาจนแน่ใจแล้วว่าถูกต้องแน่นอน จึงนำไปปฏิบัติ

5. การสอบถามข้อสงสัย เมื่อได้รับฟังสิ่งใดแล้งเกิดการสงสัยก็ให้ซักถามเพื่อความกระจ่างแจ้ง

4. มัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางปฏิบัติ ซึ่งจริยธรรมทั้งหมดของพระพุทธศาสนาประกอบด้วย 8 อย่าง คือ

1. สัมมาทิฐิ คือ การรับรู้สิ่งต่างๆ ที่มีความเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามธรรมชาติ หรือความรู้ในเหตุแห่งความเป็นทุกข์ที่อาจมองเห็นได้ในลักษณะของรูปธรรม

2. สัมมาสังกัปปะ คือ การรับรู้สภาพ ความเป็นจริงของจิตใจที่เกิดขึ้นด้วยมีความลุ่มหลง ทำให้คิดอุปทานหรือความยึดมั่นในสิ่งที่มีได้เป็นจริง เพื่อให้ความคิดอยู่ในร่องรอยแห่งความจริง ปราศจากอารมณ์ที่รัก ชอบ เกลียด ไม่พอใจ ขัดแย้ง เป็นปฏิปักษ์ ซึ่งเป็นตัวแห่งความลำเอียงที่พอกพูนอยู่ในจิตใจคน หรือมีความคิดอย่างเป็นกลาง

3. สัมมาวาจา คือ การงดเว้นจากการพูดเท็จ ส่อเสียด หยาดคาย เพ้อเจ้อ

4. สัมมากัมมันตะ คือ การกระทำที่ไม่ไปเบียดเบียนทำลายชีวิตอื่น การยึดเอาสิ่งของของผู้อื่น และการประพฤติดีกในกาม

5. สัมมาอาชีวะ คือ การหาเลี้ยงชีพ หรือประกอบอาชีพโดยสุจริต

6. สัมมาวายามะ คือ การใช้ความเพียรพยายาม ความบากบั่น อุตสาหะ เข้มแข็ง ไม่ทอดทิ้งธุระ เพื่อป้องกันความชั่วที่ยังไม่เกิด สร้างความดีให้เกิดขึ้นและการรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้ว

7. สัมมาสติ คือ การมีสติที่ระลึกได้ ความไม่เผลอเรอ ความระมัดระวังต่อหน้าที่ การรับรู้สิ่งต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และการตระหนักในการปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ และที่สำคัญก็คือการมีสติระลึกได้ถึงความเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่เป็นธรรมดาของชีวิต

8. สัมมาสมาธิ คือ การมีจิตใจที่แน่วแน่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งการปฏิบัติเพื่อให้เกิดสมาธิมีวิธีต่างๆ กัน เช่น การเพ่งพิจารณาวัตถุใดวัตถุหนึ่ง การพิจารณาซากศพในระยะต่างๆ การระลึกถึงอารมณ์ที่สมควร การเจริญพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา การกำหนดความเป็นปฏิปักษ์ในอาหาร การพิจารณาธาตุ 4

หลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องของหลักธรรมเหล่านั้นกับหลักปฏิบัติ ที่จะส่งเสริมการแก้ไขปัญหาล้างแวล้อม การอนุรักษ์และการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมที่มุ่งเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เรียนเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งผู้สอนสามารถยกหลักปฏิบัติหรือหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา มาสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

2. แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านเนื้อหา มีดังนี้

2.1 หลักความไม่เบียดเบียน พุทธศาสนาสอนไม่ให้เบียดเบียนกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นการเบียดเบียนผู้อื่น สัตว์อื่น ธรรมชาติ โลก แม้กระทั่งเบียดเบียนตัวเอง เพราะการเบียดเบียนเป็นการสร้างความเสียหาย ความเลวร้าย ความเสื่อม การทำลาย การล้างผลาญโลก ถ้ามนุษย์รู้จักการให้อภัย ไม่เบียดเบียนจะเป็นการช่วยให้ธรรมชาติมีความสมดุล เป็นการป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการไม่เบียดเบียนทำลายป่าไม้ และสัตว์ป่า ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ธรรมชาติมีความสมดุล โดยมีความเมตตากรุณา มีหิริโอตตปปะ เป็นคุณธรรม และจริยธรรมที่ช่วยยับยั้งป้องกันการเบียดเบียนกันและกัน

2.2 หลักแห่งกรรมและผลของกรรม ธรรมดาสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์เชื่อเรื่องกรรม หรือการกระทำและผลของกรรม โดยสั่งสอนให้ละกรรมชั่ว ประกอบกรรมดี และชำระจิตใจตนเองให้สะอาดบริสุทธิ์จากกิเลสตัณหา เพราะผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี เช่นกับการหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น การตัดไม้ทำลายป่า ถือว่าเป็นการทำกรรมชั่ว เพราะเป็นการเบียดเบียนธรรมชาติ ทำลายธรรมชาติ ผลตามมาก็คือ เกิดความขาดดุลทางธรรมชาติ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดความแห้งแล้ง อีกอย่างการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ถือว่าเป็นอกุศลกรรม เพราะทำลายชีวิตคนอื่น สัตว์อื่นให้ตาย เพราะว่าเรารักชีวิตเราเพียงใด สัตว์อื่น ผู้อื่นก็รักชีวิตเขาเพียงนั้น จึงไม่ควรทำลายป่าไม้และพรากชีวิตสัตว์ทั้งหลาย

2.3 หลักในการบริโภค และการดำเนินชีวิต พระพุทธศาสนามีหลักให้มนุษย์บริโภคทรัพย์สินอันได้แก่ ปัจจัย 4 และสิ่งอำนวยความสะดวก โดยให้มีหลักมัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณ รู้จักพอดีในการบริโภคให้บริโภคเพื่อความสติดำรงอยู่ได้ เพื่อความเป็นไปของร่างกาย เพื่อบรรเทาทุกข์เวทนา เพื่อความดำเนินชีวิตด้วยดี เพื่อเกื้อหนุนชีวิตอันประเสริฐ ถ้าไม่รู้จักบริโภคอย่างถูกต้อง ไม่พอประมาณ บริโภคเพื่อสนองตัณหาความอยาก ความต้องการของตนเองมากเกินไปก็จะเป็นการเผาผลาญทรัพยากรธรรมชาติเป็นการฟุ่มเฟือย ฉะนั้นการรู้จักความพอประมาณ ความส่ำรวม ความมัคน้อยสันโดษ ความประหยัดใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย ไม่ดิ้นรนจนเกินความสามารถ ไม่แย่งชิง ไม่เอารัดเอาเปรียบ ไม่ทำลายและสร้างความเสียหายให้ทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ และสัตว์ป่า ดังนั้น การรู้จักประมาณในการบริโภค และการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย จึงเป็นการอนุรักษ์ อนุรักษ์ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมไปในตัว

2.4 หลักการเสียสละและการให้ทาน พระพุทธศาสนาสอนให้คนรู้จักความเสียสละ คือ เสียสละความอยาก ความต้องการของตัวเอง เสียสละความโลภ ความมักมากในการบริโภคไม่ทำลายสิ่งอื่นเพื่อให้ตนเองได้ตามใจหมาย ต้องรู้จักเสียสละมุ่งให้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณชน ต่อธรรมชาติ โดยไม่ทำลาย ไม่ล้างผลาญ และสอนให้รู้จักการให้ คือ ให้ความรัก ความเมตตา ให้สิ่งของ ไม่พยายามปองร้าย โดยเฉพาะให้มีความเมตตาต่อสัตว์อื่น อาจจะ

เรียกว่า ให้อภัยทาน แก่สัตว์อื่น คือ ไม่ทำลายไม่ฆ่า เพราะมนุษย์และสัตว์ ก็เป็นผู้ร่วมโลกเดียวกัน ต่างมีคุณค่าต่อโลกธรรมชาติ

2.5 หลักมัชฌิมาปฏิปทา ทรัพยากรธรรมชาติมีความจำเป็นต่อมนุษย์และสัตว์โลกพระพุทธศาสนาจึงสอนให้มนุษย์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายและให้รู้จักดำรงชีวิตในทางสายกลางพร้อมทั้งมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน ไม่ทำลายธรรมชาติ เพราะการกระทำดังกล่าวต่อธรรมชาติจะก่อความเดือดร้อนแก่มนุษย์ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อให้พระภิกษุมองเห็นคุณค่าของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น ห้ามไม่ให้พระภิกษุทำลายชีวิตสัตว์ ไม่ให้พระภิกษุขุดดิน ไม่ให้พระภิกษุตัดต้นไม้ทำลายป่า เช่น ห้ามไม่ให้พระภิกษุทำให้แหล่งน้ำลำธารเสียหาย เป็นต้น นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังสอนให้รู้จักการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม คือ มัชฌิมาปฏิปทา หรือมรรคมืองค์แปด ซึ่งเป็นอริยสัจข้อที่สี่ในพุทธปรัชญาที่สอนเรื่องความดีหรือข้อปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์และเป็นอิสระอย่างแท้จริง

2.6 ปฏิจจสมุปบาท หลักของการอาศัยซึ่งกันและกันของสรรพสิ่ง จากทฤษฎีนี้ทำให้ทราบว่ามนุษย์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ถ้าสิ่งหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปย่อมทำให้สิ่งที่อยู่ใกล้ได้รับผลกระทบด้วย ดังนั้นถ้ามนุษย์รักตัวเองต้องการให้สังคมของตนเองเจริญ จะต้องไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ให้ช่วยกันบำรุงรักษาให้ดี ถ้าอยากให้โลกธรรมชาติมีความสมดุลเราต้องไม่ตัดไม้ทำลายป่า ช่วยกันปลูกช่วยกันรักษาป้องกันไว้เป็นอย่างดี และถ้าอยากให้สัตว์ป่าเหลืออยู่บนโลก เพื่อคุณค่าทางธรรมชาติ เราก็ต้องอนุรักษ์ไม่ฆ่า ไม่เบียดเบียน

2.7 ความเมตตากรุณา ความรักที่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายควรให้มีขึ้นในตนเอง ถ้าสังคมมีความเมตตาต่อกัน ไม่เบียดเบียน ไม่ข่มเหงต่อกัน จะทำให้สังคมมีความเจริญ มนุษย์และสัตว์ไตร่ตรองจะอยู่ร่วมกันอย่างร่มเย็น ธรรมชาติก็จะเกิดความสมดุล โดยพระพุทธศาสนาสอนว่า ถ้าโลกมีความเมตตากรุณาต่อกันและกัน โลกก็จะคงอยู่ และมีความสมดุล เพราะทุกชีวิตย่อมรักตัวเอง เรารักชีวิตของเราฉันใด เขาย่อมรักชีวิตของเขาฉันนั้น

2.8 ความกตัญญูกตเวที สอนให้มนุษย์รู้จักในอุปการคุณที่คนอื่นกระทำให้ก่อน แล้วกระทำตอบแทน พระพุทธเจ้าจึงตรัสยกย่องว่า “ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี” จากหลักคำสอนนี้ ทำให้ทราบว่า ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าต่อมนุษย์และสัตว์อย่างมาก ถ้าขาดสิ่งแวดล้อมที่ดี สวัสดิภาพในการดำเนินชีวิตก็ไม่มี ดังนั้นมนุษย์ต้องทำตนให้เป็นคนดี โดยการปลูกต้นไม้ รดน้ำพรวนดินไม่ตัดกิ่งไม้ เป็นต้น เพราะพระพุทธศาสนาสอนว่าต้นไม้คือ กัลยาณมิตรของมนุษย์ ผู้ใดทำลายต้นไม้จึงเป็นคนอกตัญญู

2.9 หลักวนโรปสูตร พระพุทธศาสนาได้สอนให้เชื่อว่าการปลูกป่าและการรักษาดินน้ำลำธารเป็นบุญกุศลอย่างแรง พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในวนโรปสูตรว่า ชนเหล่าใดปลูกป่า ปลูกสวน สร้างสะพาน สร้างโรงน้ำ ขุดบ่อน้ำ บริจาคอาคารที่พักอาศัย ชนเหล่านั้นได้บุญกุศลตลอดเวลา ทั้งกลางวันและกลางคืน

2.10 พระวินัยเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ พระวินัยเป็นเครื่องมือในการควบคุมการทำลายป่าได้อย่างดี โดยห้ามไม่ให้พระภิกษุทำลายพืชพันธุ์ทุกชนิด (ภูตคาม) ควบคุมไปถึงการฉันทผลไม้มด้วย คือ ห้ามมิให้พระภิกษุฉันทผลไม้มที่ยังอ่อน และผลไม้มที่แก่สุกแล้ว แต่ยังไม่ได้ปล่อนเมล็ดออก เพราะเป็นการทำลายเผ่าพันธุ์ของต้นไม้ให้เสียหาย นอกจากนั้น พระวินัยยังห้ามมิให้พระภิกษุขุดขวางการเจริญเติบโตของต้นไม้ โดยการห้ามมิให้พระภิกษุสร้างกุฎิ วิหารหลังใหญ่เกินไป และไม่ให้มีชายคายื่นไปกีดขวางการเจริญเติบโตของพืชพันธุ์ที่อยู่ใกล้เคียง ห้ามมิให้พระภิกษุขบถาย หรือทิ้งสิ่งปฏิกูลลงบนพืชพันธุ์ เพราะเป็นการไม่เคารพ ไม่เอื้อเฟื้อต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้ขาดความเป็นระเบียบเรียบร้อย ดูไม่งามตา และอาจจะทำให้พืชตายได้

2.11 พระวินัยเกี่ยวกับการอนุรักษ์สัตว์ป่า พระวินัยเป็นเครื่องสื่อให้เห็นถึงความมีเมตตาของมนุษย์ที่มีต่อสัตว์โลกด้วยกัน ความเมตตาเป็นคุณธรรมที่ยิ่งใหญ่ ที่คำฐให้สัตว์โลกมีความสงบสุขจะเห็นได้จากพระวินัยที่ห้ามมิให้พระภิกษุฆ่าสัตว์ เบียดเบียนสัตว์ทุกชนิด ซึ่งรวมถึงสัตว์มนุษย์ด้วย นอกจากนี้ พระวินัยยังห้ามมิให้พระภิกษุนำเอาน้ำที่สัตว์มีชีวิตขังอยู่ไปดื่ม ไปรดหญ้าหรือดินอีกด้วย เพราะเป็นการทรมานสัตว์ทางอ้อม ดังนั้น น้ำที่พระภิกษุจะนำไปดื่มต้องผ่านการกรองให้สะอาดก่อน

3. แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านกิจกรรมหรือกระบวนการ มีดังนี้

จัดกิจกรรมถวายผ้าป่าพันธุ์ไม้ม จัดโครงการปลูกต้นไม้สวนป่าในพระพุทธประวัติ ปลูกต้นไม้ในวัดให้ร่มร่มเพื่อเป็นแบบอย่างและช่วยส่งเสริมประชาชนให้รักษาและปลูกต้นไม้ จัดกิจกรรมทำบุญปลูกป่าในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา จัดทำป้ายธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าไม้ สร้างสถานที่ฟังธรรมตามธรรมชาติ ทำพิธีบวชป่า จัดกิจกรรมศึกษาธรรมโดยการเดินป่า ทำกิจกรรมประกาศเขตอภัยทาน จัดโครงการไม่ฆ่าสัตว์ตลอดพรรษา จัดโครงการไถ่ชีวิตสัตว์คืนสู่ธรรมชาติ จัดสัมมนาอบรมหลักทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จัดสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จัดบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน เพื่อสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยสอดแทรก เรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า พระสงฆ์เป็นแกนนำในการชักชวนรณรงค์แสดงธรรมให้ชาวบ้านปลูกป่า และอนุรักษ์สัตว์ป่า จัดตั้งองค์กรพิทักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าในวัดโดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำ จัดกิจกรรมบรรยายธรรมและปลูกป่าในวันวิสาขบูชา เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า จัดกิจกรรมเทศนาหรือแสดงธรรมะสอดแทรกหลักการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าทุกวันพระ จัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาโดยสอดแทรกกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าเข้าไป จัดบรรยายธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าตามโรงเรียนและสถานที่ราชการ พระสงฆ์ร่วมกับองค์กรท้องถิ่นวางแผนพัฒนาพื้นที่ป่าไม้และสัตว์ป่า จัดสร้างแหล่งน้ำ ปลูกป่า เพาะกล้า พันธุ์ไม้ม เอื้อเฟื้อสถานที่และทรัพยากรภายในวัด เพื่อจัดอบรม สัมมนา เรื่องการ

อนุรักษปาไม้และสัตว์ป่า แกไขปรับปรุงศาสนพิธีบางอย่างให้เหมาะสมไม่ฟุ่มเฟือย ประกาศห้ามจับสัตว์และบอญญให้อาหารสัตว์ในวัด เพื่อช่วยสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษปาไม้และสัตว์ป่าสอนในชั้นเรียน พระสงฆ์เข้าไปสอนหลักธรรมกับการอนุรักษปาไม้และสัตว์ป่าในโรงเรียน นำหลักทางพระพุทธศาสนาไปผนวกกับเนื้อหาการอนุรักษปาไม้และสัตว์ป่าสอนในชั้นเรียน นำเนื้อหาการอนุรักษปาไม้และสัตว์ป่าไปผนวกกับธรรมศึกษา จัดเป็นวิชา หลักทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษปาไม้และสัตว์ป่าบรรจุในหลักสูตรสอนในโรงเรียน เผยแพร่หลักทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษปาไม้และสัตว์ป่าทางสื่อมวลชน จัดทำเอกสารแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษปาไม้และสัตว์ป่าแกวัดต่างๆ เพื่อสอนประชาชน

4. แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษปาไม้และสัตว์ป่า ด้านการวัดและประเมินผล มีดังนี้

1. หลักปรียัติ การเรียนการสอนให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในหลักทางพระพุทธศาสนา ซึ่งก็สามารถนำมาวัดได้ว่าผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจในหลักที่สอนมากเพียงใด ก็คือ การทำให้มีความรู้ และความคิดรวบยอด นั้นเอง
2. หลักการปฏิบัติ เมื่อมีความรู้ ความเข้าใจในหลักแล้วสามารถนำมาปฏิบัติหรือปฏิบัติได้มากเพียงใด พฤติกรรมที่แสดงออกมาเป็นอย่างไรก็คือการนำไปใช้นั้นเอง
3. หลักปฏิเวธ เมื่อมีความรู้ และนำสู่การปฏิบัติแล้ว ผลที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร ดีขึ้นอย่างไร ก็คือ การวิเคราะห์ สังเคราะห์ การประเมินและค่านิยมของผู้เรียนนั่นเอง

แบบสอบถาม

จากการสอบถามพระธรรมวิทยากรซึ่งเป็นพระนักศึกษา ปีการศึกษา 2546 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยสงฆ์) สรุปผลจำแนกตามวัดอุปสงค์เนื้อหา กิจกรรมหรือกระบวนการ และการวัดและประเมินผล ได้ดังนี้

1. ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับพระธรรมวิทยากร

พระธรรมวิทยากร ส่วนใหญ่จบการศึกษานักธรรมชั้นเอก คิดเป็นร้อยละ 100.00 จบการศึกษาเปรียญธรรม เปรียญธรรม 4 – 6 ประโยค คิดเป็นร้อยละ 49.08 เปรียญธรรม 3 ประโยค และต่ำกว่า คิดเป็นร้อยละ 28.70 เปรียญธรรม 7 – 9 ประโยค คิดเป็นร้อยละ 22.22

พระธรรมวิทยากรส่วนใหญ่ บวชมาเป็นเวลามากกว่า 10 ปีขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 85.19

พระธรรมวิทยากรส่วนใหญ่ มีประสบการณ์การสอนหลักทางพระพุทธศาสนา มีประสบการณ์การสอน 6 – 10 ปี คิดเป็นร้อยละ 45.37

พระธรรมวิทยากรส่วนใหญ่ ไม่เคยมีประสบการณ์การสอนหลักทางพระพุทธศาสนา โดยสอดแทรกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คิดเป็นร้อยละ 70.37 เคยมีประสบการณ์การสอนหลักทางพระพุทธศาสนา โดยสอดแทรกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คิดเป็นร้อยละ 29.63

พระธรรมวิทยากรส่วนใหญ่ ไม่เคยมีประสบการณ์เข้ารับการอบรม สัมมนา หรือศึกษาดูงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทั่วไปและป่าไม้ คิดเป็นร้อยละ 75.93 เคยมีประสบการณ์เข้ารับการอบรม สัมมนา หรือศึกษาดูงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทั่วไปและป่าไม้ คิดเป็นร้อยละ 24.07

พระธรรมวิทยากรส่วนใหญ่ ไม่เคยมีประสบการณ์การทำกิจกรรม ร่วมกิจกรรม หรืออำนวยความสะดวกในวัดในการเผยแพร่หรือสั่งสอนชักชวน ชี้นำประชาชนในเรื่อง การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า คิดเป็นร้อยละ 59.26 เคยมีประสบการณ์การทำกิจกรรม ร่วมกิจกรรม หรืออำนวยความสะดวกในวัดในการเผยแพร่หรือสั่งสอนชักชวน ชี้นำประชาชนในเรื่อง การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า คิดเป็นร้อยละ 40.74

วิธีที่จะสามารถประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการเผยแพร่หรือสอนในเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า การสอนในชั้นเรียน คิดเป็นร้อยละ 65.74 การจัดอบรม สัมมนา คิดเป็นร้อยละ 52.78 การจัดกิจกรรมในวันสำคัญ คิดเป็นร้อยละ 49.07 การเทศนา คิดเป็นร้อยละ 44.44 การบรรยายทั่วไป คิดเป็นร้อยละ 40.74 เป็นผู้นำชุมชนในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าคิดเป็นร้อยละ 38.89 ออกเอกสารเผยแพร่ คิดเป็นร้อยละ 37.04 การทัศนศึกษาดูงาน คิดเป็นร้อยละ 36.11 เขียนบทความทางสื่อมวลชน คิดเป็นร้อยละ 25.93

2. ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกตามวัตถุประสงค์

พระธรรมวิทยากรมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านวัตถุประสงค์ โดยรวมพบว่ามีความเหมาะสมมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ข้อที่พระธรรมวิทยากรเห็นว่ามีเหมาะสมปานกลาง คือ เพื่อสอนให้มีความรู้ ความเข้าใจในหลักทางพระพุทธศาสนา มีความสอดคล้องในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เพื่อปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่านอกนั้นเห็นว่ามีเหมาะสมมาก

3. ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกตามเนื้อหา

พระธรรมวิทยากรมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านเนื้อหา โดยรวมพบว่ามีความเหมาะสมมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ข้อที่พระธรรมวิทยากร เห็นว่ามีความเหมาะสมปานกลาง คือ หลักความสันโดษ หลักสมชีวิตา การดำเนินชีวิตเหมาะสม

แก่ฐานะ หลักปฏิจจุสมุปบาท การอาศัยซึ่งกันและกันของธรรมชาติ หลักมัชฌิมาปฏิปทา การเดินทางสายกลาง หลักวนโรปสูตร สูตรว่าด้วยการปลูกป่า หลักวินัยบัญญัติเกี่ยวกับสัตว์ นอกนั้นเห็นว่ามีเหมาะสมมาก

4. ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอน การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกตามกิจกรรมหรือกระบวนการ

พระธรรมวิทยากรมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านกิจกรรมหรือกระบวนการ โดยรวมพบว่า มีความเหมาะสมมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า จัดกิจกรรมถวายผ้าป่า พันธุ์ไม้ จัดทำป้ายธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าไม้ สร้างสถานที่พึงธรรมตามธรรมชาติ จัดกิจกรรมศึกษาธรรมโดยการเดินป่า จัดโครงการไถ่ชีวิตสัตว์คืนสู่ธรรมชาติ จัดสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า พระสงฆ์เป็นแกนนำในการชักชวนรณรงค์ แสดงธรรมให้ชาวบ้านปลูกป่า และอนุรักษ์สัตว์ป่า จัดกิจกรรมบรรยายธรรมและปลูกป่า ในวันวิสาขบูชา เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า จัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยสอดแทรก กิจกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าเข้าไป จัดบรรยายธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ตามโรงเรียนและสถานที่ราชการ พระสงฆ์ร่วมกับองค์กรท้องถิ่นวางแผนพัฒนาพื้นที่ปลูกป่าไม้และสัตว์ป่า แก้ไขปรับปรุงศาสนพิธีบางอย่างให้เหมาะสม ไม่ฟุ่มเฟือยพระสงฆ์เข้าไปสอนหลักธรรมกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าในโรงเรียน นำเนื้อหาการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ไปผนวกกับธรรมศึกษา จัดทำเอกสารแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าแก่วัดต่างๆ เพื่อสอนประชาชน นอกนั้นเห็นว่ามีเหมาะสมมาก

5. ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จำแนกตามการวัดและการประเมินผล

พระธรรมวิทยากรมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านการวัดและประเมินผล โดยรวมพบว่า มีความเหมาะสมมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า สังเกตพฤติกรรม การร่วมกิจกรรมต่างๆ ผลของการจัดกิจกรรมต่างๆ การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นของป่าไม้และสัตว์ป่า นอกนั้นเห็นว่ามีเหมาะสมมาก

6. ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

พระธรรมวิทยากรมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยรวมพบว่ามีความเหมาะสมมาก ทุกด้าน

อภิปรายผล

ผลสรุปจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา และการสอบถามความคิดเห็นของพระธรรมวิทยากร ซึ่งเป็นพระนักศึกษ ปริญญาการศึกษา 2546 มาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า นำมาอภิปรายผลได้ดังนี้

1. แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านวัตถุประสงค์

การเรียนการสอนตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นที่ทราบดีว่า มีจุดมุ่งหมาย 3 ประการ คือ สอนให้ทุกคนทำความดี ละเว้นความชั่วทุกอย่าง และทำจิตใจของตนเองให้บริสุทธิ์จากสิ่งชั่วร้าย จุดมุ่งหมายทั้ง 3 ประการ นั้นก็เพื่อให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ คือ การได้เข้าสู่พระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งแน่นอน การที่จะบรรลุถึงจุดมุ่งหมายนั้น ต้องอาศัยการเรียนรู้หลักทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นหลักอริยสัจ 4 หลักไตรลักษณ์ หลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลางให้มีความเข้าใจ สามารถนำไปปฏิบัติได้ในการดำเนินชีวิตได้ ซึ่งเมื่อนำวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่านั้น จะเห็นได้ว่า ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายในทางเดียวกันว่า จุดมุ่งหมายเหล่านั้น มีความสอดคล้องกับหลักการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าเป็นอย่างมาก เพราะความจริงของหลักพระพุทธศาสนาก็คือ การสอนให้รู้จักธรรมชาติ กลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่ฝืนธรรมชาติ ปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างถูกต้องและเหมาะสม รวมไปถึงการใช้ทรัพยากรอย่างพอดี และแก้ปัญหาทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน และการที่พระธรรมวิทยากรส่วนใหญ่เห็นว่า วัตถุประสงค์ของการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยการประยุกต์หลักทางพระพุทธศาสนา มีความเหมาะสมมากนั้น ก็เนื่องจากว่า พระธรรมวิทยากรเหล่านั้นเป็นผู้มีความรู้ ความเข้าใจในหลักของพระพุทธศาสนาว่า มีความสัมพันธ์กับการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะปัจจุบันสถานการณ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ใกล้เคียงเป็นอย่างมาก จำเป็นอย่างยิ่งที่จะนำหลักทางพระพุทธศาสนาไปสอนประชาชนให้เกิดจิตสำนึกรักและหวงแหนสิ่งแวดล้อม

2. แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านเนื้อหา

เมื่อพิจารณาเนื้อหาหรือหลักทางพระพุทธศาสนาที่สามารถนำมาประยุกต์สอนได้ทุกเมื่อ อย่างไม่จำกัดจะเห็นว่าหลักทางพระพุทธศาสนาเกือบทุกหลักการ มีความเชื่อมโยงกันอย่างมาก คือ ทุกหลักการสามารถอธิบายหรือสอนในขณะเดียวกันได้ ได้แก่

หลักแห่งความไม่เบียดเบียน มีเมตตาธรรม กรุณาธรรมเป็นพื้นฐานของการไม่เบียดเบียน หมายถึง การไม่ทำลาย ทำให้ไม่ทำลายระบบนิเวศ ทำให้รู้วาททรัพยากรเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับทุกคน ทำให้ใช้ทรัพยากรอย่างรอบคอบ มีการพิจารณาว่าจำเป็นและ

เกิดประโยชน์แค่ไหน เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องกับที่ จัตราสมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ (2534 : 2) ได้กล่าวไว้ว่า “พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนสาวกสาวิกา ให้มีความตระหนักในธรรมชาติ และมีความจำเป็นที่จะต้องดูแลรักษาธรรมชาติ ศีลข้อแรกห้ามมิให้ฆ่าสัตว์หรือพรากชีวิตผู้อื่น ศีลข้อนี้มีพื้นฐานอยู่อยู่บนความเมตตากรุณา... ศีลข้อนี้เป็นจริยธรรมที่สำคัญในการอนุรักษ์สัตว์ป่า และชีวิตสัตว์ทั้งหลาย และทรงห้ามการเบียดเบียนและทำลาย ไม่เฉพาะสัตว์เท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงต้นไม้และพรรณพืชด้วย” เช่นเดียวกันกับที่พระเทพเวที ประยุทธ์ ปยุตโต (2531 : 58) กล่าวว่าพุทธศาสนานั้นมีหลักว่า อหิงสา สัพพปาณานํ แปลว่า ไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวงซึ่งสมัยนี้ เขาเรียกว่า Ecosystems แปลว่าระบบนิเวศหมายถึง ระบบชีวิตทั้งหมดที่สัมพันธ์กันในสภาพแวดล้อม รวมถึง พระมหาจรรยา สุทธิญาโน (2536 : 101 - 102) กล่าวสนับสนุนประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า “ควรนำเอาความเมตตา ซึ่งขยายความตามพุทธจริยวัตรที่ว่า รักสรรพสัตว์และสรรพสิ่งอย่างไร้ขอบเขต และข้อกำหนด มาสร้างจิตสำนึกร่วมตามแนวพุทธว่า สรรพสัตว์และสรรพสิ่งควรได้รับความรักและเอื้ออาทรต่อกัน แม้มีความจำเป็นจะต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการยังชีพ แต่หากมองทรัพยากรอย่างเห็นค่า และมีจิตสำนึกแห่งความรักอยู่เต็มหัวใจ ก็จะมีบริโภคใช้สอยด้วยความระมัดระวังเพียงพอตอบสนองความจำเป็นแห่งการดำรงชีพมากกว่าตอบสนองพลังความอยากไร้ขอบเขต... เต็มหัวใจให้เต็มด้วยความเมตตาอย่าให้พร่องแล้ว มนุษย์ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมบนโลก อายุจะยืนยาวต่อไปอีก เป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมประการหนึ่ง

หลักแห่งกรรมและผลของกรรม เป็นแนวทางช่วยส่งเสริมสนับสนุนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งทำให้ตระหนักถึงผลของการกระทำ ทำให้ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม แต่ตรงข้ามกลับพยายามสร้างสิ่งที่ดีๆ เป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น เมื่อรู้กฎแห่งกรรมย่อมไม่ทำให้เกิดมลภาวะ ไม่ใช้สารพิษ เพราะเชื่อว่าผลนั้นจะสะท้อนมาสู่ตน หลักกรรมทำให้สันโดษในการเลี้ยงชีพ มีความตระหนักในการกระทำของตนต่อสิ่งแวดล้อม ช่วยกระตุ้นให้คนมีความร่วมมือช่วยเหลือปรับปรุงสภาพแวดล้อมความคิดเห็นและเหตุผลเหล่านี้ ย่อมสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่าบรรดาคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นไปในหลักกรรมทั้งสิ้น ทรงสั่งสอนให้ละกรรมชั่ว ประกอบกรรมดี และชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ เพราะผู้ใดทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่วก็จะเป็นผู้ได้รับผลของกรรมนั้น (คณะกรรมกร กองตำรามหาภูมิบาลวิทยาลัย. 2535 : 3) นอกจากนี้ สนิท ศรีสำแดง (2535 : 125) ยังได้กล่าวไว้อีกว่า พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นผลของกรรมไว้ว่า บุคคลย่อมเป็นผู้มีอายุน้อยเพราะฆ่าสัตว์ มีโรคน้อยเพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ มีโรคมากเพราะเบียดเบียนสัตว์... มีปัญญาเพราะไม่ได้ถามหรือแสวงหาความรู้ มีปัญญามากเพราะรู้จักได้ถามและแสวงหาความรู้ ดังนั้นในการดำเนินชีวิตในปัจจุบันจะสูง ต่ำ ดี ชั่ว จะสุข ทุกข์ จะร่ำรวยหรือยากจน ขึ้นอยู่กับกรรม การกระทำของเราเอง การกระทำของแต่ละคนมีผลต่อสังคมชาติบ้านเมือง

หลักในการบริโภคและการดำเนินชีวิต เป็นแนวทางส่งเสริมสนับสนุนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ทำให้รู้จักประมาณในการบริโภค บริโภคเท่าที่จำเป็น บริโภคเพื่อคุณภาพของ

ชีวิต การจะดำเนินชีวิตให้อยู่ได้ดี ต้องตระหนักในเรื่องสิ่งแวดล้อม ไม่ก่อให้เกิดมลภาวะ ช่วยเหลือปรับปรุงฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม เป็นต้น จำนวน อติวัฒน์สิทธิ์ (2530 : 302) ได้กล่าวถึง คำสอนของพระพุทธศาสนาไว้อย่างสอดคล้องกับความคิดเห็นข้อนี้ว่า พระพุทธศาสนาสั่งสอนให้ มนุษย์รู้จักประมาณในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและให้ดำรงชีวิต พร้อมกับมีความสัมพันธ์กับ ธรรมชาติอย่างกลมกลืนโดยไม่ก่อให้เกิดความโหดร้ายต่อธรรมชาติ ไม่ส่งเสริมให้มีการนำ ทรัพยากรธรรมชาติมาใช้มากเกินไปจนเกินพอดี ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นล้วนมีสาเหตุมาจากการที่ มนุษย์ไม่รู้จักใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมและกลมกลืนกับธรรมชาติ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่ มุ่งให้บุคคลดำรงชีวิตในทางที่เหมาะสม

หลักการเสียสละและการให้ทาน เป็นแนวทางส่งเสริมสนับสนุนการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อม การเสียสละและการให้ทาน เป็นแนวทางที่จะช่วยให้ธรรมชาติเกิดการหมุนเวียน เมื่อรู้จักแต่การเสียสละก็ไม่คิดที่จะทำลายคนเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัวและไม่ละโมภในทรัพยากร จะใช้เท่าจำเป็น มีการแบ่งปัน มีความตระหนักถึงสิ่งแวดล้อมอื่นๆ สละเวลาในการป้องกัน กำจัดมลภาวะหรือสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ สละแรงกายในการช่วยเหลือปรับปรุงฟื้นฟูสภาพแวดล้อม ให้ดีขึ้น ความคิดเห็นข้อนี้สอดคล้องกับที่พระเทพเวที ประยุทธ์ ปยุตโต (2535 : 135) กล่าวไว้ว่า ในหลักธรรมสำหรับฆราวาสมีคุณธรรมข้อหนึ่งคือ จาคะ แปลว่าความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนพร้อมที่จะร่วมมือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อ เพื่อแผ่ เช่นเดียวกับพระราชวิสุทธิญาณ อุบล นนทโก (2535 : 55) ที่กล่าวว่าจาคนี้นี้ หมายถึงเอากิริยาที่สละให้ด้วยตั้งใจจะบรรเทาความตระหนี่และความโลภ สิ่งของที่สละนั้น มุ่งให้เป็นสาธารณประโยชน์

หลักทางสายกลาง เป็นแนวทางส่งเสริมสนับสนุนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หลักทาง สายกลางทำให้มีความเห็นถูก มีความรู้ถูกดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง (สัมมาอาชีวะ) เหมาะสมกับ การใช้ทรัพยากร ไม่ดำเนินชีวิตเพื่อทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน มีชีวิตที่เรียบง่ายมีความสันโดษพอดี เห็นประโยชน์และโทษของการใช้ทรัพยากร การช่วยเหลือสังคมเป็นไปตามหลักทางสายกลาง ความคิดเห็นข้อนี้ จำนวน อติวัฒน์สิทธิ์ (2530 : 352) ได้กล่าวสนับสนุนไว้ว่าพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งการดำเนินทางสายกลาง คำนี้ถึงความพอดีเป็นสำคัญ และชูชีพ ปุณฺณานุภาพ (2535 : 85) กล่าวว่า หลักทางสายกลางได้แก่อริยมรรค มีองค์ 8 ใช้ได้กับ กิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์

หลักกตัญญูกตเวที เป็นธรรมที่ต้องขยายขอบข่ายเดิมที่ว่า มนุษย์ควรกตัญญูกตเวที ต่อผู้มีพระคุณอย่างบิดา มารดา และครูอาจารย์ ให้กว้างไกลออกไปอีกว่า มนุษย์ควรแสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะมนุษย์เกิดมาจากธาตุธรรมชาติ และได้อาศัย ธาตุที่มีอยู่ตามธรรมชาติเป็นเครื่องยังชีพ ข้อนี้พระเมธีธรรมมาภรณ์ (2538 : 11) กล่าวว่า หากเราไปอยู่ใต้ต้นไม้ต้นใดอย่าไปหักรานกิ่งของตนไม้นั้น เพราะมันมีบุญคุณต่อเรา โดย ให้ร่มเงาแก่เรา ขอให้มนุษย์รู้จักคุณค่าของธรรมชาติบ้าง ความกตัญญูนั้น ไม่มีเฉพาะมนุษย์ กับมนุษย์เท่านั้น ความรู้คุณต่อวัตถุสิ่งของก็เป็นการกตัญญู

หลักวินัยบัญญัติ มีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า อาจเป็นเพราะพระสงฆ์ต้องประพฤติปฏิบัติตามแบบแผนของพระวินัย สอดคล้องกับการที่ พระราชวรมุนี (2530 : 196) กล่าวไว้ว่า โดยหลักธรรมทั้งฝ่ายธรรมและฝ่ายวินัยได้กำหนดให้ชีวิตของพระสงฆ์เกี่ยวเนื่องผูกพันอยู่กับสังคมโดยพื้นฐานที่เดียว พระสงฆ์มีหน้าที่ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ด้วยอาศัยเมตตาและกรุณาธรรมของตนเอง

3. แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านกิจกรรมหรือกระบวนการ

ผลจากการค้นคว้าจะเห็นว่าการนำหลักทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการสอนอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่ามีกลวิธีในการสอนได้หลากหลายมาก ไม่ว่าจะเป็นการให้ความรู้ในโอกาสต่างๆ โดยการบรรยาย เทศนา อภิปราย อบรม หรือสัมมนาโดยการสอดแทรกหลักการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าเข้าไป การสอนแบบเน้นภาคปฏิบัติ โดยการจัดกิจกรรมในวันสำคัญ เช่น การปลูกต้นไม้ การบวชป่า การเดินป่าศึกษาธรรมชาติจากธรรมชาติ การจัดโครงการปลูกสวนป่าในพระพุทธประวัติ การไถ่ชีวิตสัตว์ เหล่านี้ เป็นแนวทางที่ทำให้ประชาชนได้อนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าไปในตัว หรือจะเป็นการสอนแบบปฏิบัติให้ดู เช่น การปลูกป่าเพื่อให้ร่มรื่นน่าอยู่ การปล่อยสัตว์ในป่าเข้าวัด การใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัด พอดีพอเหมาะกับการดำเนินชีวิต ไม่เบียดเบียน ไม่ทำลายคนอื่น สัตว์อื่นซึ่งก็มีความรัก ความห่วงใยในชีวิตของตัวเองเช่นกับตัวเราเอง รวมถึงการเข้าไปมีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยการเป็นผู้นำชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จัดวัดให้เป็นศูนย์การเผยแพร่ข่าวสารการอนุรักษ์ การอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ เช่นเดียวกับฆราวาส เป็นการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เป็นแบบอย่างของผู้ทรงศีลและผู้มีวินัยในการดำรงชีวิต ทำให้ชาวบ้านมีความเลื่อมใสศรัทธา พร้อมทั้งจะรับฟังคำสอนและปฏิบัติที่พระสงฆ์อบรมสั่งสอนศีลธรรม แก่ชาวบ้านให้เป็นผู้รักสงบ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือผู้อื่นอย่างมีผลให้ชุมชนดำรงอยู่ด้วย ความสันติสุข และพระมหาจรรยา สุทธิญาโณ (2536 : 97) กล่าวว่า วัดในหมู่บ้านทั้งหลาย ควรสร้างวัดให้เป็นอาราม คือ สถานที่อันร่มรื่น ภายในบริเวณวัดหากที่ดินว่างเปล่า ก็ควรสร้างสวนป่ากลางวัด หรือสร้างสถานที่พึงธรรมชาติตามธรรมชาติ หรืออาจจะปลูกต้นไม้กระจายไปทั่ววัด ช่วยกันดูแลรักษาต้นไม้ ช่วยกันปลูกช่วยกันตามความเหมาะสม ก็เท่ากับเป็นการอนุรักษ์ป่า ดิน น้ำ อากาศ และสัตว์ไปในตัวได้มากที่สุด

กิจกรรมที่กล่าวมานั้นล้วนแล้วแต่เป็นกลวิธีในการสอน ซึ่งพระธรรมวิทย์ากรก็เห็นว่าส่วนใหญ่เหมาะสมมาก แต่เป็นที่สังเกตว่า กิจกรรมที่มีนั้น พระธรรมวิทย์ากรส่วนใหญ่ไม่เคยได้ปฏิบัติ เพราะพระธรรมวิทย์ากรเหล่านั้น มีความรู้ทางสิ่งแวดล้อมไม่มาก ควรมีการอบรมพระธรรมวิทย์ากรในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

4 แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้ และสัตว์ป่า ด้านการวัดและประเมินผล

พระพุทธศาสนามีหลักการประเมินผล 3 ประการ คือ ปริยัติ (ความรู้) ปฏิบัติ (การลงมือทำ) และปฏิเวธ (ผลจากการปฏิบัติ) พระพุทธศาสนาใช้หลักทั้ง 3 วัดว่าผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจเพียงใดในหลักที่สอน ซึ่งการที่จะนำหลักทางพระพุทธศาสนา ไปสอน ต้องมีความรู้ ความเข้าใจมากพอสมควร จึงจะทำให้สอนอย่างถูกต้อง โดยเฉพาะเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ต้องสามารถเชื่อมโยงให้สอดคล้องประยุกต์หลักทางพระพุทธศาสนา ให้เข้ากัน เมื่อมีความรู้ ความเข้าใจแล้ว ผู้เรียนสามารถนำมาปฏิบัติ ลงมือทำในสิ่งที่ได้สอน มาเพียงใด มีพฤติกรรมเป็นอย่างไร สิ่งทีลงมือทำไปนั้นเกิดผลอย่างไร ดีขึ้นหรือเลวลง มีการเปลี่ยนแปลงในระดับใด

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. นำหลักทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าไปเผยแพร่แก่ชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีจิตสำนึกที่ดีและมีศรัทธาต่อการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เพราะประชาชนมีความเชื่อในคำสอนของพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว จึงสะดวกต่อการนำไปปฏิบัติให้เกิดผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
2. จัดให้วัดเป็นศูนย์กลางด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นแบบอย่างแก่ชุมชน โดยจัดระบบและบริเวณวัดให้มีความร่มรื่น ให้มีการปลูกต้นไม้ที่ปรากฏในพระพุทธประวัติ และชาดกต่างๆ พื้นที่ส่วนหนึ่งจัดให้มีสระน้ำภายในสระปลูกกุหลาบชาติต่างๆ เพื่อสร้างบรรยากาศให้ร่มรื่นยิ่งขึ้น จะทำให้ชาวบ้านร่วมกันรักษาและนำไปเป็นรูปแบบในการปฏิบัติ
3. พระสงฆ์ควรเป็นผู้นำชุมชนในด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม นอกจากจะทำเป็นแบบอย่างที่ดีแล้ว ยังต้องเทศสอนชาวบ้านในโอกาสต่างๆ ให้มีความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักทางพระพุทธศาสนา เพราะประชาชนมีความเคารพ เชื่อถือ และปฏิบัติตามพระสงฆ์
4. วัดและพระสงฆ์ และพุทธศาสนิกควรจัดโครงการที่จะเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เช่น โครงการปลูกต้นไม้สวนป่าในพระพุทธประวัติ โดยจัดเป็นอุทยานในพระพุทธศาสนา โครงการไม่ฆ่าสัตว์ตลอดพรรษา โครงการไถ่ชีวิตสัตว์คืนสู่ธรรมชาติ จัดสัมมนาอบรมหลักทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า จัดสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน เพื่อสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยสอดแทรกเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

5. พระสงฆ์ควรร่วมกับสถานศึกษาในการจัดบรรยายธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า อาจอยู่ในรูปแบบการเข้าไปสอนหลักธรรมกับการอนุรักษ์นำหลักทางพระพุทธศาสนา ไปผนวกกับเนื้อหาวิชาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมสอนในชั้นเรียน จัดเป็นเวลาพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ หรือจะเป็นการจัดทำเอกสารแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า แก้ววัด โรงเรียน สถานที่ราชการ และชุมชนต่างๆ ออกเผยแพร่ เพราะเป็นอีกบทบาทหนึ่งที่พระสงฆ์จะช่วยเป็นผู้นำในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยอาศัยความเคารพ เชื่อถือเป็นทุนเดิม

6. ควรมีการจัดอบรมพระสงฆ์เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า เพราะพระสงฆ์ยังขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมดังกล่าว

7. องค์กรหลักทางพระพุทธศาสนา เช่น มหาเถรสมาคม สำนักพระพุทธศาสนา ควรให้ความสนใจ และเห็นความสำคัญในเรื่องการสอนหลักพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ในฐานะที่เป็นองค์กรปกครองคณะสงฆ์สามารถสั่งการและออกระเบียบปฏิบัติได้

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. การนำหลักทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า
2. ศึกษาพิธีกรรมและความเชื่อของท้องถิ่นกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
3. ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม
4. ศึกษาเปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของพระพุทธศาสนากับแนวคิดตะวันตก
5. ศึกษาเปรียบเทียบคำสอนของพระพุทธศาสนากับศาสนาอื่น
6. ศึกษาวิจัยความคิดเห็นของพระสงฆ์กลุ่มอื่นๆ ในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา กองแผนงาน. (2529). กิจกรรมของวัดซึ่งจะเป็นที่เสื่อมใสศรัทธาของ
พุทธศาสนิกชน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- กลางเวียง เคียงเมืองน่าน. (2532). วัดนั้นสำคัญไฉน?. เทศาภิบาล. 84(5), 46-54.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2535). ข้อเสนอแนะภาพรวมของทางออกด้านสิ่งแวดล้อม.
ธรรมศาสตร์. 18(1) : 6 - 17.
- เกษม จันทรเฏ. (2530). วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์.
- คณะกรรมการกองตำรา. (2535). พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราช
วิทยาลัย.
- คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, สำนักงาน. (2535). "ความเป็นมาของการจัดสัมมนา
แนวทางการบริหารด้านสิ่งแวดล้อมระดับเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์." ในพระราชดำรัส
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกองค์สังฆานุรักษ์
สิ่งแวดล้อมอุปถัมภ์ และความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ.
- คณินันต์ จันทบุตร. (2532). สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย.
กรุงเทพฯ : กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม.
- จ่านงค์ อติวัฒนสิทธิ์. (2530). "ทรรศนะเชิงพุทธเกี่ยวกับนิเวศวิทยา." ในสังคมวิทยาตามแนว
พุทธศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- _____. (2530). "เทคโนโลยีตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา." ในสังคมวิทยาตามแนว
พุทธศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- _____. (2530). "แนวคิดแนวพุทธเกี่ยวกับการพัฒนาประชากร" ในสังคมวิทยาตามแนว
พุทธศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ. (2534). พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชัยวัฒน์ อัดพัฒน. (2533). หลักพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. เอ็ม. เอ็ม จำกัด.
- ฐิพ ปุณฺณภาพ. (2535). พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ :
มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ดนัย ไชยโยธา. (2543). พจนานุกรมพุทธศาสน. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์.
- นิพนธ์ เทียมทิพากร. (2527). ทศนะของนิสิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ต่อพุทธศาสนา
และพระสงฆ์. ปริญญาบัตร กศ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

- นิวัติ เรืองพานิช. (2528). *การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ :
คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เนื่องน้อย บุญยเนตร. (2526). *หน้าที่ทางจริยธรรมของมนุษย์ต่อสภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สิ่งแวดล้อมศึกษา).
กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- บรรพต วีระสัย. (2530). "สังคมวิทยาพัฒนาชาติ." ใน *สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*.
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- บุญตัน หล้ากอง. (2532). *แนวคิดเรื่อง "การพัฒนาชุมชน" ในพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา). เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.
- ประสพสุข พันธุ์ประยูร. (2535). *บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
ในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย*. รายงานการวิจัยสถาบันวิจัยสังคม.
เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช). (ม.ป.ป.) *หลักการพัฒนาคณ*. กรุงเทพฯ : เลี้ยงเชียง.
- พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต). ก. (2534). *ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะ
ศาสนาประจำชาติ*. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.
- _____. ข (2534). *ทางสายอิสระภาพของการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- _____. ข (2533). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 6
กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. ข (2533). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 6
กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2535). *พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์*. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิพุทธธรรม.
- _____. (2531). *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- _____. (2532). *สัมมาอาชีวะ*. กรุงเทพฯ : บริษัทสองสยาม จำกัด.
- พระบุญรอด สุปสนโน. (2543). *ศาสนาประจำชาติไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัท
สหธรรมิก จำกัด.
- พระประชา ปสนนธมโม. (ม.ป.ป.) "แนวความคิดและการใช้การพัฒนาแบบพุทธศาสนา."
ใน *แนวคิดในการพัฒนาสังคมไทย*. ม.ป.พ.
- พระมหาคาวี สร้อยคำสา (ญาณสาโร). (2543). *พุทธศาสนามองธรรมชาติอย่างไร*.
สยามรัฐฉบับพิเศษ, 3(25) : 44 – 45, 48.
- พระมหาจรรยา สุทธิญาณ. (2536). *พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

พระเมธีธรรมาภรณ์, (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2534). *ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ไทย*.

พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

———. (2534). *ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

———. (2538). *ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.

พระราชวรมนี, (ประยูร ปยุตฺโต). (2530). *การศึกษา : เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา*.

กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.

———. (2529). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระราชวิสุทธิญาณ. (อุบล นนทโก). (2535). *อธิบายธรรมวิภาค ประเด็นที่ 1*.

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พวงรัตน์ ทวีรัตน์. (2543). *วิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์*. พิมพ์ครั้งที่ 8

สำนักทดสอบทางการศึกษาและจิตวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

พินิจ ลาภธนานนท์. (2529). *บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ :

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เพชร ภูมิอานนท์. (2533). *"พุทธศาสนาและเศรษฐกิจ" การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเห็น*

ทางเศรษฐกิจของพุทธศาสนิกชน ณ วัดธรรมกายและพุทธสถานสันติอโศก.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ). นครปฐม : บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหิดล. ถ่ายเอกสาร.

ไพฑูรย์ ปานประชา. (2541). *พระพุทธศาสนา 2. จะเชิงเทรา : บริษัท โรงพิมพ์ประสานมิตร จำกัด*.

มาณี ไชยธีรานุวัตรศิริ และคณะ. (2540). *รายงานการวิจัยบทบาทพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์ :*

ศาสตร์และศิลป์ในการอบรมคุณธรรมของพระเถระภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.

รัชนิกร เศรษฐ. (2532). *โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ : บริษัท

โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.

ราตรี ภารา. (2538). *ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ : ทิพย์วิรุทธ์.

ราชบัณฑิตสถาน. (2526). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525*.

พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.

รุ่ง แก้วแดง. (2543). *บทบาทพระพุทธศาสนากับการปฏิรูปการศึกษา*. เอกสารประกอบ

การสัมมนากลุ่มงานศาสนา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

วชิรญาณวโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2534). *ธรรมวิภาค ประเด็นที่ 2*.

พิมพ์ครั้งที่ 37. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

———. (2538). *นวโกวาท*. พิมพ์ครั้งที่ 78. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

- วินัย วีระวัฒนานนท์. (2533.). *วิกฤตสิ่งแวดล้อมทางตันแห่งการพัฒนา*. กรุงเทพฯ : เกล็ดไทย.
- _____. (2541.). *สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ :
สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน.
- _____. และคณะ. (2541). *คู่มือการพัฒนาเยาวชนเพื่อรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ :
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วิรัช วิรัชนิการวรรณ. (2535). *การบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : บทบาท
ขององค์กรในท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- _____. (2532). *หลักการพัฒนาชุมชน การพัฒนาชุมชนประยุกต์*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- วีระ เกตุหอม. (2539). *การศึกษาความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่ศึกษาในระดับปริญญาโท
ของมหาวิทยาลัยสงฆ์เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*. วิทยานิพนธ์
ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (สิ่งแวดล้อมศึกษา). นครปฐม : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหิดล. ถ่ายเอกสาร.
- “ศาสนากับสิ่งแวดล้อม.” เอกสารสรุปการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ของประเทศไทย ครั้งที่ 3 2535. จัดโดยองค์กรเอกชน ณ ศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์.
กรุงเทพฯ : วันที่ 31 ตุลาคม - 1 พฤศจิกายน 2535 (อัดสำเนา).
- ส. ศิวรักษ์. (2523). *ศาสนากับสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : พาสโก.
- _____. (2525). *ศาสนากับสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : บริษัท พลพันธ์การพิมพ์ จำกัด.
- สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา. (2543). *ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือ
สนธยา พลศรี. (2533). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สมเด็จพระญาณสังวร, (สุวฑฺฒโน). (2522). *หลักพระพุทธศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ 6.
กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2535) “พระดำรัสสมเด็จพระ
ญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก” ในพระราชดำรัส
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกองค์สังฆานุรักษ์
สิ่งแวดล้อมอุปถัมภ์ และความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ.
- สมบุญ สุขสำราญ. (2530). *การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา : กรณีศึกษาพระสงฆ์
นักพัฒนา*. กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด.
- สมพร เทพสิทธิ. (2538). *บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์
- สมคิด เพ็งอุดม. (2535). *การศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาชุมชนตามทรรศนะ
ของพระสงฆ์และเจ้าหน้าที่สำนักงานหลักระดับตำบล ในจังหวัดสมุทรสงคราม*.
ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. (การศึกษาผู้ใหญ่). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

- สนธิ ศรีสำแดง. (2535). พุทธปรัชญา. กรุงเทพฯ : นีลนารากการพิมพ์.
- สายใจ พินิจเวชการ. (2540). ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. นนทบุรี : ศูนย์หนังสือเมืองไทย.
- สุโข อุลทิพย์. (2532). บทบาทของสถาบันการศึกษา ศาสนา และสาธารณสุข
ที่มีต่อการพัฒนาแบบผสมผสานของหมู่บ้านอพยพ ในโครงการเขื่อนเขี้ยวหลาน.
วิทยานิพนธ์ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม). กรุงเทพฯ :
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- สุชีพ ปัญญาภาพ. (2535). พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ
: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุณี รักษาเกียรติศักดิ์. การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติด้วย SPSS. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
คอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2539.
- สุนทรี จินธรรม. (2531). การศึกษาองค์ประกอบที่สัมพันธ์กับพฤติกรรมในการอนุรักษ์
สิ่งแวดล้อม ของประชาชนในหมู่บ้านโครงการปรุหมอไศก ตำบลพระประโทน
อำเภอมะเมือง จังหวัดนครปฐม. วิทยานิพนธ์ศึกษามหาบัณฑิต (สิ่งแวดล้อมศึกษา).
นครปฐม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. ถ่ายเอกสาร.
- สุภาพรณ ณ บางช้าง ไหม รัตนวรารักษ์ และยงยุทธ โรจนวรเกียรติ. (2527).
การประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาชาวนบต. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนน อมรวิวัฒน์. (2542). การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
- สุมัยยา ศรีวรเพชร. (2528). การศึกษาคำสอนและแนวปฏิบัติด้านบริการสังคมของวัดใน
พระพุทธศาสนาศึกษาเฉพาะกรณีกรุงเทพฯ. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต
(ศาสนาเปรียบเทียบ). นครปฐม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. ถ่ายเอกสาร.
- อนันต์ วิริยะพินิจ. (2529). บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน. เอกสารวิจัยเสนอ
ต่อสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อาภรณ์ พุกกะมาน ชัยพร วิชชุฑ และเกียรติ เปมกิตติ. (2528). การศึกษาและการสอน
ศีลเพื่อสร้างเสริมพุทธจริยาในสังคม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล
- เอนก ทิพลีธชา. (2526). ความคิดเห็นและบทบาทของผู้นำสมาคมทางพุทธศาสนา
ในการปรับตัวของสมาชิกและประชาชน ให้สอดคล้องกับความเป็นสมัยใหม่
ของสังคมไทย. วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต (สังคมวิทยา). กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

Dasmann F. Raymond. (1968). *Environmental Conservation*. 2nd ed. New York :
John Wiley & Son.

Owen S. Oliver. (1985). *Natural Resource Conservation*. 4th ed. New York :
Macmillan.

ภาคผนวก

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

1. มีหลักทางพระพุทธศาสนาหลักการใดที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสอน
การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. มีกิจกรรมหรือการกระบวนกรใดที่สามารถนำหลักทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้
ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3. ข้อเสนอแนะอื่นๆ

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

แบบสอบถามเพื่อการวิจัย
เรื่อง แนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนา
ในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

คำชี้แจง แบบสอบถามนี้เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยมีความมุ่งหมายของการวิจัยเพื่อศึกษาความคิดเห็นของพระธรรมวิทยากรในการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าซึ่งแบบสอบถามมี 2 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ตอนที่ 2 แบบสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์

เมื่ออ่านข้อความในแบบสอบถามแล้วทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องใดช่องหนึ่ง

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับพระธรรมวิทยากรมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
 ปีการศึกษา 2546

1. ท่านจบการศึกษานักธรรมชั้น

- ☐ นักธรรมตรี
☐ นักธรรมโท
☐ นักธรรมเอก

2. ท่านจบการศึกษาเปรียญธรรม

- ☐ 3 ประโยค และต่ำกว่า
☐ 4 – 6 ประโยค
☐ 7 – 9 ประโยค

3. จำนวนปีที่บวช

- ☐ 1 – 5 ปี
☐ 6 – 10 ปี
☐ มากกว่า 10 ปีขึ้นไป

4. ท่านสอนวิชาการทางพระพุทธศาสนาเป็นเวลา
- ☐ 1 – 5 ปี
- ☐ 6 – 10 ปี
- ☐ มากกว่า 10 ปีขึ้นไป
5. ท่านเคยสอนหลักทางพระพุทธศาสนา โดยสอดแทรกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือไม่
- ☐ เคย ☐ ไม่เคย
6. ท่านเคยเข้ารับการอบรม สัมมนา หรือศึกษาดูงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าหรือไม่
- ☐ เคย ☐ ไม่เคย
7. ท่านเคยทำกิจกรรม ร่วมกิจกรรม หรืออำนวยความสะดวกในวัด ในการเผยแพร่หรือสั่งสอนชักชวน ชี้นำประชาชนในเรื่อง การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าหรือไม่
- ☐ เคย ☐ ไม่เคย
8. ท่านคิดว่า วิธีการใดที่จะสามารถประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการเผยแพร่หรือสอนในเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)
- ☐ การบรรยายทั่วไป
- ☐ การเทศนา
- ☐ การปาฐกถาพิเศษ
- ☐ การสอนในชั้นเรียน
- ☐ การจัดอบรม สัมมนา
- ☐ การทัศนศึกษาดูงาน
- ☐ การจัดกิจกรรมในวันสำคัญ
- ☐ เขียนบทความทางสื่อมวลชน
- ☐ เป็นผู้นำชุมชนในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า
- ☐ ออกเอกสารเผยแพร่

ตอนที่ 2 ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอน
การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า

รายการ	เหมาะสม			ไม่เหมาะสม
	มาก	ปานกลาง	น้อย	
1. วัตถุประสงค์				
1.1 เพื่อสอนให้มีความรู้ ความเข้าใจในหลักทางพระพุทธศาสนาที่มีความสอดคล้องในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า				
1.2 เพื่อสอนให้นำหลักทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า				
1.3 เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า				
1.4 เพื่อให้ร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า				
1.5 เพื่อสอนให้อนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าแบบยั่งยืน โดยใช้หลักทางพระพุทธศาสนา				
2. เนื้อหา				
2.1 หลักกรรมและผลของกรรม				
2.2 หลักกตัญญูกตเวที การรู้จักบุญคุณแล้วตอบแทน				
2.3 หลักการให้ทานและการเสียสละ				
2.4 หลักเมตตากรุณาธรรม				
2.5 หลักโภชเน มัตตัญญูตา การรู้จักประมาณในการบริโภค				
2.6 หลักความสันโดษ				
2.7 หลักสมชีวิตา การดำเนินชีวิตเหมาะสมแก่ฐานะ				
2.8 หลักปฏิจจสมุปบาท การอาศัยซึ่งกันและกันของธรรมชาติ				
2.9 หลักปธาน ความเพียร 4 ประการ				

รายการ	เหมาะสม			ไม่เหมาะสม
	มาก	ปานกลาง	น้อย	
2.10 หลักศีล 5 ข้อปาณาติปาตาเวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์และทำให้ชีวิตตกล่วง				
2.11 หลักอหิงสา การไม่เบียดเบียน				
2.12 หลักสัพพปาปัสสะ อกรรมัง การไม่ทำบาปทั้งปวง				
2.13 หลักมัชฌิมาปฏิปทา การเดินทาง สายกลาง				
2.14 หลักกวนโรปสูตร สูตรว่าด้วยการปลูกป่า				
2.15 หลักวินัยบัญญัติเกี่ยวกับป่าไม้				
2.16 หลักวินัยบัญญัติเกี่ยวกับสัตว์				
3. กิจกรรมหรือกระบวนการ				
3.1 จัดกิจกรรมถวายผ้าป่าพันธุ์ไม้				
3.2 จัดโครงการปลูกต้นไม้สวนป่า ในพระพุทธประวัติ				
3.3 ปลูกต้นไม้ในวัดให้ร่มรื่น เพื่อเป็น แบบอย่างและช่วยส่งเสริมประชาชนให้รักษาและ ปลูกต้นไม้				
3.4 จัดกิจกรรมทำบุญปลูกป่าในวันสำคัญ ทางพระพุทธศาสนา				
3.5 จัดทำป้ายธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าไม้				
3.6 สร้างสถานที่พึงธรรมตามธรรมชาติ				
3.7 ทำพิธีบวชป่า				
3.8 จัดกิจกรรมศึกษาธรรมโดยการเดินป่า				
3.9 ทำกิจกรรมประกาศเขตอภัยทาน				
3.10 จัดโครงการไม่ฆ่าสัตว์ตลอดพรรษา				
3.11 จัดโครงการเฝ้าชีวิตสัตว์คืนสู่ธรรมชาติ				
3.12 จัดสัมมนาอบรมหลักทางพระพุทธศาสนา กับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า				
3.13 จัดสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนากับ การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า				

รายการ	เหมาะสม			ไม่เหมาะสม
	มาก	ปานกลาง	น้อย	
3.14 จัดบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน เพื่อสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยสอดแทรกเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า				
3.15 พระสงฆ์เป็นแกนนำในการชักชวนบรรณรักษ์แสดงธรรมให้ชาวบ้านปลูกป่า และอนุรักษ์สัตว์ป่า				
3.16 จัดตั้งองค์กรพิทักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าในวัดโดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำ				
3.17 จัดกิจกรรมบรรยายธรรมและปลูกป่าในวันวิสาขบูชา เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า				
3.18 จัดกิจกรรมเทศนาหรือแสดงธรรมะสอดแทรกหลักการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าทุกวันพระ				
3.19 จัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยสอดแทรกกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าเข้าไป				
3.20 จัดบรรยายธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าตามโรงเรียนและสถานที่ราชการ				
3.21 พระสงฆ์ร่วมกับองค์กรท้องถิ่นวางแผนพัฒนาพื้นที่ป่าไม้และสัตว์ป่า				
3.22 จัดสร้างแหล่งน้ำ ปลูกป่า เพาะกล้าพันธุ์ไม้				
3.23 เอื้อเฟื้อสถานที่และทรัพยากรภายในวัดเพื่อจัดอบรม สัมมนา เรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า				
3.24 แก้ไขปรับปรุงศาสนพิธีบางอย่างให้เหมาะสมไม่ฟุ่มเฟือย				
3.25 ประกาศห้ามจับสัตว์และบอกบุญให้อาหารสัตว์ในวัด เพื่อช่วยสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าสอนในชั้นเรียน				
3.26 พระสงฆ์เข้าไปสอนหลักธรรมกับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าในโรงเรียน				

รายการ	เหมาะสม			ไม่เหมาะสม
	มาก	ปานกลาง	น้อย	
3.27 นำหลักทางพระพุทธศาสนาไปผนวกกับเนื้อหาการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าสอนในชั้นเรียน				
3.28 นำเนื้อหาการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าไปผนวกกับธรรมชาติศึกษา				
3.29 จัดเป็นวิชา หลักทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าบรรจุในหลักสูตรสอนในโรงเรียน				
3.30 เผยแพร่หลักทางพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าทางสื่อมวลชน				
3.31 จัดทำเอกสารแนวทางการประยุกต์ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาในการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าแก่วัดต่างๆ เพื่อสอนประชาชน				
4. การประเมินผล				
4.1 สังเกตพฤติกรรมความร่วมมือกิจกรรมต่างๆ				
4.2 การนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต				
4.3 ความตั้งใจ ความสนใจในการจัดกิจกรรม				
4.4 ผลของการจัดกิจกรรมต่างๆ				
4.5 การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นของป่าไม้และสัตว์ป่า				
4.6 การเฝ้าดูแลและเอาใจใส่ในป่าไม้และสัตว์ป่า				
4.7 การนำเสนอ และเผยแพร่หลักตามพระพุทธศาสนากับการสอนการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า				

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไพโรจน์ เบาใจ

อาจารย์พิเศษสถาบันสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร

อาจารย์ ดร.สนอง ทองปาน

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการมัธยมศึกษา คณะศึกษาศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พระราชกวี

รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ – นามสกุล	นายประยูร วงศ์จันทร์
วัน เดือน ปีเกิด	31 มีนาคม 2522
สถานที่เกิด	อำเภอพรเจริญ จังหวัดหนองคาย
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	21 หมู่ 8 บ้านวังชมพู ตำบลวังชมพู อำเภอพรเจริญ จังหวัดหนองคาย
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2537	นักธรรมชั้นเอก สังกัดสำนักเรียนวัดเวฬุวัน จังหวัดหนองคาย
พ.ศ. 2539	เปรียญธรรม 5 ประโยค สังกัดสำนักเรียนวัดนรนาถสุนทริการาม กรุงเทพฯ
พ.ศ. 2545	ศาสตรบัณฑิต (ภาษาอังกฤษ) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ. 2546	รัฐศาสตรบัณฑิต (ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และการเมืองการปกครองเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
พ.ศ. 2547	การศึกษามหาบัณฑิต (การสอนสิ่งแวดล้อม) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ